

ISSN: 1302-6879

**YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**JOURNAL OF YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE**

HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR : 2005 SAYI/VOLUME : 8 KIŞ/WINTER

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sahibi

Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Alaattin KARACA

Editörler

Doç. Dr. Alaattin KARACA
Yrd. Doç. Dr. Süleyman ELMACI

Yayın Kurulu

Enstitü Yönetim Kurulu
Prof. Dr. Muhsin MACİT
Doç. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU
Doç. Dr. Alaattin KARACA
Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Rengin AK
Yrd. Doç. Dr. Mustafa SARICA

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdülbaki GÜNEŞ
Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU
Prof. Dr. Bülent KARAKAŞ
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA
Prof. Dr. M. Ruhi KÖSE
Prof. Dr. Necmettin TOZLU
Prof. Dr. Recai KARAHAN
Doç. Dr. Aynur ÖZFIRAT
Doç. Dr. Mustafa OFLAZ
Doç. Dr. Yakup CİVELEK
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER
Doç. Dr. Suphi ERDEM
Yrd. Doç. Dr. Ahmet YAYLA
Yrd. Doç. Dr. Bedri SARICA
Yrd. Doç. Dr. Handan TUNÇ
Yrd. Doç. Dr. Mustafa SARICA
Yrd. Doç. Dr. Vefa TAŞDELEN
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz ÖNAY
Yrd. Doç. Dr. Zeki TAŞTAN
Yrd. Doç. Dr. Ercan TOMAKİN

Dizgi

Müştehir KARAKAYA

Baskı

Baranoğlu Ofset Matbaacılık: 0432 215 94 06 Van

Yazışma Adresi

Doç. Dr. Alaattin KARACA
Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / VAN
Tel:0 432 225 11 18 - 0 432 225 17 01/1272 - Fax:0 432 225 10 52
İleti adresi: sametdemirel@gmail.com - akaraca@yyu.edu.tr
Baskı Yılı: 2009

İÇİNDEKİLER

Yrd.Doç.Dr.Erdal BAYKAN Mevlana ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu	5
Yrd.Doç.Dr.Salih MERCAN Van'da Ermeni Olaylarının Başlaması	19
Yrd.Doç.Dr.Murat AĞARI İslam Coğrafyacılarının Eserlerindeki Türklerle İlgili Bilgiler ve Veriliş Tarzları	35
Yrd.Doç.Dr.Abdulmecit CANATAK Türk Edebiyatının Unutulan Neo-Klasik Şairi Edip AYEL	67
Yrd.Doç.Dr.Bülent C. TANRITANIR Social Corruption And Its Effects On The Individual In Edith Wharton's The House Of Mirth And The Age Of Innocence	92
Dr.Bülent KIRMIZI Anadolu Liselerinde Almanca Öğretiminde Görsel ve İşitsel Araç, Gereç, Materyal Kullanımı ve Önemi"	104
Yrd.Doç.Dr.Ferit KÜÇÜK Örgütsel Değişim ve Stratejik Yönetim Bağlamında Stratejik Liderliğin Önemi	123
Dr.Hasan KIRAN Düşsel Olan'la " Gerçeklik" Arasındaki Köprü ve İlk yaz'ın Resimsel Simgeleri	131

H A K E M L E R

Prof.Dr.Ahmet UĞUR	Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr.Hasan BOYNUKARA	Durmuş Yaşar Üniversitesi
Prof.Dr.Hasan PEKMEZCİ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr.Hüsnü DOKAK	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr.İbrahim EMİROĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr.Kazım YETİŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr.Muhsin HALİS	Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa OFLAZ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof.Dr.Şefaattin SEVERCAN	Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr.Yaşar AKAR	Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr.Zeki Cemil ARDA	Kırşehir Ahi Evren Üniversitesi
Doç.Dr.Ejder OKUMUŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr.Mehmet NARLI	Çanakkale Üniversitesi
Doç.Dr.Mehmet TİKİCİ	İnönü Üniversitesi
Doç.Dr.Zeki TEKİN	Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Mevlana ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu

Yrd. Doç. Dr. Erdal BAYKAN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Özet

Bilindiği üzere düşünce tarihinde insanın hürriyeti problemi, insan zihnini en çok meşgul eden konulardan biri olmuştur. Bugün de birçok düşünürce göre söz konusu problemin felsefi bir çözümü mümkün gözükmemektedir. Böylesine önemli bir konuda Mevlana'nın ne dediğinin tespitinin söz konusu tartışmalara katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Çünkü Mevlana insanın varoluşunun evrensel yüceliğine vurgu yaparak insan olmanın özgür olmak anlamına geldiğini konuya ilişkin dini ve felsefi literatürle hesaplaşarak ortaya koymaya çalışır.

Makalede insanın özgürlüğü bağlamında Mevlana'nın evrensel insan tasavvurunu ve ne gibi imkanlara sahip olduğunu tartışmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, İnsan, Özgürlük

Issue of Man's Freedom in Mawlana's Thought

Abstract

Man's freedom has been one of the most disputed issues in the history of thought. For many contemporary thinkers there is still no comprehensive answer to such a disputed issue. But for Mevlana, one of the most prominent figures of sufi thought, man's freedom is not something to make endless speculation on it, but it is the very essence of his life.

According to Mevlana man's freedom stem from his existential

position and his exalted spirituality in the universe, as he articulated his thought through religious and philosophical literatures.

The purpose of this paper is to discuss the possibility of Mevlana's thought that may contribute to the millenniums aged problem of mankind with reference to his sufi wisdom.

Key Words: Mevlana, Mankind, Freedom

Varoluş serüveni

İnsanın özgürlüğü sorunu, hem felsefenin ve hem de dini düşüncenin en eski ve en çetin konulardan biri olmuştur.¹ Bugün de birçok düşünürü göre söz konusu sorunun felsefi bir çözümü mümkün gözükmemektedir.² Biz bu çalışmamızda felsefenin insanın özgürlüğü sorununa ilişkin sorularını hatırd tutmaya çalışarak Mevlana'nın söyleminde, özellikle *Mesnevisinden* hareketle, bunun nasıl şekillendiğini anlamak istiyoruz. Ancak konunun sağlıklı bir şekilde tartışılabilmesi için öncelikle Mevlana'ya göre insanın varoluş serüvenini ve ne anlama geldiğini aktarmak gerekmektedir.³

Sufilerce, hadis-i kutsi olarak kabul edilen "*Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, bilineyim diye kâinatı yarattım*"⁴ ifadesi Mevlana için de önemlidir. Ve ona göre de insan, Allah sırrının hazinesidir ve o kâinatın yaratılış sebebidir: "Âlemden maksat büyük âlem olan insan; insandan maksat da Tanrı soluğudur".⁵ "Bilinmeyi dilediğinde, emanetini verecek bir varlık arayan; yerlerin ve göklerin yüklenmekten kaçındığı emanetini insana yükleyen Yüce Allah'ın "Yerime sığamadım, göğüme sığamadım da ancak ve ancak mü'min kulunun gönlüne sığdım. Kendi razılığımı, onların razılığına verdim;

¹ Mehmet S. Aydın, *İslam Felsefesi Yazıları*, Ufuk Kitapları Yay., İstanbul 2000, s. 95.

² Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, 6. b., Selçuk Yay., Ankara 1997, s. 159.

³ Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Erdal Baykan, *Düşünceye Gelmeyen – Tanrı Sorunu ve Mevlana*, Bilge Adam Yay.; Van 2005

⁴ Aliyyü'l-Kari, *el-Esraru'l-Mevdu'a fi'l-Ahbari'l-Mevdu'a*, Tahkik: Muhammed b. Lütfi, es-Sabbağ, 2. b., Beyrut 1986, s. 269.

⁵ Mevlana Celaleddin, *Mesnevi*, Çev. ve Şerh. Abdülbaki Gölpınarlı, C. IV, 3. b., İnkılap Kitabevi Yay., İstanbul 1990, IV/520; Mevlana Celaleddin, *Mecalis-i Seb'a*, Çev. ve Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, 2. b., Kent Basımevi Yay., İstanbul 1994, s. 48; Mevlana Celaleddin, *Mektuplar*, Çev. ve Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka Kitabevleri Yay., İstanbul 1963, s. 82.

onların razılığını ara” ifadesini zikreden⁶ Mevlana’ya göre bütün canlar bu dünyaya gönderilmeden önce Tanrı’nın bilgi denizindeydiler. Tanrı bilinmek için içlerine hazineler koyarak onları belli bir vakit denizden uzağa attı. Denizden ayrı kalan balıkların suya dönme arzuları gibi, canlar da denize dönmek isterler.⁷ Ancak beden bineği istikrarsızdır; sağlam olanlar, hasta olanlar, yiğit olanlar, korkak olanlar da vardır. Bu imtihan dünyasında beden -duyusal hazlar- bizi her yere sürüklemektedir. Tanrı ise içine koyduğu nuru ile insanın doğru yolu bulup kendisine ulaşmasını ve Rabbinin hazinesini tanıyıp bilmesini arzu etmektedir.⁸

Tanrı’nın bilinmeyi dilemesi ilkesini estetik perspektif açısından ele alan Mevlana, bunu *Fihi mafih ve Mesnevide* İ. Düzen’in aktarımıyla özetle şöyle dile getirir: Varlık âlemi Yaradan’ın kendi güzelliğini göreceğ göz ve sevecek gönül aramasıyla var olmuştur. Varlıkların görünüş halinden önce sen, ben yoktuk, yalnız Tanrı vardı. Her şey O’ndan ibaretti. İnsan da ilahî âlemdeydi. Her ruh o âlemde Yüce Tanrı’nın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? hitabına evet demişti." (*Kur'an, A'raf 7/172.*) İşte bu deyiş ruhun, ateş, hava, su ve topraktan meydana gelen insanın, organizmasında *olma* macerasında ilk adımdır. Ruhlar o *elest* toplantısından ayrılarak kadın, erkek bu âleme aktılar. Bir taraftan Allah’ın cemalini görmeye ve sevmeye kabiliyetli gözler ve gönüller oldular. Diğer yandan da ondan uzak düşmüş olmanın meydana getirdiği en büyük ayrılığın acısına düştüler. İşte mutlak kemal ve mutlak hakikat sevgisi ve arayıcılığı bu ayrılığın bir sonucudur. Aslında bu arayış bir bakıma kendimizi, kendi benliğimizi bulma çabası ve gayretidir. İnsan bu varlığı ve bu güzelliği idrak vazifesiyle yaratıldı. Ve insan kendisini yaratanın isim ve sıfatlarıyla değerli kılınmış olarak bu âlemde fani bir vücuda büründü. Ancak her insanda Hakk’ın isim ve sıfatlarının tecellisi, zuhuru aynı olmadı. Öyle ki bedeni canlı iken, gerçeği sezme kabiliyeti ölmüş kimseler çoktur. Halbuki istenen,⁹ insanın *marifetullah* ve *muhabbetullah* ile canlı ve diri olmasıdır.

6 *Mektuplar*, s. 5. Acluni, sufilerce Kudsi Hadis olarak kabul edilen bu ifadelerin *İhyanın* hadislerinden olduğunu söylemekle birlikte Zeynuddin İraki’nin bu hadisin sahih olmadığı yargısını da zikreder. Bkz. *Keşfu'l-Hafa*, cII, Beyrut 1351, s. 195 (No: 2256)

7 *Mektuplar*, s. 5.

8 *Mecalis-i Seb'a*, s. 97-99, *Mektuplar*, s. 194.

9 İbrahim Düzen, "Mevlana'nın Tasavvufi Görüşüne Göre İnsan", 5. *Milli Mevlana Kongresi*, SÜ Yay., Konya 1992, s. 29-30

Tanrı Usturlabı

Mevlana'ya göre insan, bu dünyada, umman olan Rabbine tekrar dönecek bir damladır. Aslı *ummandan* olan bu *damlanın* aslına ulaşmaması için *toprak, rüzgar* ve *ısı* mani olmaya çalışmakta, ancak o içindeki *özlemle* ona doğru gitmektedir. İnsanın bir diğer özelliği ise *emaneti*¹⁰ yüklenmiş olmasıdır. İnsan hiç bir şeyin yüklenmediği emaneti yüklendiği için de diğerlerinden üstün kılınmıştır. Yine o varlıklar içinde Allah'ın bütün sıfatlarına mazhar olan yegâne varlıktır ve o Allah'ın cemalinin aynasıdır.¹¹ Bütün bu özellikleri nedeniyle insanın her şeyi kendisinde araması gerektiğini söyleyen Mevlana bu arayışın önünde karanlıklar ve perdeler olarak tanımladığı kimi engellerin de olduğuna dikkat çekerek bunların insanın kendini tanımaya mani olduklarını dile getirir. Her şeyin bir özeti ve tezatlarla dolu bir âlem mesabesinde olan insanın sahip olduğu ve kendini bilmesine mani olduklarını söylediği arzu ve hevesler gibi engellerin aşılması gerektiğini merdiven metaforuyla dile getiren Mevlana, merdivenlerin basamaklarının oturup kalmak için elverişli olmadığını, üzerine basıp geçmek için yapılmış olduğunu ve ömrü bu basamaklarda heder etmemek için *uyanmak* gerektiğini söyler.¹² Ona göre insanın bunu başarabilmesi için *peygamberlere* ve *velilere* uyması gerekmektedir. Mevlana peygamberlerin ve velilerin insana olgunluk yolunu gösteren örnekler olduğunu şöyle bir misalle anlatır: Nasıl ki temiz bir su dipteki taşları, tuğlaları, kiremitleri ve daha başka var olan her şeyi gösterirse, insan ruhu da insanın tabiatıyla birlikte yoğrulmuş olan bütün bilgileri ve göze görünmeyen şeyleri gösterir. Böyle altında ve üstünde olan nesnelere, onlara bir şey ilave etmeden göstermek suyun yaradılışında vardır. Fakat o su, eğer toprakla ve başka renklerle bulanırsa, bu özelliği kaybolur. Yüce Allah'ın gönderdiği nebiler ve veliler büyük ve temiz sular gibidir. Allah'ın bundan maksadı her bulanık ve ufacık suyun, arızî olan renginden ve bulanıklığından kurtulması, sonunda kendini temiz görünce de "benim aslım böyle temizmiş!" diye hatırlaması ve bulanıklığın arızî olduğunu bilmesidir.¹³

¹⁰ *Kur'an*, Ahzab 33/72.

¹¹ *Mesnevi*, IV/1194.

¹² *Fihi Mafih*, s. 84.

¹³ *Fihi Mafih*, s. 43-44.

Mevlana'ya göre, zıddı olmayan Tanrı, bu dünya'yı zıtlar üzerine kurmuştur¹⁴ ve kâinatın her an her zerresinde yaratılış devam etmektedir. Aynı kainattaki her şey gibi insan da her an yeniden yaratılmaktadır. Tanrı eseri olan her gelişme ve olgunlaşma bedenlere farklı özellikler vermektedir ve bu farklılıklar insanı diğer insanlardan ayıran *özel benle* alakalıdır. Herkesin mizacı, tutkusu ve yapısı değişiktir. Bir de insanın *aşkın beni* vardır. Bu ise bilincin derin halidir ve Tanrısal bir yetenektir.¹⁵ Bu özelliklerinden dolayı insanın manevî terakki ve yükselmesinin sınırı yoktur. O her zaman ve her anda yeni şeyler öğrenip anlayabilir. Var oluş amacı da Allah'ı aramak ve bulmak olduğu için onun arayışının sonsuz olması da doğaldır. Bu anlamda insan varlığın hem başlangıç, hem de son noktasıdır.¹⁶ Burada şunun altını çizmeliyiz; Açıklamalarını insanların Tanrı'nın gölgesi gibi olduğunu ve her gölge gibi sahibine benzediği şeklinde sürdüren Mevlana bütün bu değerlendirmelerini: Nasıl ki bir varlığın tüm özellikleri gölgesinde gözükmezse, Tanrı'nın bütün özellikleri de insanlarda görülmez diyerek tamamlar.¹⁷ Yani Tanrı-insan ilişkisi bağlamında Mevlana birliğin sadece bir yönüyle olduğunu dile getirmektedir ki bu insan-ı kâmil için de geçerlidir.

İnsanı yücelikler niteliklerinin usturlabı olarak niteleyen Mevlana bunun herkesin fitratında gizli olduğunu, hayatın gayesinin de bu mükemmelliğe erişmek olduğunu söyler.¹⁸ Çünkü insan *Tanrı usturlabıdır*: "Usturlap nasıl feleklerin aynası ise, insan da Tanrı usturlabıdır. Zaten Kur'an'da onun hakkında "Biz Âdemoğullarını yücelttik..."¹⁹ buyrulmuştur. Ulu Tanrı insanı kendinden/bizzat bilgili kılmış olduğundan, hiç bir zaman eksik olmayan Tanrı'nın tecellisini ve eşsiz güzelliğini insan, kendi varlığının usturlabında zaman zaman parıltı halinde görebilir..."²⁰ İnsan-ı kâmil bu usturlabı tam anlamıyla nefsinde gerçekleştirir ve kendi varlığında ilahî sıfatların tecellilerini görür.

14 Mesnevi, VI/ 50-63.

15 İbrahim Agah Çubukçu, "Türk Kültüründe Hoşgörü ve Mevlana", *İnsan Hakları Hoşgörü ve Mevlana Sempozyumu*, 26-27 Ekim 1994 Konya, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 1994, s. 58-64.

16 İ. Düzen, "Mevlana'nın Tasavvufi Görüşüne Göre İnsan", s. 33.

17. *Fihi Mafih*, s. 352.

18 *Mesnevi*, VI/3146-3149. Ayrıca bkz. Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, Çev. E. Gürol, Adam Yay., İstanbul 1982, s. 237-238.

19 Kur'an, İsrâ 17/70

20 *Fihi Mafih*, s. 17, 18.

Kısaca Mevlana'nın insan tasavvuru, insanı fizik-metafizik cepheleriyle içine alan evrensel bir insan tasavvurudur. Bu anlamda Mevlana'nın insanın *anasır-ı erbaadan* ibaret olmadığını, onda her türlü güzellik ve çirkinliğin, iyilik ve kötülük imkanlarının var olduğunu ve bunların hangi yönde gelişeceği, iyiliklerin mi yoksa kötü huyların mı egemen olacağını kendisine bağlı olduğu düşüncesini dille getirerek²¹, insanın gerçek manada mahiyet ve değerini ele alıp onu ortaya koymaya çalışan bilgilerden biri olduğunu söyleyebiliriz.²²

Özgürlük Sorunu: Tarihsel Arkaplan

İnsanı, kendi özneliği bağlamında düşündüğümüzde, karşımıza onun fiillerinde ne dereceye kadar bağımsız olduğuyla birlikte şu iki boyut ortaya çıkar. İlki insanın doğası meselesidir. Yaygın anlayışa göre kâinat ilahî determinizmin kaide ve kanunları ile bağlanmış durumda varsayılmaktadır. Acaba bu durum insan için de geçerli midir? Yani insan da diğer varlıklar için konulmuş kanunlara aynı şekilde uymak zorunda mı yaratılmıştır? İkincisi ise insan bilgisi ile Tanrı bilgisinin mahiyetinin farklılığı meselesidir. Biz beşeri anlamda bilmenin, bir fiilin ortaya çıkması için kendi başına bir sebep olmadığını biliyoruz. Hiçbir şey sırf bildiğimiz için meydana gelmez. Tam tersine, bizim bir şey hakkında bilgi sahibi olmamızın sebebi, o şeyin olmasıdır. Öyleyse Tanrı'nın bilgisi de böyle midir ve bu şekilde anlaşılabilir mi?²³

Bu ve buna benzer soru ve sorunlar İslam düşünce tarihinde çeşitli şekillerde yanıtlanmaya çalışılmış, özellikle *Cebriye* ve *Mutezile* olarak iki farklı düşünce ekolünün oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu daha genel planda insan eylemlerinde seçme özgürlüğü ile kader veya ilahi takdir arasındaki ilişkiler sorununun ortaya konması demektir.²⁴ Her iki ekolün konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade edebiliriz: Cebriye, olan hiçbir şeyin insanın iradesiyle olmadığını bilakis her şeyin Allah tarafından önceden ve değişmez bir şekilde takdir edilmiş olduğunu savunmuştur. Bu düşünceye göre

21 Halife Abdulhakim, "Mevlana Celaleddin Rumi", Çev. Y. Ziya Cömert, *İslam Düşüncesi Tarihi*, Ed. M. M. Şerif, C. III, İnsan Yay., İstanbul 1991, s. 57; *Mesnevi*, II/1420 vd.

22 İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, Ötüken Yay., İstanbul 1993, s. 32-33

23 M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 159.

24 Ahmet Arslan, *İslam Felsefesi Üzerine*, Vadi Yay., Ankara 1999, s. 18

insanın kaderi önceden yazılmıştır ve bu nedenle de insan, irade hürriyetine sahip değildir. Aslında iradî dediğimiz fiillerle iradî olmayanlar arasında, temelde bir fark yoktur. Her şeyi yapıp eden Allah'tır.²⁵ Mutezile ise kaderin varlığını inkâr ederek insanı kendi fiilinin yaratıcısı olarak kabul eder. Bu düşünceye göre ilahî adaletin mümkün olabilmesi için her şeyden önce insanın kendi fiilinde özgür olması gerekmektedir.²⁶

Bu kaba aktarımdan bile anlaşılacağı üzere Cebriye ve Mutezile'nin yaklaşımları farklı sorunlar oluşturmuştur. Cebri düşünceye göre insan hiçbir iradesi ve dolayısıyla sorumluluğu olmayan bir varlığa indirgenirken, Mutezili düşünce de ise Tanrı'nın aktif müdahalesi yok sayılmış gözükmektedir. Bu tartışmalar doğal olarak başka açıklamaları zorunlu kılmıştır. Bu anlamda İslam düşünce tarihinde yeni kelami ekoller oluşmuştur. Bu ekoller içerisinde özellikle öne çıkan ve Ehli-i Sünnet ekolleri olarak adlandırılan *Eş'arilik* ve *Maturidilik* olmuştur. Bu ekollerin hem ilahi takdiri ve hem de insanın özgürlüğü olgusunu yok saymayan bir anlayışı oluşturduğu kabul edilmektedir.

Özgürlük Sorunu ve Mevlana

Özgürlük sorununun Mevlana tarafından dile getirilişinin orijinal ve farklı boyutlarına geçmeden önce onun -Eş'a'ri ve Maturidi ekollerinde olduğu gibi- insanın hem irade hürriyetine hem de ilahî takdirin mevcudiyetinin kabul edildiği bir yaklaşıma sahip olduğunu söyleyebiliriz. İkinci olarak vurgulamamız gereken şey ise İnsanı *kaza ve kader çizgisinin arasında olan* diye tanımlayan Mevlana'nın insanın irade ve özgürlüğü sorununu Tanrı merkezli bir bakış açısına bağlı kalarak izah etmeye çalışmış olduğudur.

Bunları hatırdı tutarak Mevlana'nın yaklaşımını anlamaya çalıştığımızda onun özgürlük sorununa Kadir-i Mutlak olarak Allah'ın irade ve kudret vasıflarının sahibi olduğunu dile getirerek ele aldığını söyleyebiliriz: "İlim, irade ve kudret sıfatlarının sahibi olan Allah, irade ve kudretiyle her şey üzerinde tasarrufta bulunur. Kulun ilahî iradeyi yenmesi mümkün değildir."²⁷ Ancak ona göre bu, kulun seçme hak ve hürriyetinin olmadığı anlamına gelmemektedir: "Cansız

25 Yusuf Şevki Yavuz, "Cebriye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VII, TDV Yay., İstanbul 1993, s. 207.

26 Mir Veliyuddin, "Mutezile", Çev. Altay Ünaltan, *İslam Düşüncesi Tarihi*, C. I, Ed.: M. M. Şerif, İnsan Yay, İstanbul 1990, s. 236.

27. *Fihi Mafih*, s. 248-51.

şeylere karşı gücün var; var ama bu güç, onlardaki cansızlığı giderebilir, onları canlandırır mı? Tanrı'nın gücü-kuvveti de böyledir; gücü kuvveti mutlaktır ama kuldaki ihtiyarı gidermez. O'nun gücünü-kuvvetini, dinleyip işleyişini, bütün olgunluğunla söyle, say-dök; çünkü bu ne cebir sayılır ne sapıklık. Benim kâfirligim, O'nun dileğiyle, takdiriyle dedin ya; bil ki bu dilekte senin de dileğin, isteğin var. Çünkü kâfirlığın, sen istemedikçe olmaz; hem kâfir olmayı istemiyorsun, hem kâfir oluyorsun, bu ikisi birbirine zıt; böyle şey olmaz."²⁸ "Ey gönül, ayırt etmek için bir örnek getir de cebri, ihtiyardan tam ayır; iyice bil, el, titreme illetinden titrer; bir de elini sen titretirsin. Her iki hareketi de Tanrı yaratmıştır; böyle bil, ama bunu onunla kıyaslayamazsın ki. Elini oynattığından dolayı pişman olabilirsin; fakat eli titreyen adamın pişman olduğunu ne vakit gördün"²⁹ "İki iş arasında tereddütte kalırız, bu ikilikte kalış dilediğimizi yapacak gücümüz olmadan olur mu hiç? İki eli, iki ayağı bağlı olan, bu işi mi yapsam, şu işi mi der mi hiç? Bu haldeyken iki işten hangisini yapayım düşüncesi gelir mi akla?"³⁰ "Bir sanatı, bir işi seçmiş öğrenmişsin; bu ihtiyarım var, düşünüyorum demektir. İhtiyarım yoksa ey iş eri, sanatlar içinden o sanatı nasıl seçmişsin? Bir dost, senin bir habbecik kârına zarar verse, canında onunla savaşmak ihtiyarı olur. Nimetlere şükrediş çağı geldi mi, ihtiyarın kalmaz, bir dirhemden de daha az bir hale gelir. Cehennemde bu yakışta beni mazur tut, ne yapayım Tanrı takdiri diye özür getirir sana."³¹

Mevlana'nın bütün bu açıklamalarından insandaki kudreti ve hareketi yaratanın Tanrı olduğunu, ancak Tanrı'nın bu yaratışının, mazharın istidadına ve sebeplere sarılışına göre gerçekleştirdiğini söylemekte olduğu yargısına ulaşabiliriz.³² Başka bir deyişle Allah insana güç ve imkanlar vermiştir, insan bu imkanlarla dilerse Allah'a, dilerse kötülüğe ulaşır. Buradan yola çıkarak Mutezile'yi olduğu gibi, Cebriye'yi de eleştiren Mevlana'nın çoğu zaman Ehl-i sünnet anlayışının bir savunucusu olarak okunacak izahatlar yapmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Bununla birlikte belki Mevlana'da bizim için en dikkat çekici olan hususlardan birisi onun cebr'e farklı bir boyut kazandırarak, mutlak varlığa ulaşmayan kişinin ferdiyetinden yaptığı hareketleri

28 *Mesnevi*, V/3097-3101.

29 *Mesnevi*, I/1502-1505.

30 *Mesnevi*, VI/411-413.

31 *Mesnevi*, V/3070-3074.

32 *Mesnevi*, I/1466-7.

külli irade'ye isnat etmesini yalancılık sayan bakış açısıyla ortaya koyduğu şu açıklamalarıdır: "Cebrin hakikatleri, Tanrı'yla birliktir, beraberliktir. Bu cebir, yalnız kendi dileğini, faydasını gözeten nefsin cebriliği değildir. Bu gerçeğe varmayan cebir ve ihtiyar davasına kalkışması, ancak bir vehimden, bir hayalden ibarettir." "Cebirden söz edişim, aşkı sabırsız bir hale getirdi; âşık olmayansa cebri tuttu hapsetti. Bu Tanrı'yla manevî beraberliktir; cebir değil, bu ayın görünüşüdür, bulut değil. Bu cebir bile olsa herkesin sandığı, anladığı, dileğine bağlı, kötülüğü buyurur nefsin cebri değil. Ey oğul, cebri, Tanrı kimin gönül gözünü açmışsa o tanır."³³

Görüldüğü gibi Mevlana Cebriyenin cebir anlayışını kabul etmemekle birlikte, o yine kendi terminolojisi içinde bu kavramı yeniden tanımlayarak, bize kendine has bir açılım ve tasavvur alanı açmaktadır. Cebrin peygamber ve velilerin ulaştığı bir makam olduğunu söyleyerek cebriliğe bilinen boyut ve anlamının dışında bir anlam kazandıran Mevlana kader konusunda ise İblis kıssasını örnek verir: "Şeytan kaderci olduğu için "Beni sen azdırdın, daha sonra da cezalandırıyorsun" dediğinden dolayı lanetlenmiştir. Âdem ise cennetteki yaşayışı sırasında Allah'ın yapma dediği şeyi yaptığında, bir suç işlediğinde, "Rabbimiz biz gerçekten de kendimize zulmettik" demiştir. Demek ki seçme hakkımız vardır ve seçtiklerimizin sonucundan da sorumluyuzdur. Yoksa yüce Allah, Peygamberleri ve Kur'an'ı vasıtasıyla insanları "şöyle yapın, şöyle yapmayın" diye uyarırmadı. İnsanın içinde bir özgür seçme duygusu ve seçebilme gücü vardır. Taşa "gel buraya" denmez, köre, "hadi şunu seyret de anlat" denmez. Demek ki, yap-yapma gibi emirler anlayana ve emri yerine getirecek gücü olanadır. İyilikte de kötülükte de, yapmada da yapmamada da özgür seçim hakkımız vardır. "Özgür seçim, senin içinde oturup durmaktadır".³⁴

Mevlana insanın bu dünyada sınanmakta olduğuna da vurgu yaparak, bir varlığın sınanması için elinde özgür seçim gücü ve yapmak istediğini yapma hakkı olmalıdır der. İnsanın içinde güç ve güçsüzlük, iyi ve kötü, doğru ve yanlış gibi bir birine zıt ikilemler gizli olarak bulunmaktadır. Bu gizli şeyler, istekler, dışarıdan kendilerine uygun bir şey gördüklerinde bir şey elde edeceklerini zannettiklerinde hemen ortaya çıkarlar.³⁵

33 *Mesnevi*, I/610- 645; 1469-1472.

34 *Mesnevi*, V/2965 vd.

35. *Mesnevi*, V/622-640.

Birkaç cümle ile özetleyecek olursak, Mevlana'ya göre, cüz'i irade hürdür; dolayısıyla insan seçme kudretine sahiptir. Böyle bir güce sahip olduğumuzu, her şeyden önce, şuur hallerimizin bize sunduğu verilerden yola çıkarak söyleyebiliriz. Bu, meseleye psikolojik açıdan bakıştır. Mevlana insanın irade sahibi sorumlu bir varlık olduğunu psikolojik açıyla birlikte ameli ve kelami açılardan da ortaya koymaktadır;³⁶ insan yaptığı iyi bir işten seviniyor, yaptığı kötü bir işten utanıyor, pişmanlık duyuyorsa; bu dilediğinde iş gördüğünün delilidir. Kötü bir duruma düştüğünde, hasta olduğunda, başına bir felaket geldiğinde insan uyanır, yaptıklarından sorumlu olduğunu anlar. İnsan gücü yettiği ve istediği her işi yapar, ama sıkıştığında bunu kadere bağlar, insanlara bu dünya işlerinde özgür seçim hakkı verilmiştir.³⁷ Bununla birlikte neleri yapıp-yapmaması da kendisine bildirilmiştir. Bu nedenle yaptıklarından gerek iyilik, gerekse kötülük açısından sorumlu olacaktır.³⁸

Yine o, insanın sorumluluk sahibi olduğunu insani özelliklerden hareketle anlatmaya şöyle devam eder: “Şu evreni görmek, sonra bu evrenler içindeki birçok anlamları ve uyarıları görmemek olmaz. İnsan kendi duygularını, canı ve şeytanı/ iyilik ve kötülüğü inkâr edemez. Sahip olduğumuz duygularımız bizim özgür seçim hakkımızın ve gücümüzün olduğunu gösteriyor. İnsana ait dış ve iç duyguları inkâr etmek tamamen insani inkâr etmek anlamına gelir.³⁹ İnsanların özgür seçim hakları yoktur demek, bütün yanlışlıkların, kötülüklerin nefis azgınlıklarının Allah'tan olduğunu söylemek demektir. Allah'tan başkasında özgür seçim ve yapma/yaptırma fonksiyonunun olmaması demek, hiçbir suçlu, günahkâr ve düşmanın olmamasıdır. Oysa bir sel gelse, evini-barkını yıkıp götürse bir şey demezsin, ama birileri bunu yaparsa kızar, tepki gösterirsin. Yolda giderken ayağına bir taş takılıp düşsen kalkar yürümeye devam edersin; ama bunu bir insan yapsa, onunla kavga edersin. Bir adam sopa ile bir başka adamın kafasına vursa, kafası yarılan kişi sopaya değil, sopayı tutana kızar. Bir köpeğe taş atarsan köpek önce taşı kovalar, sonra gelir sana saldırır. Bir hayvan bile insanlarda özgür seçim hakkı olduğunu bilip onu sorumlu tutarken, insanlar bunu nasıl bilmez.”⁴⁰

36 M. S. Aydın, *İslam Felsefesi Yazıları*, s. 105.

37 *Mesnevi*, I/622-640.

38 *Mesnevi*, III/1365-1375.

39 *Mesnevi*, V/3005-3030.

40 *Mesnevi*, V/3059-3087.

Mevlana, bir başka örneğinde de şunları söyler: “Adamın biri, bir başkasının bahçesinde meyve ağacına çıkmış, meyve için ağacı şiddetle silkeliyordu. Bahçe sahibi onu yakaladı. Hırsız, "Bir Allah'ın kulu, Allah'ın ağacından O'nun nimetini yiyor, sana da ne oluyor?" diye çıkıştı. Bahçe sahibi onu bir iple ağaca sıkıca bağladı ve sopayla döverken "Ey Allah'ın kulu, Allah'ın bir başka kulu, Allah'ın sopasıyla, Allah'ın yarattığı bir vücuda vuruyor" diyordu. Mevlana sözlerinin devamında cebrinin de ihtiyarı kabul etmek zorunda kalacağı tespitini yaparak; Onun ihtiyarı ihtiyarları var etti; onun ihtiyarı bir atlı gibi toz duman içinde görünmüyor "O'nun ihtiyarı, bizim ihtiyarımızı meydana getirmiştir. O'nun bize emir vermesi, ihtiyarımıza dayanır, ihtiyarımız olduğuna delildir”.⁴¹

Mevlana'ya göre, yaratılan her şeyin içinde, onun hareketlerine hükmeden bir güç vardır. Allah'ın sanat ve kudreti, hiç bir alet kullanmadan, o varlığın içindeki özgür seçim ve davranma gücünü ona kement yapar. Her varlık, kendi özgür davranışlarıyla kendi kendini bağlar. Örneği yeniden hatırlamamız gerekirse Marangozun tahtaya, demircinin demire hükmetmesi, cansız şeylerin canlı varlıkların özgür davranışlarına uyduğunu gösteriyor. Ama gene de cansız maddelerin canlılarca değiştirilemeyen bir özgür yapıları vardır. Tanrı'nın iradesi karşısında insan da böyledir. Tanrı'nın mutlak iradesi ilahi hikmetle insandaki iradeyi yok etmemektedir. Canlılardaki huyları, iyi huylar ve kötü huylar olarak sınıflandıran Mevlana, bu huyların bir kısmının değişebilir, bir kısmının da değişmez yani aslî olduğunu söyler: “Bir kısım insanlar eğitimin mümkün olmadığını ve dünyada hiçbir şeyin değişmeyeceğini göstermek için, "Allah bizim gönüllerimizi ve diğer varlıkların yapılarını kilitlemiştir." dediler. Cebriye'nin bu görüşleri bir anlamda doğrudur: ressamın yaptığı bir resim sözle değişmez; taş, sözle la'l olmaz; eski sözle yenileşmez. Toprağa "su ol", "bal ol" desek, olabilir mi? Allah her şeye belli bir özellik vermiştir ve bu değişmez. Ancak bazı huylar vardır ki onların değişme yetenekleri vardır, taştan altın çıkmaz; ama bakırdan çıkar; kum çamur olmaz; ama toprak olur. İnsanlarda da sözle, göstermeyle değişecek huylar vardır.⁴² Kötü huyların en kötüsünün haset olduğunu söyleyen Mevlana'ya göre, şeytan insana hasedinden dolayı şeytan olarak, cezalandırıldı. Ebu'l Hakem, Hz. Muhammed'e hasedinden Ebu Cehil oldu. Nice ehliyetli kişiler, haset yüzünden ehliyetsiz oldu.⁴³ İnsanın yaratılışında apaçık

41 *Mesnevi*, V/3078-3089.

42 *Mesnevi*, III/2901-2917.

43 *Mesnevi*, II/ 803-810.

var olan haset, insanı kötü zanlara, vesveselere sürükler. Yusuf'un kardeşleri, onu haset yüzünden kuyuya atmışlardı. Her insanın içindeki haset kurtları, dışarıdakilerden daha çok tehlikelidir.”⁴⁴ Bu nedenle Mevlana, hasetten başka hırs, şehvet, mevki ve dilek'i bedeninin dört huyu olarak başlarının kesilmesi gereken kuşlar şeklinde tavsif ederek bunların gönüllere ve akıllara düşman olduğunu söyler.⁴⁵

Tanrı'nın mutlak iradesi karşısında insanın durumunun ne olacağına ilişkin sürdürdüğümüz tartışmaları Mevlana'nın ifadeleriyle sonlandırmak gerekirse: “Kulun, "Allah neyi dilediyse o oldu" demesi, o işe sarılma, tembel ol demek değildir. Hatta öz temizliğine, işe daha iyi sarılmaya teşviktir; o hizmete daha da sarıl, o işte daha da ehil ol demektir.”⁴⁶

Yine o, Tanrı'nın mutlak iradesinin insana verdiği cüz'i iradeyi gidermeyeceğini de apaçık örneklerle anlatır: “O dülger, tahtaya hüküm yürütür, o ressam, güzelliğe hüküm yürütür, güzelim resimler yapar. Demirci demire emir verir, mimar alete hüküm yürütür. Görülmemiş şey de şudur ki bunca ihtiyar, kulcasına, O'nun ihtiyarına secde eder. Evet cansız şeylere karşı gücün var; var ama bu güç, onlardaki cansızlığı giderebilir, onları canlandırır mı? Tanrının gücü kuvveti de böyledir; gücü-kuvveti mutlaktır ama kuldaki ihtiyarı gidermez.”⁴⁷

Hasılı, günümüzün felsefi ve kelimî eserlerinde insanın özgürlüğüne ilişkin söylenenler henüz Mevlana'nın söylediklerinden daha açık bir çözüm noktasına ulaşmış sayılmazlar. Çünkü en ustaca kurgulanmış öğretiler bile özgür irade çıkmazını bir türlü çözümleyememiştir. Dahası bu sorun başta da hatırlatıldığı üzere yalnızca zihinde çözümlenebilecek bir sorun da değildir.⁴⁸

Sonuç

Mevlana insanın Tanrı'yla olan ilişkisini İslam düşünce geleneği içerisinde oluşan bakış açılarından haberdar olarak ve onları değerlendirerek ele alır. O öncelikle insanın özgürlüğüyle birlikte varlığının sınırlılığı olgusundan yola çıkar. Bu bağlamda Cebriye ve

44 *Mesnevi*, II/231-233, 1408-1415.

45 *Mesnevi*, V/30 vd.

46 *Mesnevi*, V/3112-3113; I/641.

47 *Mesnevi*, V/3094-3097.

48 M. S. Aydın, *İslam Felsefesi Yazıları*, s. 106.

Mutezile'nin tutumlarını sorgular. Cebriliği olumsuz anlamından kurtararak daha yüksek bir kader olarak yeniden tanımlayarak onu peygamberlerin ve velilerin Allah'ın iradesinde yok olma haline yükseltir

Diğer bir deyişle Mevlana, Tanrı-insan ilişkisini ele alırken, insana yüklenen ilahî sorumlulukları, insanın özgürlüğünün ve sorumluluğunun bir delili olarak görerek, özgürlüğü yok sayan determinizmi ve kaderciliği reddeder. Dahası insanın özgürlüğü problemine farklı bir kapı aralayarak, cebrin, peygamberlerin ve kutlu insanların bir makamı olduğunu söyler.

BİBLİYOGRAFYA

KUR'AN-I KERİM

ABDULHAKİM, Halife, "Mevlana Celaleddin Rumi", Çev. Y. Ziya Cömert, *İslam Düşüncesi Tarihi*, Ed. M. M. Şerif, C. III, İnsan Yay., İstanbul 1991 (43-61).

ACLUNİ, *Kesfu'l-Hafa*, Beyrut 1351.

ALİYYÜ'L-KARİ, *el-Esraru'l-Mevdu'a fi'l-Ahbari'l-Mevdu'a*, Tahkik: Muhammed b. Lütfi es-Sabbağ, 2. b., Beyrut 1986.

AYDIN, Mehmet S., *Din Felsefesi*, 6. b., Selçuk Yay., Ankara 1997.

AYDIN Mehmet S., *İslam Felsefesi Yazıları*, Ufuk Kitapları Yay., İstanbul 2000

ARSLAN, Ahmet, *İslam Felsefesi Üzerine*, Vadi Yay., Ankara 1999.

BAYKAN, Erdal, *Düşünceye Gelmeyen –Tanrı Sorunu ve Mevlana*, Bilge Adam Yay. Van 2005.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, "Türk Kültüründe Hoşgörü ve Mevlana", *İnsan Hakları Hoşgörü ve Mevlana Sempozyumu, 26-27 Ekim 1994, Konya*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 1994 (58-64).

DÜZEN, İbrahim, "Mevlana'nın Tasavvufi Görüşüne Göre İnsan", 5. *Milli Mevlana Kongresi*, SÜ Yay., Konya 1992 (29-34).

MEVLANA, Celaleddin, *Fihî Mâfih*, Çev. Ahmet Avni Konuk, Yay. Haz. Selçuk Eraydın, İz Yay., İstanbul 1994.

MEVLANA, Celaleddin, *Mecalis-i Seb'a*, Çev. ve Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, 2. b., Kent Basımevi Yay., İstanbul 1994.

MEVLANA, Celaleddin, *Mektuplar*, Çev. ve Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka Kitabevleri Yay., İstanbul 1963.

- MEVLANA, Celaleddin, *Mesnevi*, Çev. ve Şerh. Abdülbaki Gölpınarlı, C. I-VI, 3. b., İnkılap Kitabevi Yay., İstanbul 1990.
- SCHİMMEL, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Çev. E. Gürol, Adam Yay., İstanbul 1982.
- VELİYUDDİN, Mir, "Mutezile", Çev. Altay Ünaltan, *İslam Düşüncesi Tarihi*, Ed. M. M. Şerif, C. 1, İnsan Yay., İstanbul 1990 (235-254)
- YAKIT, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, Ötüken Yay., İstanbul 1993.
- YAVUZ, Y. Şevki, "Cebriyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. V11, TDV Yay., İstanbul 1993, (205-208)

Van'da Ermeni Olaylarının Başlaması

Yrd. Doç. Dr. M. Salih MERCAN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

smercan@yyü.edu.tr

Özet

İlk silahlı çatışma, Ermenilerin kendi arasında başladı. Yıllarca Türklerle beraber yaşamış, komşuluk ilişkileriyle Türklerle bütünleşmiş ve onlardan kopmak istemeyen, yaşlı, genç, kadın, çocuk demeden işbirlikçi olarak adlandırılan Ermeni vatandaşlar katledildiler. Çünkü Ermeni komitacıları bu insanları davaları için büyük bir engel görüyorlardı. Gerçekten de onlar kavga istemiyorlar ve Türk devletine bağlıydılar. Fakat savunmasız oldukları için fazla direniş gösteremediler. Güvenlik kuvvetleri de onları korumakta güçlük çekiyordu. Çünkü bir iç mesele olduğu için failler yakalanamıyordu. Siyasi cinayetler devlet güçlerine fatura ediliyordu.

Ermeni komiteleri ve onun fesat ortakları, yerli Ermenileri cesaretlendirmek amacıyla İran yoluyla Van'a silahlı Ermeni çetelerinin gelmekte olduğunu haber veriyorlar. Böylece yerli Ermenileri aşiretlere tecavüz ettirerek ihtilal ve isyanın rengini değiştirip genişletmek istiyorlardı. Bu propagandanın tesiriyle Vanlı Ermenilerin durumlarını değiştirdikleri serkeş ve tecavüzkâr bir davranış gösterdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Van, Osmanlı, Ermeni, İran, İsyan.

Abstract

Beginning of Armed Separatist Armenian Conflicts in Van

First armed struggles in the beginning of 20 th century in Van started between Armenians own social group, Some Armenians, lived with Turks in peace during centuries, did not wantto rebel and kill their neiahbors.

Separatist killed a great number of them without thinking whether they were old, women or kids. Victims were hard times for otoman pileci. Owing to find the suspects. Atl By time, the conditans turned into a masserace. Nobooly felt himself in security.

Armenian committees and their alliences always made propaganda out heroes from iran or other countries, cam efor inependence. The “heroes” were armed and their financial supports were great. By time, Armenians of the city started to change. They were anxious about their futures owing to separatist armed Armenians. Moreover, little struggles put blame on guilty. So they thoyoth that otoman state was crash fort hem. Then, they acted with the “other” Armenians because of conditions.

Key Words: Van, Ottoman, İran, Armenian, Rebellion.

Van vilayeti ve Van şehri coğrafi konumu sebebiyle gerek 1895–1896 isyanında gerek birinci dünya savaşında (1915 senesinde) Ermenilerce en önemli ihtilal ve isyan merkezi sayılmıştır.

İmparatorluk döneminde Van şehri, yüksek ve sarp mağaralarla dolu Erek dağı ile Van gölü arasındaki düzlüktedir. Asıl şehir Van gölüne yakın kalenin çevresinde kurulmuş bulunuyordu. Buradan Erek dağına doğru uzanan düzlükte Van bağları bulunurdu. Birinci dünya savaşından önce Van bağlarının hemen hemen hepsi Ermenilerindi. Van bağlarındaki Ermeni evleri etrafı kerpiç duvarlarla çevrili bahçelerin içindedir. Bağların sık ağaçlı ve biri birinden oldukça uzak kerpiç duvarlı bahçeler içerisinde bulunması, aynı zamanda sarp, yüksek mağaralarla dolu Erek dağına yakın olmasından ötürü Ermeni çetelerinin barınmalarına elverişli bulunuyordu. Ancak bu durum, güvenliği sağlamak zorunda olan güvenlik güçlerinin dağılmalarını gerektirdiğinden askeri harekât için zorluk çıkarıyordu.

Van, İran’daki Ermenilerin iskân yeri olan Selmas kazasına on altı saat uzaklıktadır. Selmas kazasının Heftvan, Hassova, Dilman, Kalehisar Ermeni köyleri sınırın hemen yanı başındadır. Bu sebeple Eçmiyazin katoğikosu Hırımyan’ın komitelerle yaptığı işbirliği sonucu hazırladıkları Ermeni çeteleri, İran hükümetinin göz yumması sonucu, silah ve diğer askeri araç ve gereçlerini hazırladıktan sonra, hudutta nöbet kuleleri ve yeteri kadar askeri birlik bulunmamasından yararlanarak, hududu geçip Van’a girmekte zorluk çekmezlerdi. Bu nedenle İran’ın Selmas kazası Ermeni ihtilalcilerinin hareket üssü olmuştur. İhtilalciler burada toplanıp kendilerine çeki düzen verdikten sonra, köylü kılığına girerek Ermeni köylerine geçerler; oradan da

şehre zahire getiriyormuş süsü vererek Van bağlarına gelir, Ermeni evlerine yerleşir, isyana hazır duruma geçerlerdi.¹

Van'ın Ermenilere coğrafi konumundan başka isyan ve ihtilale elverişli daha başka özellikleri de vardır. Nüfusun % 20'sine yakın bir Ermeni azınlığı vardı. Bazı insafli yabancı yazarların yazılarında şu ifadeler yer almaktadır: “ Ermeniler Van'ın geniş ve verimli topraklarının sahibidirler. Türklerden daha zengindirler, şehirdeki ticaret ellerindedir. Türklerin bir bölümü verimsiz topraklarda ziraat yaptıklarından, Ermeni köylülerine göre yoksul durumdadırlar. Van çevresini dolaşanlar, en ufak köylere varıncaya kadar bütün ticaretin Ermenilerin elinde olduğunu ve Türk Müslüman ahalinin umumiyetle Ermenileri hesabına çalıştıklarını, Müslümanlara göre iktisadi ve ticari duruma onların hâkim olduklarını, mağdur ve hakları gasp edilmiş olanların Ermeniler değil İslam ahalinin olduğunu” görmüşlerdir.² Ekonomik ve ticari bakımından Ermenilerin hayat şartları Müslüman ahalinin hayat şartlarından çok iyi idi. Ermeni komiteleri, bu duruma rağmen bölgede daima asayişsizlik bulunduğunu yaymayı kendileri için yararlı görüyorlardı. Çünkü böylece maksatlarına ulaşacaklarını, yıllardan beri arkasından koştukları yabancı müdahalesini sağlayarak muhtariyete kavuşacaklarını umuyorlardı. Komiteciler köyleri dolaşarak Ermeni köylerinin silah ihtiyacını inceliyorlar, her köye nüfusuna ve servetine göre silah dağıtıyorlardı. Komite, köylere okul, silah ve diğer ihtiyaçlar için vergi koyuyor; silah almaktan, bu vergiyi vermekten kaçınanları nikâh, miras, seçme ve diğer haklardan mahrum etmek gibi cezalar da veriyordu. Çok zaman bunlara dayak atıyor, hatta idam cezası dahi veriyorlardı. Bu şartlar altında hiçbir Ermeni'nin komitenin verdiği emirlere karşı gelmesine imkân ve ihtimal yoktu.³ Ancak Van Ermenileri ihtilal ve isyan çıkarmaktan çekinmektedir. Ermeni komiteleri ve onun fesat ortakları, yerli Ermenileri cesaretlendirmek maksadıyla İran yoluyla Van'a silahlı Ermeni çetelerinin gelmekte olduğunu haber veriyorlar. Böylece yerli Ermenileri aşiretlere tecavüz ettirerek ihtilal ve isyanın rengini değiştirip genişletmek istiyorlardı. Vanlı Ermeniler bu propagandanın tesiriyle durumlarını değiştirdikleri serkeş ve tecavüzkâr bir davranış gösterdikleri görülür.⁴

¹ - (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) BOA. Y.PRK. ZB. Dosya: 34/65

² - Mahmut Hocaoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, İstanbul 1986 s.611

³ - BOA. İ.HUS. Dosya: 44/1313/B-67; Hocaoğlu, a.g.e. s.613

⁴ - BOA. Y.MTV. Dosya: 141/40

Ermeniler bir taraftan yerli Ermenileri cesaretlendirip aşiretlere tecavüze hazırlarken diğer yandan aşiretlerin Ermenilere saldırma sebeplerini hazırlamak için tenhalarda ellerine geçirdikleri aşiret mensuplarını vahşice öldürüyorlardı. Hükümet kuvvetleriyle aşiretleri çarpıştırmak maksadıyla “ köyümüzü aşiretler bastı. Şu kadar adam öldürdü. Mallarımızı yağmaladı ” gibi yalan aslı faslı olmayan şamatalar çıkarıp şikâyetlerde bulunuyorlardı. Ermenilerin bu gibi şikâyetlerinin maksatlı olduğu ihtiyatla karşılanması gerektiği; Sadettin Paşa'nın 6 Nisan 1896 aşağıdaki uyarıcı şifreli telgrafında belirtmektedir.

“ Bu ayın üçüncü gecesi saat dört buçuk sularında Hayasf'a bağlı Norgah köyünden kırk elli kadar silah sesi alınması üzerine Havasor'daki bölük komutanı bütün kuvvetiyle derhal adı geçen köye gitmiştir. Dışarıdan köye hiçbir taarruz olmadığı, güya aşiretler tarafından köye tecavüz yapıldığı yalan şayialar çıkarmak maksadıyla köylü Ermenilerin silah attıkları. Bu arada yanlışlıkla Bağos oğlu Minas adında bir Ermeni'nin yaralanarak öldüğü yüzbaşının verdiği bilgiden anlaşılmıştır.”⁵

Van'da Ermeni olayları başlamadan öncesine bakılacak olursa, her yönden tam bir huzur ortamı mevcuttu. Ne Türklerden ve nede Ermenilerden toplum huzurunu bozucu önemli bir olay meydana gelmemiştir.

Van'da zaman zaman küçük çaplı anlaşmazlıklar dışında Türklerle Ermeniler arasında büyük boyutlu milliyet çatışmaları görülmezdi. Herkes, işinde gücünde çalışırdı. İyi komşuluk ilişkileri vardı. Bu durum yabancı güçlerin karışmasıyla bozulmaya başladı. Van'da Ruslar konsolosluk açtıktan sonra her meseleye karışmaya başladılar. Normal adi vakaları büyüterek devletlerarası olaylar haline getiriyorlardı. Amerikalıların açtığı misyoner okulları da Ermenileri sürekli olarak kışkırtıyor, onları isyana ve öldürmeye teşvik ediyorlardı. Bu arada yabancı ülkelere gönderilen Ermeni gençleri Van'a dönmeye başladı. Onların gelişinden sonra olayların boyutu büyüdü. Rus, Amerikan, İngiliz ve Fransız misyoner ve diplomatları söz konusu Ermeni gençlerin öncülüğünde Ermeni çeteleri oluşturdular. Hatta Rusya'dan komitacılar Van'a gelmeye başladı. Valilik bunlarla mücadelede yetersiz kalıyordu. Çünkü valiliğin her işine yabancılar müdahale ediyordu, devletleri nezdinde protestoların ardı arkası kesilmiyordu.

İlk silahlı çatışma, Ermenilerin kendi arasında başladı. Yıllarca Türklerle beraber yaşamış, komşuluk ilişkileriyle Türklerle

⁵ - Hocaoglu, a.g.e. s.316-317

bütünleşmiş ve onlardan kopmak istemeyen, yaşlı, genç, kadın, çocuk demeden işbirlikçi olarak adlandırılan Ermeni vatandaşlar katledildiler. Çünkü Ermeni komitacıları bu insanları davaları için büyük bir engel görüyorlardı. Gerçekten de onlar kavga istemiyorlar ve Türk devletine bağlıydılar. Fakat savunmasız oldukları için fazla direniş gösteremediler. Güvenlik kuvvetleri de onları korumakta güçlük çekiyordu. Çünkü bir iç mesele olduğu için failler yakalanamıyordu. Siyasi cinayetler devlet güçlerine fatura ediliyordu.⁶

Van'da çıkan ve aralıklarla bir senden fazla devam eden isyan ve ihtilal hareketleri, İran'dan geçen bir çetenin aşiretlere hücumu sonrası, aşiretler arasında uyandırdığı heyecan ve kinden doğmuştur.

Van'da ilk defa Türk kanını akıtan hadise şöyle başladı: 18 Ekim 1893 Çarşamba gecesi, Van'a bağlı Erçek nahiyesi civarında asayişin muhafazası için dolaşan Van zaptiye alayına mensup seyyar tabur ağası Musa bey'le refakatinde bulunan Yüzbaşı Ahmet Ağa mahiyetindeki süvari zaptiyeleri ile beraber Boğazkesen ve Hacı Kışlak köyleri arasında on iki Ermeni eşkıyası ile karşılaştı. Eşkıyaya "teslim olunuz" ihtarına itaat etmek şöyle dursun, daha müfrezeyi karşıdan görür görmez ateş etmeye başlamıştı. Meydana gelen çatışmada süvari zaptiyelerinden Mehmet onbaşı ile nefer Çerkez Ali ağır surette yaralandılar. Eşkıyadan birisi ölü olarak ele geçirilirken diğerleri kaçtılar. Ölen Ermeni'nin üzerinde müşir elbisesi vardı, üzerindeki martini ve rovelveri denilen silahların devlete ait olduğu tespit edildi.⁷

Bu olaydan on iki gün sonra Van polis komiserliğinden Dâhiliye nezaretine şu telgraf çekilmişti:

"Ermeni eşkıyasından altmış neferi İran'dan topraklarımıza girdiklerinde, orada bulunan asker ve aşiretlerin takibi sonucu, Ermenilerden bir ölü ve bir sağ olarak elde edildiği gibi bizim taraftan sekiz aşiret mensubu ölü ve biri tehlikeli şekilde yaralı olmak üzere üç yaralının bulunduğu ve firar eden diğer Ermeni'ler takip edilmekte olup sonuç ayrıca arz edilecektir."⁸

Van 31 Teşrinievvel 1311 (1893)

Van'da olayların büyümesi önlemek amacıyla bir takım tedbirler alınmıştır; bunlardan biride yabancı devletlerden Ermeniler adına

⁶ - Van'lı Celal Şahbenderzade Hatıratı, s.12

⁷ - BOA. Y.PRK.ZB. Dosya: 34/65; Hüseyin Nazım Paşa, Hatıralarım,"Ermeni Olaylarının İç yüzü", İstanbul 1902 s.144; Hocaoğlu, a.g.e., s.330

⁸ - BOA. Y.MTV. Dosya: 161/7; Hüseyin Nazım Paşa, Hatıralarım "Ermeni Olaylarının İç Yüzü", s. 145-146

gelen mektuplar üzerinde inceleme yapılmasıydı. Van'da oturan ve hükümetçe tanınmış azınlık bir komiteci olan (Arşak) adına Tebriz'den bir mektup gelmişti. Mektup açıldığında beyaz bir kâğıttan başka bir şey çıkmadı; bazı kimyevi maddelerle yazılan bu mektup suda yıkandıktan sonra esas anlaşıldı Ertesi günü yine Tebriz'den Van'daki Dikran ve Srekis adındaki komitecilere bir mektup daha gelmişti. Mektupların altındaki imza Tebriz'de Agop M.B. idi. Zaptiye Nezaretine gönderilen bu iki mektup, Van'da koparılacak ihtilaf fırtınası hakkında durumu izah etmekte idi.⁹

Birinci mektupta şunlar yazılmakta idi:

Buradaki fabrikada dört usta vardır; bunlardan birisi silah almaya gitmiştir, diğeri yedi yüz adet tüfek getirdi. Bu silahların aletleri, lüle demirleri ve kolu pek kuvvetlidir. Burada “Koli şart” kumpanyası azasında sekiz, on adam vardır. Bunlar Van'a gelmek istiyorlar. Mevcut olan silahlar gönderilecekti, fakat Sako keyifsiz olduğundan gönderilemedi Bulgar Yüzbaşı Bedros ile Artin geldiler; Yüzbaşı Berdos, fedaileri eğitecektir. Benim de cemaatle kalmam için Sako çok ısrar etti ise de gitmedim; bu mektuptan sonra belki Bakû'ye giderim Vahamı gönülden çıkarmamanızı rica ederim. Yeni tüfeklerin üzerine yapılan üç harfî markayı ben yaptım, beğeneceğinizi pek ümit etmiyorum.

Keşişyan Ohanisin katlini Rus gazetelerinden öğrendik çok memnun olduk, kumpanyanın fikri mütemadiyen Van ile meşgul oluyor: Van'da mutlaka mühim bir ihtilal çıkarılması gerekir, onun için ilkbahar da büyük bir toplulukla gelinecektir. Tüfekler yapılmaktadır, sonra yine yazarım; ben de (Koli şart) kumpanyası mahiyetindeyim; bu hafta başka haneye nakledeceğim, Silosa, bir takım cemaat gelmiş ise de kimler olduğunu anlayamadım; Sako keyifsiz olduğundan Silosa gidecek; silahları Artakis getirdi. Burada Rusya sürmümlis tüfeği kalmadı. Bu çalışanlar misyonerlerle, Rusyalıdırlar.

Tebriz ahalişi bilumum mahvoldular; Arşak! Her ne isterseniz bana yazınız. Cemiyetle beraber bu baharda Van'a geleceğim. İster öleyim! İster kalayım! Beni gönülden çıkarmayıp mektup yazınız. Kalos İran'a gelecektir. Fakat ne vakit geleceği malum değildir. Yazacağın mektubu Artakis vasıtasıyla bana gönder.¹⁰

Tebriz: Agop M.B.

⁹ - BOA. Y.MTV. Dosya: 161/7; Nazım Paşa, Hatıralar, a.g.e., s.146

¹⁰ - BOA. DH. MKT. Dosya: 2073/37; Nazım Paşa, a.g.e., s.147; a.y., Ermeni Olayları Tarihi, Ankara 1996, s.325

İkinci mektup:

Van'da Vaham vasıtasıyla Kardeşyan Dikrana:

Sevgili arkadaşlarım Dikran ve Srekis

“ Nasılsınız? İşinize devam ediyor musunuz? Sizden bariz bir surette ayrılık ettimse zararı yok. Uzakta muhabbet, yakında soğukluk vardır, hikâyesi malumdur. Şimdilik Tebriz'de bulunuyorum. Fakat Bakû'ye gidip ilkbahara kadar orada kalmak fikrindeyim. Ben bulunduğum sırada birçok marta sarakan tabir olunan yeni tüfekler getirdiler. Van için çok ihtiyaç vardır. Vahan ile iyi geçininiz. Maziyi bırakıp istikbale bakınız. Cemiyetleri muhkem tutunuz ve istikametle hareket ediniz. Ümidimiz sizdedir. Taşo ve Bedo'nun işleri çöktür. Her şeyi onlardan sual ediniz ve reylerine göre hareket yapınız. Bedo bu seneye kadar Van'da mahpus gibi saklanmıştır. Taşo ve Bedo'nun emirlerinden çıkmayın ve işe kuvvet verin Bizim işler fedai işidir. İskele cemiyetine güzel söz söyleyin Bunların karşısındaki (Koli şart) kumpanyası Van üzerine büyük kuvvet dönecektir. Dikran, Sako, Petros, Harityan ve Taşo ile görüşün, ilkbaharda neler olacağını anlarsınız. Mektubumun cevabını alırsam Bakû'den size cevap yazarım. Haçoyan, Memoyan, Kirkora ve cümleye ihtiramı mahsus eylerim. Cesur olunuz ve koli şart kumpanyasına giriniz, diğer taraflara bakmayınız”.¹¹

Tebriz: Agop M.B.

Bu iki mektuptan ve esasen hükümetçe yapılan gizli tetkik ve araştırma sonucuna göre Van tarafında mühim bir ihtilal çıkarmak için komitelerin hazırlandığı, hatta Bulgar ve Rus subaylarının komite üyelerine taarruz, hücum, müdafaa ve geri çekilme talimleri yaptırdıkları anlaşılıyordu. Bir taraftan komiteler kendilerine tabi olmayan ve hükümete sadık kalan Ermenilerle hükümetten memuriyet ve hizmet talep edenleri ihanetle itham ederek öldürüp ve yaralıyor ve sonra tehdidini çekinmeden her tarafa ilan ediyordu.

Erzurum'da bir memuriyete tayini için, dilekçe veren bir Ermeni'nin evine şu tehdit mektubu bırakılmıştı.

2 Kanunuevvel 1896-Erzurum

¹¹ - Nazım Paşa, Hatıralar, a.g.e. s147-148; Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, II, 255-256

Tebliğ.

“Bir memuriyete atanmak üzere Şakir’e (Anadolu müfettişi Şakir Paşa) müracaat etmişsin! Vatanın şu halini dikkate almadan yaptığınız bu teşebbüsü hıyanet addederiz. Senden evvel olanlara tatbik edilen hükümleri düşün de kendini muhafaza et. Ermeni ihtilal komitesi uykuda değildir. Her şeyi bilir ve intikamını almaya kadirdir. Gençliğine yazıktır. Derhal istifanı ver ve birinci defa olarak kötü örnek olmaktan çekin. Bunu talep ederiz. Eğer istifa etmez veyahut bu tebliği hükümete teslim edersen evinle, ailenle beraber uçurulmuş, kaybolacaksın, güzelce düşün”.¹²

Ermeni İhtilal komitesi Erzurum Merkez komitesi

1894 yılı şubat ayının son gününde Van polis karakoluna iki ermeni gelir, karakol komiserinin karşısına çıkarılarak derterini anlatırlar; bunlar Terzi oğlu mahallesinden Papa oğlu Karabet ve kardeşi Markre’dir. Uykusuzluktan ve korkudan benizleri uçmuş, bitkin bir haldedirler.

“Efendim! Bundan birkaç gün evvel ikamet ettiğim eve, Tepebaşı mahalleli Vahanla başı şapkalı ve bellerinde rovelverler ve kamalar bulunan tanımadığımız iki adam geldi. Vahan bize, Ermeni komitelerine alınacak silah için hissenize sekiz lira isabet etti, bu parayı tedarik ediniz, birkaç gün sonra size bir mektupla bir adam gelecektir. Parayı ona teslim edersiniz, dediler ve gittiler. Birkaç gün sonra Vahan’ın arkadaşlarından rupen bir mektup getirdi ve sekiz lirayı istedi, paramız yoktu. Olsa da vermek istemiyorduk. “Şimdi param yok, sonra icabına bakarız” dedik ve savdık. Fakat akşamüzeri yine geldi ve “sekiz lirayı şimdi vermezseniz evinizi yakacağız, çocuklarınızı, karılarınızı köpek gibi boğazlayacağız, sizi de sokak ortasında parça parça edeceğiz” deyip gitti. Ne yapacağımızı şaşırдық. Murahhas efendiye gittik derdimizi anlattık. “Ben din işlerinden başka bir şeye karışmam; yalnız milletin arzusunun aykırı hareket edenlerin sonu hayır olmaz” diye o da komitecilere taraftarlık etti. Nihayet efendim dün gece, gece yarısına doğru, Vahan yanında dokuz, on kişi ile evimize baskın etti; biz kapıları güzelce kapamış arkalarına dayak koymuştuk; evimizin arka tarafında bağ avlusu vardır; oradan yavaşça sıvıştık; biraz sonra devriyeye rast geldik. İş anlattık, bilmem artık onlar ne yaptılar.”¹³

¹² - BOA. HR.SYS. Dosya: 2791/16; Nazım Paşa, Hatıralar, a.g.e., s.149

¹³ - BOA. Y.PRK.UM. Dosya: 23/23; Hüseyin Nazım Paşa, a.g.e. s.150-151; a.y., Ermeni Olayları Tarihi, II. S. 259-260

Van'da meydana gelen öldürme ve yaralama olaylarının birçoğu Ermeniler tarafından yapılarak aşiretlerin üzerine atılmakta idi. Hükümet, meydana gelen olay nedeniyle olayın müsebbibini aşiretler içerisinde ararken zaman kaybettiği gibi, çeşitli hoşnutsuzluklar meydana gelmekte idi. Olay yabancı basın aracılığı ile Osmanlı Devleti aleyhine malzeme olarak kullanılmakta idi.

Nisan 1896 tarihinde terör olayları içerisinde yer almak istemeyen Van'ın Mirek köyü keşişinin oğlu Kevork, köyden ayrılarak Van'a gelmesi halinde muhakkak öldürülmesine karar verilmiş; Kevork Van'a gittiğinde, aynı köyden Avit oğlu Serkis, Canikli Davo oğlu Artin tarafında daha önce planlandığı şekilde, Alay köylü Haçooğullarına göstererek öldürülmüştür. Durumu bilen keşiş oğlunun öldürülmesini dava etmek üzere Van'a gitmiş, Van piskoposu bunu duyunca keşişi çağırarak tehdit etmiştir;

- Eğer bunu yapar, sırrı açıklarsan bizde seni öldürürüz diye tehdit etmiş. Bu tehdit üzerine zavallı keşiş dava etmekten vazgeçmiştir¹⁴. Çünkü öldürme olayını Müslümanların üzerine atarak Müslümanlar Ermenileri öldürüyor diye şikâyetle bulunmuşlardı. Gerçek anlaşıldığı takdirde Piskopos ve çevresinin tezgâhladığı oyun ortaya çıkacaktı

1896'da Teftiş heyeti Başkanı olarak Van'a gönderilen Saadettin Paşa, Van'da yaşanan Ermeni Çeteleri ile Kürt aşiretlerinin çatışmalarını uzun olarak anlattığı anılarında 6 Mart 1896, Cuma gecesi meydana gelen bir olayı ve gelişmeleri şu satırlarla anlatmaktadır:

- Akşam saatlerinde 10 kişilik Ermeni çetesinin, Çakılbent karakolundan Erek karakoluna sahur yemeği getirmekte olan üç askere ateş açıp birini öldürdüklerini haber verdiler. Hemen iki bölük askerle işlendiği yerin etrafını çevirmelerini, polis ve jandarmalarla bütün evlerin aranmasını emrettim. Tabur Ağası'nı da çağırarak yeteri kadar polisle gidip arama yapmalarını tembih ettim. Savcı ve sorgu hâkimin de gönderdim. Canilerden birini yakalamışlar diğerleri yattıkları yatakları terk ederek kaçmışlar. 7 Mart 1896 Cumartesi günü, Ermeni piskoposu ile bir papazı, Ermeni ileri gelenlerini ve dün geceki olayın geçtiği mahalle büyüklerini Hükümet Dairesi'ne topladım ve şu konuşmayı yaptım:

- “ Sizin korunmanız için mahallenize yerleştirilen karakol neferini vurdunuz. Bu durum da devletin askerine kurşun sıktınız. Demek ki geçen sefer söylediğim sözleri yürekten değil görünüşte

¹⁴ - Sami Önal, Sadettin Paşa'nın Anıları, (Ermeni-Kürt Olayları Van, 1896), s.94

destekleyerek beni aldatmak istediniz. Yazıklar olsun! Bunca nimetlerine mazhar olduğunuz böyle bir merhametli devlete nankörlük ediyor ve çıkılmaz yola gidiyorsunuz.”

- “Bakınız siz bu devletin, yayılma devri ve en azametli bir zamanında koruyucu kanatları altına girdiniz. O zamanlar burada Rus, İngiliz, Fransız, Amerika ve İran konsolos ve misyonerleri yoktu. Telgraf, vapurlar, şoseler yoktu. Devlet size Ermeni dilini konuşturmamak istemeseydi kime dayanacaktınız, ne ile karşılık verecektiniz? Veyahut çocuklarınızı Müslüman mekteplerine vereceksiniz, başka mektep açmak yasak, deseydi ne diyebilecektiniz? Veya ikişer-üçer evi her bir İslam köyüne dağıtsaydı kendinizi nasıl savunacaktınız”

- “Önce dilinizi unutacaktınız. Bir kere dil kayboldu mu dini kitapları okuyamayacak, soyunuzu sopunuzu da kaybederek bundan 300 yıl önce İslam olacaktınız. Böylece Ermenilikten eser kalmayacaktı. Nasıl ki bu vilayet içinde birçok eserlerine rastlanan Lidyalılardan bugün bir şahıs bile görülemiyorsa sizlerden de öyle birisi görülemeyecekti. Ermenice bir iki parça yazıya rastladığınızda, acaba bu ne yazısı, diye düşünecektiniz. İşte buralara iyi gözle bakıp sizlere cömertçe davranan Osmanlılar kötülük yapmaya tenezzül etmediler.” Dün gece askeri vuran kişiyi biliyorsunuz, bulun bana telim edin.

- Hükümet arasın bulsun. O kötü insanların Cenabı Hak vücutlarını kaldırsın da bizde kurtulalım.

- Ben arıyorum, siz saklıyorsunuz. Akşamdan beri askerler, polisler, savcılar, sorgu hâkimleri Ereğ Mahallesiinde çalışıp duruyorlar. Buldukları izleri sizler kapatıyorsunuz.¹⁵

Sadettin Paşa'nın uyarı ve çabasına rağmen Ermenilerden bir yardım alamamış, Ermeni katiller kayıplara karışmıştır.

Van olaylarının başlaması hakkında, Van-Erzurum Başkonsolosu Rus Genarali Mayewski, Rus Genelkurmayı'na sunduğu raporunda şunları ifade etmektedir.

“Her konuda olduğu gibi, İlbaharda isyan faaliyetlerinin hazırlıkları da hızlanmıştı. Hatta şehrin yakınlarındaki birkaç Türk'ün katledildiği ve vücutlarının parça parça doğrandığı gibi bazı cinayetlerden bile söz edildiği duyulmaya başlamıştır. Özellikle bu tür cinayetlerin soruşturulmadığını gören isyancılar günden güne cesaretlenmişlerdir. Buna karşılık Müslümanların sabır ve tahammülleri de Ermenilerin cüretleri karşısında azalmıştır.”

¹⁵ - Önal, a.g.e., s. 64-65; Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, II, s. 360-361; Hocaoğlu, a.g.e., s.330-331

“Ekselansları haber etmekten şeref duyarım ki, bu bölgenin durumu arzu edildiği şekilde değildir. Son sekiz gün içinde Ermeni isyancıları ilk defa Müslümanlara saldırmışlardır; birincisinde üç Türk öldürülmüş, iki kişi yaralanmış; ikincisinde ise iki-üç kişi öldürülmüştür. Her iki olayda da vücutlar vahşice parçalanmıştır. Bundan başka, İngiliz Konsolosluğu karşısında oturan zengin bir Ermeni’ye karşı da bir suikast düzenlenmiştir. Dün öğleden sonra, en tanınmış isyancılardan biri şehirdeki bir evde öldürülmüştür. Bu cinayet Türkler tarafından işlenmiş olmalıdır. Zira isyancı geçen sonbaharda İran’dan gelen çetecilerden biridir. Mensup olduğu çete geçen yıl burada çapulculuk yapmıştır. 2’yi 3 Hazirana bağlayan gece yarısı, Van sokaklarından birinde nöbet tutan devriye saldırıya uğramıştır. Subay ve bir er ağır şekilde yaralanmıştır. Bu olaylar karşısında Müslümanların sabrı son haddine varmıştır.

Her halükarda bu ahmak ve rezil Ermeniler (aynen tercüme edilmiştir) olayın müsebbipleridir. Çocukça hareketlerinin hiçbir fayda sağlamayacağını kendilerine defalarca izah ettim. Dinlemediler. Zannediyorum ki şimdi hiç ümit kalmadı.”¹⁶

**12 Nisan 1893 (31 Mart 1309/25 Ramazan 1310) Tarihli
Hapishane kayıt defterine göre Van Vilayeti’nde Tutuklanıp
Mahkûm olan ve Mahkeme Tarafından Tutuklanan Ermeniler**

Mahkûm Olanlar¹⁷

Vilayet Paşa Hazretlerine suikastta bulunan	Marangoz	Evanisoğlu Kiyork	1
	Dükkâncı	Çifkasparoğlu Melkan Çavuş	1
	Bakkal	Tomasoğlu Sihak	1
	Esnaf	Ohanıs oğlu Haçorsom	1

¹⁶ - Genarel Mayewski, terc. Azmi Süslü, Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar, s.43-44

¹⁷ - BOA. Y.M.T.V. Dosya:77/70, s. 1

Keşişyan Ağa'yı öldürmek Silah ile ateş eden	Ohennes amacı ile	Terzi	Malimez oğlu Avadis	1	
Hanelerinde (Muzır) Yayın bulunan	yasak	Bezzaz	Makdusholyan oğlu Vartan	1	
		Yazıcı	Evadis oğlu Bedros	1	
Ermeni zenginlerinin evlerine para talep eden ve tehdit edici pusula atanlar		Esnaf	Papi oğlu Papi	1	
			Vilayet Sandık Emini	Paşyan Rovin Efendi (sabık)	1
			Ermeni Mektebi Muallimi	Melkan Çavuşoğlu Evadis	1
			Necar	Bornoz oğlu Panos	1
				Paşayan Manik	1
			Sarraf	Nezrit	1
			Kuyumcu	Karapit	1
			Polis Nuri katledenler	Efendiye	

Ermeni İhtilal Cemiyeti Üyesi Olup Tutuklananlar

<u>Sanatı</u>	<u>Şöhreti</u>	<u>İsmi</u>
1- Rençper	Vartan oğlu	Makreviç
2- Esnaf	Soso oğlu	Sefer
3- Marangoz	Semercioğlu	Ohanis
4- Tarakçı	Tarakçı oğlu	Agop
5- Rençper	Çepiçoğlu	Sihak
6- Çilingir	Çilingir oğlu	Yeğazar
7- Serbes	Beyler oğlu	Sihak

Terzi Başyan Artin Efendi'yi öldürmek üzere silahla ateş edip yaralanmasına sebep olanlar;¹⁸

<u>Sanatı</u>	<u>Şöhreti</u>	<u>İsmi</u>
1- Rençper	Garsiyan	Kırto
2- “	İbrahim oğlu	Kırto
3- “	Kirkor oğlu	Ohab
4- “	Manoyan	Markar
5- “	Bedros oğlu	Mosis
6- “	Bator oğlu	Şahin
7- “	Bator oğlu	Mahlas
8- Marangoz	Melkan oğlu	Markre

Ermeni İhtilal Cemiyeti Üyesi Olup Edhem Efendiyi Öldürenler¹⁹

<u>Sanatı</u>	<u>Şöhreti</u>	<u>İsmi</u>
1- Tüccar	Kazugan Manık oğlu	Agop
2- Rençber	Keşiş oğlu	Dikran

Artin efendiyi öldürmek üzere Agop ve Dikran'ı teşvik edip yönlendiren 7 şahısta ayrıca teşvik ve öldürme suçundan tutuklanmak üzere mahkeme kararı çıkartılmış, hapisane yoklama defteri ilgili makama sunulduğu tarihte yakalanmadıklarından, defterde isimleri yoktur.

3 Mart - 20 Temmuz 1329 Tarihleri Arasında Meydana Gelen Öldürme ve Yaralama Olayları (16 Mart 1913/ 02 Ağustos 1913) Saldırıya Uğrayanın İsmi, Tabiiyeti, Milleti, Sanatı, Memleketi;

1- Karakilise'li ve 99. Nizamiye Alayı 2. Tabur 9. bölükte nefer **Vartan oğlu Osip**; Van'ın Hanikoğlu Mahallesiden, Keşiş Makreviç, Haykan ve kardeşi Yervan'ın saldırısına uğramıştır.

2- Müküs nahiyesinden, **Mecit oğlu Hamid, Göl Muhammed oğlu Muhammed, Nehram oğlu Ebuyezid**; Tero oğlu Casim, Halil

¹⁸ -BOA. Y.M.T.V. Dosya: 77/70, s.4

¹⁹ -BOA. Y.M.T.V. Dosya: 77/70, s.5

oğlu Hurşit, Büro oğlu Hemköse İzzet; Tohik'in saldırısına uğramışlardır.

3- Van'ın Hanikoğlu Mahallesinden **Diran ve arkadaşı Haçik**; saldırıya uğramışlar, saldırganlar yakalanmamıştır.

4- Adilcevaz'ın Sufla Köyünden **Tori Kâhya**; Kazer oğlu Turandaz, Murat oğlu Melik ve Kazer oğlu Haro'nun saldırısına uğramışlardır.

5- Pedros Yeri; Çatak'ın Homero köyünden **Kurtbeyin oğlu Mustafa**; Abdo oğlu Mihlo ve eşi'nin saldırısına uğramıştır.

6- **Hemri oğlu Simon**; Erciş'in Koz Köyünden Abdal oğlu Meno ve Moşih, Eylo oğlu Şeo-Hako ve Ayro'nun saldırısına uğramışlardır.

7-**Haço oğlu Kirkor**; Van'ın Norşin mahallesinden Hamayak'ın saldırısına uğramışlardır.²⁰

8- **Agop oğlu Kerkor**; Saldırıya uğramış ancak saldırganlar tespit edilerek yakalanamamıştır.

9- **Manik oğlu Erakil**; Adilcevaz'ın Ernçkas köyünden Kıpo oğlu Murat, Miko oğlu Seho, Avadis oğlu Heko ve kardeşi Mikir'in saldırısına uğramıştır.

10- Erciş'in Zilan Köyünden **Ağop oğlu Karekis**; Dikran oğlu Haço ve kardeşi Sipan, Avadis oğlu Ohanis ve kardeşi Karkor'un saldırısına uğramıştır.

11-Muradiye'nin Köşk Köyünden **Markre oğlu Osip**; Salih oğlu Abdullah ve Abdurrahman oğlu Neso'nun saldırısına uğramıştır.

13- Gevaş'ın Hanelmas köyünden **Manuk oğlu Rizko**; saldırıya uğramış, saldırgan veya saldırganlar tespit edilememiştir.

14- Gevaş'ın Han elmas köyünden **Murat oğlu Murat**; saldırıya uğramış ancak saldırgan veya saldırganlar tespit edilememiştir.

15- Gevaş'ın Kendnoy köyünden **Kızır oğlu Nermo**; Hoço oğlu Vartan'ın saldırısına uğramıştır.

16- Van merkezden **Simon oğlu Osip**; eskici Serkis, aşçı Mıhran, Çataklı bekçi Kerkor, eski keriz oğlu Haçı ve kardeşi Kespar; Mokis markar oğlu Saho, Alo oğlu Vahan'ın saldırısına uğramıştır.²¹

3 Mart - 20 Temmuz 1329 Tarihleri Arasında Meydana Gelen Öldürme, Yaralama Olayları ve Sonuçları

1- 3 Mart 1329 tarihinde Ramkavar üyesi bir Ermeni öldürülmüş, katilleri belirtilen tarihler arsında yakalanamamıştır.

²⁰ - BOA. DH.S. Dosya: 24/3, sıra: 1

²¹ - BOA. DH.S. Dosya: 24/3, sıra: 2

2- 5 Mart 1329 tarihinde, Müküs Nahiyesi Ermeni Manastırı Mütevellisi öldürülmüş, failler yakalanamamıştır.

3- 30 Mart 1329 tarihinde, Van'da öldürülen Ermeni'nin failleri yakalanmamıştır.

4- 5 Nisan 1329 tarihinde, Adilcevaz'ın Sufla köyünde öldürülen Ermeni'nin failleri yakalanamamıştır.

5- 24 Nisan 1329 tarihinde, Çatak'ın Şivreş köyünde öldürülen Müslüman'ın failleri yakalanamamıştır.

6- 4 Mayıs 1329 tarihinde, Erciş'in Koz köyünde öldürülen Ermenin failleri olan Ermeni'ler yakalanmıştır.

7- 6 Mayıs 1329 tarihinde Erciş'li bir Ermeni arabacı öldürülmüş, olayın faili Ermeni Rus Konsolosluğuna sığınmış daha sonrada Rusya'ya firar ettiğinden yakalanamamıştır.

8- 15 Mayıs 1329 tarihinde Mamurturraşad'ta, Mamhuran ve Jirkan aşiretlerinden bir gurup, diğer çevre köylere saldırmış ve saldırdıkları köylerin hayvanlarını gasp etmiş yaralama ve öldürme olayı meydana gelmiştir. Olaya sebep olanlar yakalanarak adliye'ye sevk edilmiştir.

9- 15 Mayıs 1329 tarihinde Çölemerik (Hakkâri) yöresinde, adam öldürme, yaralama olaylarına katılan 43 kişi yakalanarak adalete teslim edilmiştir.

10- 19 Mayıs 1329 tarihinde, Adilcevaz'ın Koçri köyünde bir Ermeni saldırıya uğrayarak öldürülmüş ve katil yakalanarak adalete teslim edilmiştir.

11- 22 Mayıs 1329 tarihinde, Van'ın Kasımoğlu köyünden bir Ermeni öldürülmüş, ölüme sebep olan Ermeniler yakalanarak adalete teslim edilmişlerdir.

12- 31 Mayıs 1329 tarihinde, Van'ın Terlemez oğlu mahallesi'nde bir Ermeni terzi öldürülmüş olaya müsebbipleri Ermeni'ler yakalanarak adalete teslim edilmiştir.

13- 19 Mayıs 1329 tarihinde, İran sınırına yakın Abdoyi aşireti'ne İran'ın kotur nahiyesinden Kurt İsmail ağa'nın oğlu Hasan Mero Bey ve adamları saldırarak gasp ve öldürme olayına sebep olmuşlardır. 60 kişiden ibaret olan İran eşkıyası köye tecavüz ederek 800 kadar ve çeşitli eşyayı gasp etmişlerdir. Takibe çıkan köy ahali ve jandarma müfrezesinde birer kişi katledilmişlerdir. Olay geç vakit haber alındığından ve olayın duyulmasıyla İran cihetinde yapılan takipten bir sonuç alınamamış ve eşkıya firar etmiştir. Bu durum 8, 12, 23 Haziran 1329 tarihlerinde İran hükümetine bildirilerek olaya sebep olanların yakalanması ve gasp edilen hayvanların iadesi istenmiştir. Ayrıca hâkimi nezdinde girişimlerde bulunmak üzere Türk

şehbenderliğine vilayetçe gerekli girişimlerde bulunması istenmiştir.²²

14- 9 Haziran 1329 tarihinde, Adilcevaz'ın Erenkos köyünde meydana gelen öldürme olayının müsebbibi, 10 Haziran 1329 tarihinde yakalanarak adalete teslim edilmiştir.

15- 15 Haziran 1329 tarihinde Erciş'in Bani köyünde öldürülen bir Ermeni'nin katilerin biri aynı gün yakalanmış, diğerleri firarda.

16- 27 Haziran 1329 tarihinde Muradiye kasabasında meydana gelen öldürme olayının müsebbibi 30 Haziran günü yakalanmıştır.

17- 20 Temmuz tarihinde Gevaş'ın Kendnoy köyünde meydana gelen öldürme olayının müsebbibi firarda olduğundan yakalanamamıştır.

18- 20 Temmuz 1329 tarihinde, Van'ın İskele Köyünde öldürülen bir Ermeni'nin katillerinden, Vanlı eskici Serkis yakalanmış diğerleri firarda olduklarından, yakalanmaları için çalışmalar sürmektedir.²³

Bu tutuklamama ve ceza işlemi, olayların bir müddet duraksamasına sebep olmuş, ancak yabancı devlet konsoloslarının hükümet üzerine baskısı nedeni ile tutukluların önemli bir kısmı serbest bırakılmıştır. Serbest bırakılanların önemli bir bölümü daha sonra doğacak Ermeni ayaklanmalarında başrolü oynamıştır. Bir kısmı yeniden tutuklanmış olmasına rağmen önemli bir kısmı İran'a kaçmak suretiyle tutuklanmaktan kurtulmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, İran'a kaçan Ermeniler, yeni güç ve silahlarla tekrar Van'a dönerek yaralama, öldürme ve ihtilal olaylarına devam etmişlerdir.

Kaynaklar

- a) Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi); B.O.A.
1. Dahiliye Nezaretisi Siyasi Kısım Evrakı
  2. Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E.)
  3. Yıldız Perakande Evrakı (Y.P.R.K)
  4. Müstenevi Maruzat Evrakı (Y.M.T.V.)
  5. Siyasi Kısım Belgeleri (DH- S.Y.S)
  6. Dahiliye Nezareti Belgeleri (D.H.)
  7. Hariciye Nezareti Siyasi Belgeleri (HR-S.Y.S.)
- b) Diğer Kaynaklar

²² - BOA. DH.S. Dosya: 24/2, s.2

²³ - BOA. DHS. Dosya: 24/2, s. 3

1. AKYÜZ, Hüseyin: Van'lı Celal Şahbenderzade Hatıratı, Erzurum 1992
2. Hüseyin Nazım Paşa, Hatıralarım "Ermeni Olaylarının İç Yüzü", İstanbul, 2003
3. Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, Başbakanlık Arşivleri, Osmanlı Arşivi Dairesi Yayınları, Yayın No:/5 Ankara 1994
4. HOCAOĞLU, Mehmet: Arşiv Vesikalarıyla Ermeni Mezalimleri, İstanbul 1986
5. MAYEWSKİ, Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar.(Çev. Azmi Süslü), A.Ü.İnkılâp Tarihi Enstitü Yayınları, Ankara 1986

İslam Coğrafyacılarının Eserlerindeki Türklerle İlgili Bilgiler ve Veriliş Tarzları

Yrd. Doç. Dr. Murat AĞARI

Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

Bu çalışmada, Irak ve Belh coğrafya ekolleri sürecinde ve bu sürecin devamında Türkler ve Türk ülkeleri hakkında verilen bilgiler, içerikleri ve veriliş tarzları değerlendirilecektir. Bu bağlamda aşağıdaki 8 coğrafyacının eserlerindeki bilgiler üzerinde durulacaktır:

- İbn Hurdadbih (ö. 300/912), el-Mesâlik ve'l-Memâlik/ Irak Coğrafya ekolü
- Ya'kubî (ö. 292/905), Kitâbü'l'-Buldân/ Irak Coğrafya ekolü
- İbnü'l-Fakîh (ö. 289/902), Kitâbü'l'-Buldân/ Irak Coğrafya ekolü
- İstahrî (ö. 340/952'den sonra), Mesâlikü'l-Memâlik/ Belh Coğrafya ekolü
- İbn Havkal (ö. 367/977den sonra), Sûretü'l-Ard/ Belh Coğrafya ekolü

- Makdisî (ö. M. X. yüzyılın sonları), Ahsenü't-Tekâsim/ Belh Coğrafya ekolü

- Kazvinî, (ö. 1283) Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd/ Ekoller sonrası süreç

Eserlerde verilen bilgilerden hareketle Türklerle ilgili bilgilerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususunda bir sonuca varmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hurdadbih, Ya'kubî, İbnü'l-Fakîh, İstahrî, İbn Havkal, Makdisî

Information About Turks in the Books of Muslim Geographers and Its Introducing Style

Abstract

In this article, we would evaluate the information in the books of Muslim geographers according to historical process. While evaluating the subject, we would study on the books following 8 Muslim geographers:

- Ibn Khurradabih (d. 300/912), al-Masalik va al-Mamalik, Geographic School of Iraq

- Yakubi (d. 292/905), Kitab al-Buldan/ Geographic School of Iraq

- Ibn al-Faqih (d. 289/902), Kitab al-Buldan/ Geographic School of Iraq

- Istahri (d. after 340/952), Masalik al-Mamalik/ Geographic School of Balkh

- Ibn Havkal (d. after 367/977), Surat al-Ard/ Geographic School of Balkh

- Makdisi (d. late X. century), Ahsen al-Takasim/ Geographic School of Balkh

- Kazvinî, (d. 1283) Asar al-Bilad va Ahbar al-Ibad/ Following Period of Schools

Giriş

“İslam coğrafyacılarının eserlerinde Türkler” bahsi, Türk Tarihi çalışmaları açısından önemlidir.¹ Bu nedenle dikkat çekici bir konudur. Türklerle ilgili bilgileri değerlendirirken, coğrafya

¹ Konu ile ilgili olarak bkz: Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacıların Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1998.

literatürünün oluşum ve gelişme süreçleri dikkate alınmak durumundadır. Zira oluşum ve gelişme dönemlerini kapsayan süreçte üç farklı ortam söz konusudur.

- Irak Coğrafya Ekolü süreci/Ya'kubî, İbn Hurdadbih ve İbnü'l-Fakîh(10. y.y ilk yarısı)
- Belh Coğrafya Ekolü süreci/İstahrî, İbn Havkâl ve Makdisî(10. y.y. ikinci yarısı)
- Ekoller sonrası süreç/Kazvinî(11. y.y. ve devamı)

Bu üç süreçte özellikle bilgilerin veriliş tarzı değişmekte aynı zamanda bilgilerin mahiyeti ve kapsamında genişleme görülmektedir. Örneğin Irak coğrafya ekolü yazarları yaşanabilir dünyayı bir bütün olarak ele alıp Türklerle ilgili sınırlı sayıda bilgi verirlerken, Belh coğrafya ekolü yazarları sadece İslam dünyasını ele alırlar ve Türkler hakkında daha detaylı bilgi verirler. Ekoller sonrası süreçte ise bilgiler bir dünya ya da İslam dünyası tasavvurundan ziyade iklim tasavvuruna bağlı olarak verilir. Dolayısıyla bu üç farklı ortamda, kapsamı giderek genişleyen, içeriği ve niteliği değişen bilgiler bulunmaktadır.

I. Irak Coğrafya Ekolü Yazarlarında Türkler ve Türk Ülkeleri

Irak Ekolü coğrafyacıları eserlerinde yaşanabilir dünyayı bir bütün olarak ele alırlar ve herhangi bir ayrıma gitmeden bu yaşanabilir dünyayı anlatma gayreti sergilerler. Türklerle ve onların yaşadıkları bölgelerle olan diyalogun azlığı nedeniyle, bu ekole mensup yazarları eserlerinde Türklerle ilgili olarak verilen bilgiler gerek içerik ve gerekse kapsam açısından diğerlerine nazaran daha sınırlıdır. Ancak Bağdat ve Samarra'daki Türkler hakkında detaylı bilgi mevcuttur.

Ekolün ilk temsilcisi olan İbn Hurdadbih, el-Mesâlik ve'l-Memâlik adlı eserinde yaşanabilir dünyayı bir bütün halinde “Doğu, Batı ve Kuzey” olmak üzere üçe ayırır.² Ekolün bir diğer yazarı Ya'kubî, Kitâbü'l-Buldân adlı eserinde dünyayı “Doğu, Güney ve

---

² İbn Hurdadbih, *Kitabu'l-Memâlik ve'l-Mesâlik*, tah: F. Sezgin, Leiden, 1306-1889 (Frankfurt, 1992), Türkçe çevirisi için bkz: İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, çev: M. Ağarı, Kitabevi yay. İstanbul 2008

Kuzey” olarak üçe ayırır.³ İki yazar arasındaki bu farklılık, merkeze aldıkları bölgenin farklı olmasından kaynaklanır. İbn Hurdadbih yön taksimini yaparken Ka’be ve Mekke eksenli bir çerçeve oluşturur ve bu nedenle “Güney” yönünü anlatma ihtiyacı hissetmez. İbn Hurdadbih’in aksine Ya’kubî, yön taksimini Bağdat merkezli yapar ve İbn Hurdadbih’e göre kuzeyde kalan ülkeleri Güney yönünde anlatır ve Batı yönünü inceleyen ayrı bir başlık açmadığından, bu ülkeleri Kuzey yönüne dahil eder. Söz konusu eserlerin Giriş bölümlerinde iki yazarın dünyayı tasnif ederken farklı bölgeleri merkez olarak kabul ettikleri açıkça görülmektedir. İbn Hurdadbih, eserine “Bütün Ülkelerin Halklarının Kiblesi” başlığı altında Mekke bölgesini ve Ka’be’yi merkeze alarak başlarken, Ya’kubî eserinin başında Bağdat’ı anlatmaktadır. Böylelikle, merkeze alınan bölgenin farklı olması nedeniyle, aynı ülkeyi iki yazar iki farklı yönde ele alabilmiştir. Örneğin Afrika’yı, İbn Hurdadbih’te Batı sınırlarına dahil ederken, Yakubi Kuzey sınırlarına dahil etmiştir.⁴

Ekolün bir diğer yazarı İbnü’l-Fakîh, Yakubî’nin eseri ile aynı adı taşıyan Kitâbü’l-Buldân adlı eserinde yön taksimi yapmaz; ancak İbn Hurdadbih’in yaptığı gibi merkeze Arap yarımadasını yerleştirir ve ardından önce Mısır ve Kuzey Afrika’yı, daha sonra ise Şam ve Cezire bölgeleri ile Rum topraklarını anlatır. Bu bahsin ardından Irak, İran ve Kafkas bölgesini anlatarak çalışmasını tamamlar.⁵

Yön taksiminin haricinde dikkate değer bir diğer konuyu “Yedi İklim Teorisi” oluşturur.⁶ Ekolün ilk yazarı olan İbn

³ Ya’kubi, Ahmed b. Ebî Yakub İbn Vadîh el-Katib, *Kitabu’l-Buldân*, Leiden, Brill, 2. bsk., 1892(İbn Rusteh’in A’laku’n-Nefise’sinin ardında); Türkçe çevirisi için bkz: Ya’kubi, *Ülkeler Kitabı*, çev: M. Ağarı, Ayışığı yay. İstanbul 2002

⁴ Her iki yazarın eserlerinin değerlendirmeleri için bkz: Murat Ağarı, “Ya’kubi’nin Kitabu’l-Buldân’ı”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 7, S: 17, Güz 2003, ss: 187-198; Murat Ağarı, “İbn Hurdadbih’in el-Mesalik ve’l-Memalik’i ve İçerdiği Coğrafi ve Kültürel Motifler”, *Dini Araştırmalar*, C: 7, S: 21, Ocak-Nisan 2005, ss: 237-263

⁵ İbnü’l-Fakîh, Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim el-Hemedanî, *Muhtasar Kitabu’l-Buldân*, neşr: M.J. De Goeje, Leiden, 1885

⁶ “Yedi İklim Teorisi” ile ilgili olarak bkz: Murat Ağarı, “İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: 47, S: 2, Y: 2006, ss: 195-214

Hurdadbih teoriyi bilmesine rağmen kullanmaz. Eserinde geçen “Kuzey ve güneydeki bütün araziler toplam 7 iklimdir.”⁷ ifadesi, yazarının bu teoriyi bildiğini gösterir. İbn Hurdadbih’in bu teoriyi bilmesi sağlayan âmil, Batlamyus’un “Geographica” adlı eserini Arapça’ya aktarmasıdır.⁸ Dünyayı, yedi iklime ayırarak tasnif etmeyen İbn Hurdadbih, çalışmasının sonlarına doğru dünyayı dörde ayırarak yeni bir tasnif modeli verir.⁹ Bu yeni tasnif modeli coğrafi olmaktan ziyade kozmik niteliklidir. Dünyayı dörde bölen İbn Hurdadbih, her bölgenin değişik noktalardan özelliklerini vermektedir. Örneğin 1. Bölgenin çoğu kesimleri sıcak ve kurudur. Özelliği hava ve kan’dır. Mevsimlerden ilkbahar’a, insan ömründen çocukluğa karşılık gelir. Bölgesi Doğu, rüzgarı Güney’dir. Saati 1., 2. ve 3.’dür. Beden kuvvetlerinden tabî ve sindirici kuvvete, tatlardan tatlıya, yıldızlardan Ay ve Zühre’ye karşılık gelir. Burçları Hamel(Koç), Sevr(Boğa) ve Cevzâ(İkizler)’dir.¹⁰

Ekolün ikinci yazarı Ya’kubî, iklimlerden bahsettiğini belirtirse de¹¹ Yedi İklim Teorisi ve iklim bölgeleri hakkında bilgi vermez. Muhtemelen, İbn Hurdadbih gibi, Ya’kubî, teoriyi bilmesine rağmen eserinde uygulamamıştır.

Çalışmasının girişinde yedi iklimde bulunan ülkeler hakkında bilgi veren İbnü’l-Fakîh, ayrıca kozmik düzeyde 7 rakamı üzerinde fikir üretir.¹² İbnü’l-Fakîh’e göre yeryüzünde bulunan yedi iklimde Araplar, Rumlar, Habeşliler, Hintliler, Türkler, Çinliler ve Yecüc-Mecüc kavmi yaşar.¹³

Genel özellikleri yukarıda belirttiğimiz şekilde olan bu üç eserdeki Türkler ve Türk ülkeleri üzerine olan bilgiler sınırlıdır. Sınırlı sayıdaki bu bilgileri 3 başlık altında değerlendirmek mümkündür:

- Genel olarak Türkler, Türk Kabileleri ve Türk Yurdu

⁷ İbn Hurdadbih, *Mesâlik ve’l-Mesâlik*, 16

⁸ İbn Hurdadbih, *Mesâlik ve’l-Mesâlik*, 13

⁹ İbn Hurdadbih, *Mesâlik ve’l-Mesâlik*, 135-136

¹⁰ İbn Hurdadbih, *Mesâlik ve’l-Mesâlik*, 135

¹¹ Ya’kubi, *Kitabü’l-Buldân*, 233

¹² İbnü’l-Fakîh, *Kitabü’l-Buldân*, 3-16

¹³ İbnü’l-Fakîh, *Kitabü’l-Buldân*, 4

- Bağdat ve Samarra'da Türkler
- Türklerin özellikleri

A. Genel Olarak Türkler Türk Kabileleri ve Türk Yurdu

Her üç yazarda bu tarz genel bilgileri bulmak mümkündür. Örneğin İbn Hurdadbih bu konu ile ilgili olarak aşağıdaki bilgileri verir: “Nüşecânu'l-A'lâ'dan sonra Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar) hakanının şehrine varılır. Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar) hakanının şehri yürüyerek 3 aylık mesafedir. Burası Türklerle meskûn büyük yerleşim yerlerinden oluşur. İçlerinde Mecûsîler bulunur ve bunlar ateşe taparlar. Ayrıca zındıklar¹⁴ da vardır. Hükümdarları demirden on iki kapısı bulunan büyük bir şehirde oturur. Bu şehrin halkı da zındıklardan oluşur. Buranın sağ tarafı Kîmakların¹⁵ bölgesi, ön tarafı ise 300 fersah(1800 km)¹⁶ uzakta bulunan Çîn bölgesidir. Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar) melikinin sarayının en üst tarafında yüz adam alabilen ve beş fersahlık(15 km) bir mesafeden görülebilen altından bir otağ vardır. Kîmak hükümdarları çadırlarda otururlar ve otlaklarda dolaşırlar. Burası ile Taraz arası çorak arazide 81 günlük bir mesafedir. Türklerin ülkelerine gelince; Toguzguzların (Dokuz Oğuz/Uygurlar) ülkeleri Türk ülkeleri içerisinde en geniş olanıdır. Sınırları Çin, Tibet, Harluhlar (Karluklar), Kîmaklar, Guzlar (Oğuzlar), Cifrler, Becenekler (Peçenekler), Türkeşler, Özkeşler, Hıfşahlar (Kıpçaklar) ve Hırhızlara (Kırgızlar) kadar olan alanı kaplar. Hırhızların (Kırgızlar) bulunduğu ülkede misk bulunur. Harluhlar (Karluklar) ile Halaçlar nehrin¹⁷ bu tarafındadır. Fârâb şehrine gelince; burada Müslümanların ve ayrıca Harluh (Karluklar) Türklerinin silahlı adamları vardır. Türk şehirleri toplam 60 tanedir.”¹⁸

¹⁴ Bizim “zındık” şeklinde aslına sadık kalarak (Zanâdıka) çevirmiş olduğumuz bu kelime “mani dinine inananlar” şeklinde de çevrilmiştir. bkz: R. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, 192

¹⁵ Kîmâklar veya Kimekler, Batı Göktürk Kağanlığı'nın yıkılışından sonra M. VII yüzyıl ortalarında Kuzey Altay dağları ve İrtiş ırmağı civarında yaşayan Türk kavmi. Bkz: Bolat Kumekov, “Kimekler”, *Türkler Ansiklopedisi(TA)*, İstanbul, Yeni Türkiye yay., 2002, II, 767

¹⁶ Fersah, 3 mile eşittir ve yaklaşık 6 km.'dir. bkz: Walter Hınz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev: A. Sevim, İstanbul, 1990, 76

¹⁷ İfadede kastedilen nehir Ceyhun nehridir.

¹⁸ İbn Hurdadbih, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, 39-40

Benzer bir bilgiyi Ya'kubî verir: "Türkler çeşitli gruplara ve ülkelere ayrılır. Bunlardan bazıları Harluh (Karluklar), Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar) Türkes, Kîmak ve Guz (Oğuzlar)'dur. Her bir Türk topluluğunun kendi ülkesi vardır. Bazen birbirleriyle savaşır. Evleri ve kaleleri yoktur. Çok köşeli otağlarında (Türkî Kubbeleri) konarlar. Bu çadırların çivileri hayvan ve sığır derisinden, tepesi keçi derisindedir. Türkler yün ve keçe işinde mahir bir topluluktur. Elbiseleri de yünden ve keçedendir. Türk ülkesinde darıdan başka tarım yoktur. Kısrak'ın etini yerler ve sütünü içerler. Bunun haricinde avladıkları hayvanların etlerini yerler. Oklarını kemikten yaparlar."¹⁹ "Düz bir yolla Serahs'dan Merv'e altı merhaledir.²⁰ Bu altı merhalelik mesafede önce Uşturmağâk bulunur. Daha sonra sırasıyla Telestâne, Dandanakân ve Kunûkird gelir. Burası Ali İbn Hişam b. Ferrahüsrev'in ailesinin arazisidir. Bu civardaki konak yerleri toz toprak içerisinde. Bu konak yerlerinde halkı Türklerden koruyan birer kale vardır. Çünkü Türkler kimi zaman bu konak yerlerine saldırırlar."²¹ "Belh Nehri'nin arka tarafında bulunan yerlerin ilki Ferber şehridir. Ferber, Merv arazisinin uç noktasıdır. Türkler saldırdığında Merv halkı ile civarda bulunan şehirlerin halkları buraya kaçarlar."²²

İbnü'l-Fakîh'in eserinde de genel nitelikli bilgiler bulunur: "Erdeşir şöyle dedi: "Yeryüzü dört kesimden oluşmaktadır. Bu dört kısımdan biri Türklerle aittir."²³ "Türk illerinde samur ve tilki bulunmaktadır."²⁴ "Türklerin karargahı Bâbü'l-Ebvâb şehriydi. Selman b. Rebîa Türklerle savaştı; bu savaşta o ve beraberinde bulunan 4000 civarındaki arkadaşı şehit oldu."²⁵ "Raşt bu tarafta Horasan'ın en son noktasıdır. Bu şehir iki dağ arasındadır ve yağma için Türklerin Horasan'a giriş yeridir. Bu nedenle Fadl b. Yahya b.

¹⁹ Ya'kubi, *Kitabü'l-Buldân*, 295

²⁰ Merhale, bir konaklık, yani bir yolcunun orta bir yürüyüşle bir günde gidebileceği mesafe yerine kullanılan bir tabirdir. Ortalama olarak sekiz saat itibar edilir. Bkz: M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: M.E.B. yay., 1993, II, 481

²¹ Ya'kubi, *Kitabü'l-Buldân*, 279

²² Ya'kubi, *Kitabü'l-Buldân*, 292

²³ İbnü'l-Fakîh, *Kitabü'l-Buldân*, 197

²⁴ İbnü'l-Fakîh, *Kitabü'l-Buldân*, 255

²⁵ İbnü'l-Fakîh, *Kitabü'l-Buldân*, 287

Halid b. Bermek buraya bir kapı asmıştır.”²⁶ “Yukarı Nûşecân’dan Toguzguz (Dokuz Oğuz) hakanının şehrine yürüyerek 3 aylık bir mesafedir. Bu mesafede büyük köyler ve verimli araziler vardır.”²⁷

İbnü’l-Fakîh aynı zamanda Türk yurdunu 7. İklim bölgesi olarak adlandırır: “Söylenildiğine göre iklimler yedi tanedir:²⁸

- Arapların yaşadığı iklim,
- Rumların yaşadığı iklim,
- Habeşlilerin yaşadığı iklim,
- Hindlilerin yaşadığı iklim,
- Türklerin yaşadığı iklim,
- Çinlilerin yaşadığı iklim,
- Yecüc ve Mecüclerin yaşadığı iklim.²⁹

“Yedinci iklim Türklerin ülkesidir. Soğğun şiddetli olması nedeniyle Türk erkeklerinin ve kadınlarının yüzleri serttir. Burada bulunan yırtıcı hayvanlar küçük, fakat güçlüdür. Yine soğğun şiddetinden dolayı sıcak bölgelerde yaşayan haşerâta ve sürüngen hayvanlara buralarda rastlanmamaktadır. Türkler, tahtalardan yapmış oldukları kulübelerde yaşamaktadırlar.”³⁰

B. Bağdat ve Samarra’da Türkler

Bağdat ve Samarra’daki Türklerle ilgili bilgiler sadece Ya’kubî’de geçer. Ya’kubî Bağdat’taki Türklerle ilgili olarak aşağıdaki bilgileri verir: “Mu’tasım, Me’mûn zamanında Türk köle satın almak için Semerkand’a, Nuh b. Esed’e adam gönderirdi. Her yıl Türklerden bir topluluğu ona gönderirdim.” Yine Me’mûn döneminde yaklaşık 3.000 civarında Türk köle toplamıştı. Hilâfet kendisine geçince Türk köle istemeye devam etti. Ayrıca Bağdat’taki Türk köleleri de satın aldı. Bu köleler arasında Nuaym b. Hâzım Ebû Harun b. Nuaym’ın kölesi Eşnâs, Sellâm b. Abraş’ın kölesi İtâh,

²⁶ İbnü’l-Fakîh, *Kitabü’l-Buldân*, 325

²⁷ İbnü’l-Fakîh, *Kitabü’l-Buldân*, 328

²⁸ “İklim” kelimesiyle dünyayı böldükleri 7 kısımdan her biri kastedilmektedir.

²⁹ İbnü’l-Fakîh, *Kitabü’l-Buldân*, 5

³⁰ İbnü’l-Fakîh, *Kitabü’l-Buldân*, 6

Nuaym ailesinin kölesi zırhçı Vâsîf, Fadl b. Sehl'in kölesi Sîmâ ed-Dîmaşkî vardı. Bunlar Arapça bilmeyen Türklerdi. Atlarına binip koşturdukları zaman sağlı sollu insanlara çarparlardı. Bunun üzerine halkın ayak takımı üzerlerine hücum eder ve bu Türk kölelerin bazılarını döver bazılarını da öldürürlerdi. Kanları dökülmesine rağmen onlara karşı bir şey yapamazlardı. Bu duruma üzülen Mu'tasım sonunda Bağdat'ı terk etmeye karar verdi."³¹

Benzer şekilde Samarra'daki Türklerle ilgili olarak şu bilgileri verir: "Mu'tasım, Türklerin ikta'larını³² diğer insanların ikta'larından ayırdı. Türklerle sadece Ferganalılar komşu oldu. Hakan Urtuc ve arkadaşlarına Cevsek Hakânî'yi takip eden yerler ikta' olarak verildi. Mu'tasım ona "adamlarını etrafında tutmasını ve halkla haşır neşir olmalarına izin vermemesini" emretti. Bütün Türklerin ve Arapça bilmeyen Ferganalıların yerleri çarşıdan ve kalabalıktan uzaktaydı. Bu yerler geniş ve uzun caddeli ve mahallelere ayrılmış olarak düzenlendi. Buralarda onlarla ilişki kuran ne bir tüccar ve ne de başka milletlerden insanlar bulunmazdı. Sonraki dönemlerde Mu'tasım, Türk cariyeler satın aldı ve Samarra'daki Türkleri onlarla evlendirdi. Çocukları yetişinceye kadar onların farklı milletlerden insanlarla evlenmelerini ve akrabalık kurmalarını yasakladı. Çocukları yetiştikten sonra ise birbirleri ile evleneceklerdi."³³

C. Türklerin Özellikleri

Türklerin özellikleri ile ilgili bilgiler genellikle İbnü'l-Fakîh kaynaklıdır:

- "Bize Türklerin ata biniciliği, Hindlilerin zekiliği ve Rumların becerikliliği verilmiştir."³⁴

- "Yecüc ve Mecüc 24 kabiledir. Bu kabilelerden birisi gazadaydı. İşte bu kabile Türklerdir. Zü'l-Karneyn kalan 23 kabilenin önün bir set inşa etti.³⁵ Mukatil b. Süleyman, Türklerin bu adla

³¹ Ya'kubi, *Kitabü'l-Buldân*, 255-256

³² İkta', devlet başkanının herhangi bir kimseye, sahipsiz bir araziye ya da devlet arazisini tahsis etmesi anlamında kullanılan bir ifade.

³³ Ya'kubi, *Kitabü'l-Buldân*, 258-259

³⁴ İbnü'l-Fakîh, *Kitabü'l-Buldân*, 197

³⁵ Vâni Mehmed Efendi, Kur'an-ı Kerim'de, Zü'l-karneyn kıssasında bozguncu nitelikleriyle tanıtılan Ye'cüc ve Me'cüc'e bir çok müfessirin Türk kimliği giydirmesine karşılık, o, bu bozguncu millete karşı set çeken Zü'l-

anımlarının sebebinin seddin dışında bırakılmaları olduğunu söylemektedir.³⁶

- “Türlere gelince; Toguzguzlar(Dokuz Oğuz/Uygurlar)’ın yurdu, Türk yurtları içerisinde en geniş olanıdır. Sınırları Çin, Tibet, Harluhlar (Karluklar), Guzlar (Oğuzlar), Becenekler (Peçenekler), Türkişler, Erkişler, Hıfcahlar (Kıpçaklar), Hırhızlar (Kırgızlar) arasındadır. Bütün Türk şehirleri 16 adettir. Toguzguzlar, Türklerin Araplarıdır.³⁷ Derler ki, Türklerde koyunlar az doğurmaz. Çok doğuran koyunlar, köpekler gibi beş veya altı adet yavrularlar. Nadir olarak iki veya üç adet yavrularlar. Koyunları büyüktür ve bu hayvanların büyük kuyrukları vardır. Kuyruklarını yerlerde sürümektedirler. Ülkelerinde samur ve tilki çok bulunmaktadır. Onlar ok atmada yeteneklidirler. Ülkelerinde kıymetli hütuvv vardır. Hütuvv, bu bölgede yetişen bir hayvanın altında bulunan boynuzdur. Türklerin çoğu zındıktırlar. Tuhaf hususiyetlerinden birisi, istediklerinde kar ve yağmur yağdırdıkları bir taşlarının bulunmasıdır. Bu taş, onlar arasında meşhurdur. İçlerinden hiç kimse bunu inkar etmez. Bu taşta sadece Toguzguz hükümdarlarının yanın da bulunmaktadır. Ondan başka Türk hükümdarlarının yanında bu taştan bulunmamaktadır. Bu taşı güneşin doğduğu yerdeki ülkelerden getirmişlerdir. Oralarda bu taş ile güneşten korunurlardı.”³⁸

II. Belh Coğrafya Ekolü Yazarlarında Türkler ve Türk Ülkeleri

X. yüzyılda ortaya çıkan bu ekolün temel özelliği Müslüman olmayan ülkeleri dışarıda bırakarak çalışmalarını geniş ve ayrıntılı bir biçimde İslam ülkelerinin coğrafyası üzerinde yoğunlaştırmalarıdır. Bu yeni modelin gelişmesinde, muhtemelen İslam ülkesinin sınırlarının genişlemesi ve Müslümanlaşan toplum sayısının çeşitlenmesi tetikleyici rol oynamıştır. Bu bakımdan, ekol mensubu yazarların eserlerindeki Türklerle ilgili bilgileri incelerken, eserlerin

---

Karneyn’i Türkleştirmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Erdoğan Pazarbaşı, “Vâni Mehmed Efendi’nin Tevbe Suresi 39. Ayetini Türklerle İlgili Kurarak Yorumlaması”, *Vani Mehmed Efendi*, Kayseri 1998, 77

³⁶ İbnü’l-Fakîh, *Kitabü’l-Buldân*, 299

³⁷ Bu ifade ile buldukları bölgelerde Arapların üstünlüğü gibi Türklerin buldukları bölgelerde de Toguzguzların (Dokuz Oğuz/Uygurlar) üstünlüğü söz konusudur.

³⁸ İbnü’l-Fakîh, *Kitabü’l-Buldân*, 328-329

yazılış amacına ve bağlı buldukları ekolün özelliklerine dikkat etmek gerekecektir.

Ekolün, eseri günümüze ulaşan ilk yazarı olan İstahrî, “Kitabü’l-Mesâlik ve’l-Memâlik”³⁹ adlı eserinin girişinde, İslam ülkelerini anlatan bir eser kaleme aldığını şu şekilde ifade eder: “Daha sonra İslam ülkesinin her bir iklimi için ayrı harita yaptım. İslam ülkelerini 20 iklime ayırdım ve Arap diyarlarından başladım. Bu bölgeyi tek bir iklim olarak kabul ettim; zira şehirlerin anası olan Mekke ve Kabe buradadır.”⁴⁰

Ekolün bir diğer temsilcisi İbn Havkal ise İstahrî’nin metoduna benzer bir metot izlediğini, *Sûretü’l-Arz*⁴¹ adlı eserinde aşağıdaki ifadelerle dile getirir: “İslam topraklarını iklim iklim, bölge bölge ve eyalet eyalet olmak üzere tasnif ettim ve ayırdım. Arap ülkesini anlatarak eserime başladım, Burasını başlı başına tek bir iklim olarak ele aldım; zira bütün şehirlerin anası Mekke ve Kabe buradadır.”⁴²

Her ne kadar İbn Havkal İslam ülkelerini kaç iklime ayırdığını belirtmemiş olsa da, hemen hemen İstahrî’nin eserinde yer alan ülkeleri anlatmıştır.

Belh ekolünün bir diğer temsilcisi olan Makdisî, *Ahsenü’t-Tekâsim*⁴³ adlı eserinde kendinden önceki yazarların eserleri ile ilgili değerlendirmelere yapar ve ekole adını veren ancak eseri günümüze ulaşmayan Belhî’nin dünyayı 20 parçaya ayırarak tasnif ettiğini belirtir.⁴⁴ Ayrıca İbnü’l-Fakîh ve İbn Hurdadbih gibi yazarların ise

---

³⁹ İstahrî, Ebi İshak İbrahim Muhammed el-Farisi el-Kerhi, *Kitabu’l-Mesalik ve’l-Memalik (ve huve muavvelun ala Kitabu Suveru’l-Ekalim li’s-Şeyh Ebi Zeyd Ahmed B. Sehl el-Belhi)*, tah: M. J. de Goeje, Leiden, 1870(F. Sezgin, Frankfurt, 1992)

⁴⁰ İstahrî, *el-Mesâlik ve’l-Memâlik*, 3

⁴¹ İbn Havkal, , Ebi’l-Kasım, *Kitabu Sûretü’l-Arz*, neşr: F. Sezgin, Leiden, 1938 (Frankfurt, 1992)

⁴² İbn Havkal, *Sûretü’l-Arz*, 6

⁴³ Makdisî, Şemsuddin Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Bennai eş-Şami, *Ahsenu’t-Tekâsim*, tah: M. J. de Goeje, Leiden, 1906 (F. Sezgin, Frankfurt, 1992)

⁴⁴ Makdisî, *Ahsenu’t-Tekâsim*, 20

daha farklı bir model uyguladıklarını belirtir.⁴⁵ Makdisî'nin farklı olarak ifade ettiği metot, bir önceki bölümde incelenen Irak ekolünün metodudur. Irak ekolünün metodunu farklı değerlendirmekle Makdisî, kendisini Belh ekolüne dahil etmekte ve dolayısıyla eserinde İslam ülkelerinin coğrafyasını anlatmaktadır.

Belh ekolüne mensup üç yazarın eserlerindeki tasnif aşağıdaki gibidir:

	Yazar	Eser ve sayfalar	Yazar	Eser ve sayfalar	Yazar	Eser ve sayfalar
	İstahrî	Mesâlik	İbn Havkal	Sûretü'l-Arz	Makdisî	Ahsen..
1	Arap Bölgesi ⁴⁶	12-28	Arap Bölgesi ⁴⁷	18-41	Arap İklimi ⁴⁸	73-102
2	İran denizi	28-36	İran denizi	42-59	Irak İklimi	103-120
3	Magrib Bölgesi	36-48	Magrib Bölgesi	60-107	Âkür İklimi	121-132
4	Mısır Bölgesi	48-55	Endülüs Bölgesi	108-117	Şam İklimi	133-164
5	Şam Bölgesi	55-68	Sakaliye Bölgesi	118-131	Mısır İklimi	165-182
6	Rum denizi	68-71	Mısır Bölgesi	132-164	Magrib İklimi	183-203
7	Cezîre Bölgesi	71-78	Şam Bölgesi	165-188	Bâdiyetü Arab	204-

⁴⁵ Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsim*, 20-21

⁴⁶ İstahrî, eserinin girişinde, alışılanın aksine dünyanın şekli, yerkürenin yapısı ve enlem ve boylam daireleri hakkında bilgilendirmede bulunmamaktadır. Arap bölgesine kadar olan bölümde, kitabın bir özetini vermekte ve genel bilgilendirmelerde bulunmaktadır. Bkz: İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 3-20

⁴⁷ İbn Havkal, Arap diyarları hakkında bilgi vermeye başlamadan “Sûretü'l-Arz” başlığı altında yeryüzü ile ilgili bilgiler vermektedir. Ancak biz bu bölümü tasnifimize almadık. Bkz: İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 2-12

⁴⁸ Makdisî, Arap bölgesini anlatmaya başlayınca kadar “denizleri ve nehirleri” ve ayrıca “dünya algısı ile merkezî kible”den bahsettiği pasajlar bulunmaktadır. Ancak bu bilgiler genel tasnife dahil olan bilgiler değildir. Bu nedenle biz de tasnife tabi tutmadık. Bkz: Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsim*, 3-72

						208
8	Irak Bölgesi	78-88	Rum denizi	190-204	Maşrık İklimi/ Haytal Kesimi	214- 226
9	Huzistan Bölgesi	88-96	Cezîre Bölgesi	207-229	Maşrık İklimi/Ceyhun civarı	227- 232
10	Fars Bölgesi	96-158	Irak Bölgesi	231-246	Maşrık İklimi/Horasan Kesimi	234- 270
11	Kirman Bölgesi	158-170	Huzistan Bölgesi	249-259	Deylem İklimi	271- 286
12	Sind Bölgesi	170-180	Fâris Bölgesi	260-304	Ruhab İklimi	287- 294
13	Ermenistan/ Azerbaycan/ Rân Bölgesi	180-194	Kirman Bölgesi	305-316	Cibâl İklimi	295- 308
14	Cibâl Bölgesi	195-203	Sind Bölgesi	317-330	Huzistan İklimi	309- 322
15	Deylem Bölgesi	204-217	Ermenistan/ Azerbaycan/ Rân Bölgesi	331-356	Fâris İklimi	323- 345
16	Hazar denizi	217-227	Cibâl Bölgesi	357-374	Kirman İklimi	346- 357
17	Horasan Kırsalı	227-237	Deylem/ Taberistan Bölgesi	375-385	Sind İklimi	358- 367
18	Sicistan Bölgesi	238-252	Hazar denizi	386-398	Kırsallar	368- 373
19	Horasan Bölgesi	253-286	Horasan-Fâris Kırsalı	399-410		
20	Maveraünnehir Bölgesi	286-328	Sicistan Bölgesi	411-425		
21			Horasan Bölgesi	426-458		
22			Maveraünnehir Bölgesi	459-526		

Yukarıdaki çizelgede gösterilen ülkeler İslam ülkeleridir. İslam ülkelerini İstahrî 20'ye ayırarak anlatırken, İbn Havkal 22 ülkeye bölerek verir. Makdisî ise ilk altı iklimi(Arap, Irak, Âkûr,

Şam, Mısır ve Magrib) Müslüman ülkeler, diğerlerini ise Acem ülkeleri olarak değerlendirir. “Acem ülkesi” tabiri, İslam hudutları içerisinde ancak henüz Müslümanlaşmamış ülkeler anlamında kullanılır.

Türklerle ilgili bilgiler bağlamında konuya yaklaşıldığında, Türklerin yaşadığı Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinin ve Sind topraklarının İslam ülkeleri hudutları içerisinde değerlendirildiği görülecektir. Bu durum, Irak coğrafya ekolüne mensup yazarların eserlerindeki bakış açısının değiştiğinin bir göstergesidir. Makdisî'nin de ifade ettiği gibi⁴⁹ bu tarz eserlerde farklı bir metot uygulanmıştır.

Belh ekolüne mensup yazarların eserlerindeki bilgiler iki ana başlıkta değerlendirilebilir:

A. Genel Olarak Türkler

Belh ekolünün önemli temsilcilerinden İstahrî'de, Türklerle ilgili çok geniş malumat bulunur. Bu malumatın tümünü buraya almak çalışmanın sınırlarını aşacak düzeydedir. Bu bilgilerden genel olarak Türklerden bahseden pasajlar ana hatlarıyla şu şekildedir:

- “Rumların ülkesi Sakâlibe (Slavlar) toprakları ile sınırdır. Etrafında Rus, Serir, Lan ve Ermeni toprakları vardır; bu topraklarda Hıristiyan dinine mensup kabileler yaşar. Çin ülkesi, Türk beldeleri, Tibet'in bazı bölgeleri ve kimi puta tapıcı halkların yurtları ile sınırdır. Hind ülkesine Sind ve Keşmir toprakları ile Tibet'in bir kısmı sınırdır.”⁵⁰ “Çin ülkesi enine 3 aylık, boyuna ise 4 aylık mesafede bir bölgedir. Çin ülkesindeki halicin ağzından başlayarak Maveraünnehir'deki İslam ülkesine kadar mesafe de üç aylık bir yoldur. Çin ülkesinin doğusundan başlayan ve Tibet topraklarının içerisinden geçerek Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar), Hırhız (Kırgız) ve Kîmak yurdunun arka taraflarından denize kadar olan mesafe 4 aylık bir yoldur.”⁵¹

Ekolün bir diğer yazarı İbn Havkâl'de ise genel olarak Türklerden bahseden bilgiler şu şekildedir:

- “Yolculuğuma 331 yılı Ramazanı'nın 23'ünde bir Perşembe günü Medînetü's-Selam'dan başladım. Bugün Ebu Muhammed Hasan b. Abdullah b. Hemdan'ın Türklere yenilerek Bağdat'tan Diyar-ı

⁴⁹ Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsim*, 20-21

⁵⁰ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 4

⁵¹ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 9

Rebîa'ya ⁵² doğru kaçtığı gündür. Âl-i Hemdan, buraları ele geçirdikten sonra güçlendi, şeref sahibi oldu ve işlerini yoluna koydu. Kısa zamanda ulaşılacak en üst düzeye ulaştı. Bu yaptıklarından dolayı Ebu Muhammed Nâsiruddevle ünvanını aldı. İşte bu dönemde Türklerin saldırısına uğradı ve Bağdat'tan kaçmak zorunda kaldı. Bu olayları olduğu zamanlarda ben çok gençtim.”⁵³

- “Türklerin yurtları ile Tibet'in bir bölümü Çin ülkesi sınırları içerisinde. Bu yörelerin halkı puta tapıcıdır.”⁵⁴

- “İslam ülkesinin doğusunda Hind toprakları ile Fars denizi vardır. Batısında ise Udgust çölünün geniş alanlarında oturan Sudanlıların ülkesi yer alır. Kuzeyinde Rum toprakları ile bu topraklara bitişik olan Ermeni, Lan, Rân, Serir, Hazar, Rus, Bulgar, Sakâlibe (Slavlar) toprakları ile Türk boylarından birinin yurdu bulunur. Kuzey yönünün doğusunda Çin topraklarının bir kısmı ve bu topraklara bitişik Türk yurtları vardır. İslam topraklarının güneyinde Fars denizinin suları uzanır. Rumların ülkesinin doğusunda İslam ülkesi vardır. Batısı ve güneyi Bahr-ı Muhit, kuzeyi ise Çin arazisine sınırdır. Ben, Türk boylarının yurtları ile Rum ülkesi arasında kalan Sakâlibe (Slav) topraklarını ve bu bölgenin aşağısında kalan yeri Rum ülkesi olarak kabul edip birleştirdim.”⁵⁵

- “Kızıldeniz'den itibaren Irak arazisine kadar olan mesafe bir aylık bir yoldur. Irak arazisinden Belh nehrine kadar mesafe ise iki aylık bir yoldur. Belh nehrinden Fergana sınırındaki İslam toprağının sonuna kadar olan mesafe 20 merhaledir. Buradan Harleciye (Karluklar) Türklerinin yurdunu geçerek Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar) Türklerinin yurduna kadar olan mesafe 30 merhaleden fazladır. Buradan Çin topraklarının sonundaki okyanusa kadar olan mesafe ise yaklaşık iki aylık bir yoldur. Bu mesafe Kızıldeniz'den Çin'e doğru deniz vasıtasıyla gidildiğinde yol uzar. Zira deniz yolunda girintiler ve çıkıntılar çoktur.”⁵⁶

- “Çin ülkesinin alanı, İshak el-Farisi'nin babası ve Horasan hükümdarının hacibi Ebu İshak İbrahim b. Alptekin'e göre uzunluğuna dört aylık, enlemesine üç aylık yoldur. Irak

⁵² Günümüzde Diyarbakır ve civarı.

⁵³ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 3-4

⁵⁴ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 9

⁵⁵ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 10-11

⁵⁶ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 11

topraklarından başlayan ve Maverâünnehir'deki İslam topraklarının sınırına ulaşan mesafe, yaklaşık üç aylık bir yoldur. İslam topraklarının sınırından itibaren, Çin'in batı sınırına doğru Tibet toprakları ile Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar), Hırhız (Kırgızlar) Türklerinin yurdundan geçip Kîmak Türklerinin yurdunun arka tarafından denize varan mesafe ise dört aylık bir yoldur. Çin ülkesinde farklı diller varsa da, Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar), Hırhız (Kırgızlar), Kîmak, Guziye (Oğuzlar), Harleciye(Karluklar) boylarından oluşan Türkler aynı dili konuşurlar ve birbirlerini anlarlar. Çin ülkesinde yaşayan insanlar, Rum ülkesinin bütünüyle Konstantiniye'deki hükümdara, İslam ülkesindeki halkların Bağdat'taki Halife'ye, Hindlilerin de Kannuc'da oturan hükümdara tâbi olması gibi bütün Çin ülkesi de topluca Humdan'da oturan hükümdara tâbidir. Türk illerinde yurtlarıyla birbirlerinden ayrılan hükümdarlar vardır.”⁵⁷

B. Türk Kabileleri ve Türk Yurdu

Bu ekole mensup yazarların eserlerinde Türk boyları hakkında detaylı bilgi mevcuttur. Örneğin İstahrî Türk boyları hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir:

- “Türkler, Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar), Hırhız (Kırgızlar), Kîmak, Guziye (Oğuzlar) ve Harleciye (Karluklar) boylarından oluşur. Türklerin dilleri aynıdır ve birbirlerini anlarlar. Çin ve Tibet topraklarında ise daha değişik diller kullanılır. Dilleri değişik olmasına rağmen buralarda yaşayan topluluklar, bütün Rumların Konstantiniye'deki krala, Müslümanların Bağdat'taki Halife'ye, Hindlilerin de Kannuc'daki krala bağlı olmaları gibi, Hemedan'da yaşayan Sâhibü's-Sîn'e bağlıdırlar. Saydığımız Türk boylarının yurtları birbirlerinden ayrıdır. Guziye (Oğuzlar) Türklerinin yurdu, Hazar, Kîmak, Harleciye (Karluklar) Türklerinin yurdu, Bulgar ve İslam topraklarının uç noktası ile Fârâb ve İsbîcâb'a kadar Cürcan topraklarının arasındadır. Kîmak Türklerinin yurdu, Harleciye (Karluklar) Türklerinin yurdunun arka tarafında ve kuzey yönündedir. Kîmakların yurdu aynı zamanda, Guziye (Oğuzlar) ile Hırhız (Kırgızlar) Türklerinin yurtları arasında ve Sakâlibe (Slavlar) topraklarının arka tarafındadır. Yecüc halkı ise kuzeyde yaşar. Burası Sakâlibe (Slavlar) toprakları ile Kîmak Türklerinin yurdunu geçtikten sonradır. Hırhız (Kırgızlar) Türklerinin yurdu, Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar) ve Kîmak Türklerinin yurtları ile Okyanus ve

⁵⁷ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 14

Harleciye (Karluklar) Türklerinin yurtlarının arasındadır. Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar) yurdu, Tibet toprakları Harleciye (Karluklar) Türklerinin yurdu ve Hırhız (Kırgızlar) Türklerinin yurdu ile Çin toprakları arasındadır. Çinlilerin yurdu, Okyanus ile Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar) Türklerinin yurdu ve Tibet arasındadır. Çin toprakları başlı başına bir iklimdir. Rûmiye'yi ile Konstantiniye'yi Rum topraklarına ve kimi İslam topraklarını Bâbil ülkesi içerisinde bulunan İranşehr topraklarına kattığımız gibi, Türk yurtlarını da Çin ülkesine dahil ettik.⁵⁸

İstahrî'nin eserinde bulunan Türklere ait bilgiler, bunlarla sınırlı değildir. Yukarıdaki ifadelerin dışında, Hazar denizi civarının anlatıldığı 16. bölümde,⁵⁹ Horasan kırsalının anlatıldığı 17. bölümde,⁶⁰ Horasan bölgesinin anlatıldığı 19. bölümde⁶¹ ve Maveraünnehir bölgesinin anlatıldığı son bölümde⁶² Türk boyları ve bu boyların yurtları hakkında geniş malumat bulunur.

Benzer bilgileri İbn Havkâl'de bulmak mümkündür. İbn Havkâl'in eserindeki bilgiler, İstahrî'nin bilgileri ile paralellik arzeder. Genel olarak Belh ekolü yazarlarında görülen çeşitlenme ve farklılaşma İbn Havkâl için de söz konusudur:

- Oğuz Türklerinin yurdu, Hazar, Kîmak, Harleciye(Karluklar) Türklerinin yurdu ile Bulgar toprakları ile İslam dünyasının kuzey sınırı ve Bârâb ile İsbîcâb'a kadar olan Cürcan toprakları arasındadır. Kîmak Türklerinin yurdu kuzeye düşer. Bu topraklar, Harleciye (Karluklar) Türklerinin yurdunun arka tarafında kalır. Aynı zamanda bu topraklar, Guziye (Oğuzlar) ile Hırhız (Kırgızlar) Türklerinin yurtları ile Sakâlibe (Slavlar) topraklarının da arka tarafında kalır. Yecüc halkının toprakları kuzey yönünün uç noktasındadır. Bu topraklara ulaşmak için Sakâlibe (Slavlar) toprakları ile Kîmak Türklerinin yurdu arasında kalan bölgeyi geçmeniz gerekir. Yecüc halkının topraklarının miktarını ancak Allah bilir. Bu topraklar, hayvanların dahi çıkamadığı ancak yaya olarak çıkılabilen tepelerden ve yüksek yerlerden oluşur. Buraları Horasan hükümdarının hacibi Ebu İshak İbrahim b. Alptekin'den daha iyi

⁵⁸ İstahrî, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, 9-10

⁵⁹ İstahrî, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, 217 vd.

⁶⁰ İstahrî, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, 227 vd.

⁶¹ İstahrî, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, 253 vd.

⁶² İstahrî, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, 286 vd.

tanıyan birisi ile henüz karşılaşmadım. Onun söylediğine göre, buralara giden ticarî mallar ancak insanların omuzlarında veya keçilerin sırtlarında taşınabilir. Buralara giden tacirler Harzem civarındandır ve malları oraya götürmek için dağdaki yüksek yerlerde konaklarlar. Oralara da ancak bir hafta ile on gün arasında ulaşabilirler. Hırhız (Kırgızlar) Türklerinin yurdu, Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar), Kîmak, Harleciye (Karluklar) ve Guziye (Oğuzlar) Türklerinin yurtları ile Okyanus arasında kalan bölgedir. Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar) Türklerinin yurdunun çok büyük ve geniş olduğu söylenir. Bu topraklar Tibet ve Çin toprakları ile Harleciye (Karluklar) ve Hırhız (Kırgızlar) Türklerinin yurtlarının arasındadır.⁶³

“Türklerden bir kavim kendi ülkesinden ayrılıp Rum toprakları ile Hazar Türklerinin yurdu arasında kalan bölgede yerleşti. Bunlara Becenek (Peçenekler) Türkleri denir. Becenek (Peçenekler) Türklerinin yerleşik olduğu bölge, eski zamanlardan itibaren yurt edindikleri bir bölge ve aynı zamanda geniş bir arazi değildir. Burası Hazar denizi ile Serir, Rus ve Guziye (Oğuzlar) Türklerinin yurdu arasında kalan bir ülkedir.”⁶⁴

İbn Havkal’in eserinde yukarıdaki pasajların haricinde de Türklerden bahseden bölümler vardır. Ancak İstahrî ile ilgili olarak dile getirdiğimiz gibi, bu pasajların tümünü buraya almak çalışmamızın kapsamını ziyadesiyle aşmak olacaktır. Genel hatları ile bir değerlendirme yapıldığında ise İstahrî’nin eseri için söz konusu edilen hususların benzerleri dikkatleri çekecektir. Öncelikle Türkler hakkındaki bilgilerin gerek miktarca ve gerek çeşitlilik yönüyle artışı söz konusudur. Ayrıca, Türklerin yaşadıkları bölgelerin İslam toprakları arasında değerlendirilmesi dikkatleri çeken bir diğer husustur. Bu bilgilerin haricinde, Hazar Denizi,⁶⁵ Horasan-Fâris Kırsalı,⁶⁶ Horasan⁶⁷ ve Maveraünnehir⁶⁸ başlıklı bölümlerde Türklerle ilgili farklı ve detaylı bilgiler bulmak mümkündür.

---

⁶³ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 14-15

⁶⁴ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 15

⁶⁵ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 386 vd.

⁶⁶ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 399 vd.

⁶⁷ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 426 vd.

⁶⁸ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 459 vd.

Ekolün bir diğer yazarı Makdisî'de Müslüman Türkler ile Türkmenler'den bahsedilmektedir:

- “Halife Vasık Billah Zü'l-Karneyn'in bizimle Yecüc ve Mecüc ülkesi arasına yaptığı seddin açıldığını gördü. Bana “git seddi gör ve haberini bana getir” dedi. Daha önceleri Halife Vasık Billah müneccim Muhammed b. Musa el-Harezmi'yi Hazarların hükümdarı Tarhan'a göndermiş, yanına da 50 adam vermişti. Halife bana 50.000 dinar ve kendi ödenenim olarak da bana 10.000 dirhem ve bir yıllık gıda verdi. Ayrıca yiyecek ve suları taşımak için de 200 katır verdi. Elimizde Halife Vasık Billah'ın mektubu olduğu halde Samarra'dan yola çıktık. Ermenistan valisi İshak b. İsmail'in yanına vardık. Vali İshak b. İsmail de Lân topraklarının hükümdarına bir mektup yazdı. Bu şekilde elimizdeki son mektup Hazarların hükümdarı Tarhana yazıldı. Tarhan'ın yanında bir güne ve bir gece kaldık. Tarhan bize eşlik etmesi için yanımıza 5 kılavuz verdi. 26 günlük bir yürümeden sonra siyah ve kokuşmuş topraklı bir yere vardık. Bu topraklara girmeden önce yanımıza aldığımız sirkeyi kokladık. Bu topraklarda 10 gün boyunca yürüdüktan sonra harabolmuş şehirlerin bulunduğu topraklara vardık. Bu harap topraklarda 27 gün boyunca yürüdük. “Bu şehirlerin niye harabolduğunu” sorduğumuzda, “Yecüc ve Mecüc halkının yaptığını” söylediler. Sonund seddin kurulu olduğu geçidin yakınların kadar vardık. Buralarda Arapça ve Farsça okuyan bir kavim gördük. Bunlar Kur'an okuyorlardı ve ayrıca mescitleri de vardı. “Nereden geldiğimizi” sordular. “halifenin elçileri olduğumuzu ve Samarra'dan geldiğimizi” söyledik.”⁶⁹

- “Çiğil, Taraz'dan az ötede bir şehirdir. Şehrin bir kalesi ve kalenin dışında da surları vardır. Cami ise çarşı içerisinde. Barsahân buranın doğusundadır. Kalesi harabolmuştur. Camisi ise çarşıdadır. Behlû Barsahân'dan daha büyük, Çiğil'in yarım fersah sol tarafında, beş yerleşim yeri ve kalesi olan bir şehirdir. Camisi çarşı içerisinde.”⁷⁰

- “İtil, Hazar denizine uzanan bir nehir üzerine kuruludur. Büyük bir yerleşim yeridir. Yakınında bulunan nehre de İtil nehri denmektedir. Şehir ismini yakınında bulunan bu nehirden alır. Şehir, nehrin denizle birleştiği yerde kuruludur. Şehrin içi ve etrafı ağaçlıktır. Buralarda çok sayıda Müslüman yaşar.”⁷¹

⁶⁹ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 234

⁷⁰ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 274-75

⁷¹ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim*, 360

- “Urdu küçük bir yerleşim merkezidir. Burada Türkmenlerin hükümdarı oturur. İsbicâb sahibine hediyeler verir. Etrafında kale ve su dolu bir hendek vardır. Hükümdarın evi surun içerisindedir. Haran halkının çoğu kafirdir ama sultanı Müslüman’dır.”⁷²

Makdisî’de yukarıdaki bilgilerin haricinde, özellikle Maşrık İklimi/Horasan kesimini,⁷³ Deylem’i,⁷⁴ Kirman’ı⁷⁵ ve Sind’i anlattığı bölümlerde⁷⁶ Türklerle ilgili başka kayıtlara da rastlanmaktadır.

Makdisî’deki bilgiler, İstahrî ve İbn Havkal’deki bilgilerle karşılaştırıldığında, benzeyen noktaların bulunduğu görülecektir. Eser, sadece İslam dünyasını anlatması yönüyle diğer iki eserin bir benzeridir. Aynı zamanda İstahrî ve İbn Havkal’de olduğu gibi Türklerin yurtları İslam dünyasının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Türklerin yaşadıkları bölgelerin giderek İslamlaştığı görülmektedir. Verilen bilgiler Irak coğrafya ekolündeki bilgiler gibi kulaktan duyma bilgiler görünümünde değildir. Makdisî’nin eserindeki bilgiler Türklerin İslamlaşması konusunda daha detaylı ve ayrıntılı bilgiler içerir.

III. Ekoller Sonrası Süreç/ Kazvinî Dönemi

Ekoller sonrası dikkat çekici siması olan Kazvinî’ye baktığımızda, iki konuda diğerlerinden farklılık gösterdiği görülmektedir:

- Eserini 7 İklim’e göre tasnif ederek Irak ve Belh ekollerinin bilgi veriş tarzından ayrılmıştır.

- Kendisinden önceki yazarlarda bulunmayan bir yöntemle bilgilerini kaynaklandırmıştır. Eserinde Türklerle ilgili bilgileri Mis’ar b. Mühelhil/Ebu Dulef(v. 390/1000)’den aldığını belirtmektedir.

Temel ayrımlarını belirttiğimiz Kazvinî’deki bilgiler ana hatlarıyla 6. ve 7. İklimlerde verilen bilgilerden oluşmaktadır:

⁷² Makdisî, *Ahsenü’t-Tekâsim*, 275

⁷³ Makdisî, *Ahsenü’t-Tekâsim*, 234 vd.

⁷⁴ Makdisî, *Ahsenü’t-Tekâsim*, 271 vd.

⁷⁵ Makdisî, *Ahsenü’t-Tekâsim*, 346 vd.

⁷⁶ Makdisî, *Ahsenü’t-Tekâsim*, 358 vd.

6. İklim:

- **“Bilâdu Becenek:** Türklerden bir kavimdir. Altıncı İklim’in kuzeyinde, Sakâlibe civarında bir bölgedir. Sakalları ve bıyıkları uzundur. Kalabalık, kuvvetli ve cesur bir kavimdir. Kimseye vergi vermezler. Darı yerler. Ülkelerinin uzunluğu yürüyerek 12 günlük bir mesafedir.”⁷⁷

- **“Bilâdu Becâ:** Bunlar Türklerden bir kavimdir. Ülkeleri yürüyerek bir aylık bir mesafedir. Bunlar müşriktirler ve hükümdarlarına secde ederler. Vergilerini Tahtâh’a verirler. Öküzü kutsadıkları için etini yemezler. Ülkelerinde incir ve üzüm boldur. Orada bulunan bir tür ağaç ateşte yanmaz. Bu ağaçtan putlar edinirler.”⁷⁸

- **“Bilâdu Bugrac:** Bunlar Türklerden bir kavimdir. Ülkeleri yürüyerek bir aylık bir mesafedir. Kudretli bir hükümdarları vardır. Kendisi Yahya b. Zeyd soyundan Alevî’dir. Onların yanlarında bir mushaf vardır ve bu mushafa ibadet ederler. Yahya b. Zeyd dışındaki kişilere itaat etmezler. Bunlar atlı bir topluluktur. Erkekleri çoktur ve silah üretirler. Yemekleri darıdır. Ülkelerinde inek yoktur. Kıyafetlerini keçeden yaparlar. Başkaca bir şey giymezler.”⁷⁹

- **“Bilâdu Tatar:** Bunlar Türklerden büyük bir kabiledir. Altıncı İklim’in doğusunda yerleşiktirler. Katı kalpli, sert tabiatlı ve güçlü bedenli olmaları, kan dökmeyi, düşmanlığı ve hayvanlara işkenceyi sevmeleri yönüyle vahşi hayvanlara benzerler. Tatarların ortaya çıkışı Hz. Peygamber’in mucizelerinden birisidir. Ebu Burde babasından şunları anlatır: Bir gün Hz. Peygamber’in huzurunda otururken şöyle dedi: Ümmetimi geniş yüzlü, küçük gözlü ve kalkan suratlı bir kavim üç defa önlerine katıp kovalayacak ve Arap yarımadasına sıkıştırarak. İlkinde kaçan kurtulur. İkincisinde bazısı yok olur ama bazısı kurtulur. Üçüncüsünde ise hepsi yok olur. Bunun üzerine Hz. Peygamber’e onların kim oldukları soruldu. Hz. Peygamber bu soruya şu karşılığı verdi: Bunlar Türklerdir. Varlığım elinde olan Allah’a yemin olsun ki, atlarını Müslümanların mecitlerine sürecekler.” Yine Hz. Peygamber’den şunlar nakledilir: Allah’ın doğuda Türk adlı askerleri vardır. Kendisine asi olanlardan onlar vasıtasıyla intikam alır. Yalınayak, başıkabak nice kimseler onlardan merhamet diler; ama onlara kimse merhamet etmez. Bunları

⁷⁷ Kazvinî, Zekeriya b. Muhammed, *Âsâru’l-Bilâd ve Ahbâru’l-İbâd*, tah: Fuat Sezgin, Frankfurt 1994, 390

⁷⁸ Kazvinî, *Âsâru’l-Bilâd*, 390

⁷⁹ Kazvinî, *Âsâru’l-Bilâd*, 390

görünce kıyametin gelmesini bekleyin. Tatarlar hiçbir dine mensup değildirler. Helal haram tanımazlar. Buldukları her şeyi yerler. Güneşe secde ederler ve ona Tanrı derler. Diğer Türklerden ayrı bir dilleri ve farklı bir alfabeleri vardır.”⁸⁰

- **“Bilâdu Toguzguz:** Türklerden bir kavimdir. Ülkeleri yürüyerek 20 günlük bir mesafedir. İbadet ettikleri bir ibadethaneleri yoktur. Atı kutsal sayarlar. Keçeden ve yünden yapıma elbiseler giyerler. Gökkuşağı çıktığında bayram yaparlar. Kudretli bir hükümdarları vardır. Çadırları 1.000 kişiyi içerisine alacak bir büyüklüktedir. 5 fersah uzaklıktan görülebilir.”⁸¹

- **“Bilâdu Çikil:** Türklerden bir kavimdir. Ülkeleri yürüyerek 40 günlük bir mesafedir. Ülkeleri sakin ve güvenlidir. Aralarında Hıristiyanlar da vardır. Aydınlık yüzlüdürler. Mecusi değildirler. Ancak Süheyl, Cevzâ ve Benâtü'n-Na'ş yıldızlarına tapalar. Koyun eti yerler. Ülkelerinde deve ve sığır yoktur. Elbiseleri yünden yapılmaz. Başkaca bir şey giyemezler. Evleri odundan yapılmazdır olduğuna büyüktür.”⁸²

- **“Bilâdu Hıtyan:** Türklerden bir kavimdir. Ülkeleri yürüyerek 20 günlük bir mesafedir. Onlar, diğer Türklerin aksine, akıl ve doğru görüş sahibi bir topluluktur. Sağlam evlilikler yaparlar. Onların bir kraldan ziyade akıl sahibi bir şeyhleri vardır. Ayrıca içerisinde ibadet ettikleri bir ibadethaneleri vardır. Bu ibadethane bir ay veya daha uzun bir süre uzlete çekilirler. Et yemezler. Orada içerisinde yılanlar bulunan bir dağ vardır. Oraya bakan kişi ölür. Yanlarında bakliyat çoktur.”⁸³

- **“Bilâdu Harluh:** Türklerden bir kavimdir. Ülkeleri yürüyerek 25 günlük bir mesafedir. Bunlar kin ve zulüm halkıdır. Açıktan açığa zina ederler. Kumar oynarlar. Et yemezler; yiyecekleri darıdır. Elbiseleri yündendir. İçerisinde ibadet ettikleri bir ibadethaneleri vardır. Evlerini ateşin yakmadığı odundan inşa ederler. Bu odun türünden onların ülkelerinde çok bulunur. Burada içerisinde yılanların bulunduğu bir nehir vardır.”⁸⁴

- **“Bilâdu Hırhîz:** Türklerden bir kavimdir. Ülkeleri yürüyerek 1 aylık bir mesafedir. İtaat ettikleri bir melikleri vardır.

⁸⁰ Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 391

⁸¹ Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 391

⁸² Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 391

⁸³ Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 392

⁸⁴ Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 392

Âlim birisidir. Güneye yönelerek namaz kılarlar. Senede üç kez bayram yaparlar. Zühâl ve Zühre yıldızlarına ibadet ederler. Vahşi hayvan bu ülkede çoktur. Yiyecekleri darı, pirinç, koyun ve dana etidir. Ancak deve eti yemezler. İbadet ettikleri bir ibadethaneleri vardır. Kullandıkları bir alfabeleri mevcuttur. Orada geceleri parlayan bir taş vardır.”⁸⁵

- **“Bilâdu Hazar:** Türklerden büyük bir kavimdir. Ülkeleri Bâbü'l-Ebvâb'ın arka kısmındadır. Buraya Derbent denir. Hazarlar iki sınıftır. Bazısı beyaz ve çok güzeldir. Esmer olanlarına Kara Hazarlar derler. Hazarların evleri büyük çadırlardır. Ancak kimi zaman evlerini çamurdan yaparlar. Çarşıları ve hamamları vardır. İtil nehri civarında yerleşiktirler. Bilik denen kudretli bir hükümdarları vardır. Aralarında Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler ve putperestler bulunur. Anlaşmazlık çıktığında hükümdar her kesimi kendi kadısına gönderir. Hükümdar kendisi aralarına girmez. Her topluluğun ayrı kadısı vardır. Hükümdarlarının, İtil nehrinin uzağında tuğladan yapılmış bir sarayı vardır. Bu civarda tuğladan yapılmış başka bir ev yoktur.”⁸⁶

- **“Bilâdu Hatluh:** Türklerden bir kavimdir. Ülkeleri yürüyerek 10 günlük bir mesafedir. Diğer Türk kavimlerinden daha şevketlidir. İşlerinde tedbirdirler. Kadınlarını ancak nikâhlayarak alırlar. Eğer evlendiği kadın ölürse ömrünün kalan kısmında evlenmezler. Zina yanlarında hoş görülmez. Kadın için verdikleri bir mehir ya da boşama hakları yoktur. Yiyecekleri buğday ve arpadır. Kıyas bunların arasında meşrudur.”⁸⁷

- **“Bilâdu'r-Rûm:** Bunlar büyük bir topluluktur. Beşinci ve Altıncı iklimin batısında yerleşiktirler. Onlar İshâk b. İbrahim peygamberin soyundandırlar. Bölgeleri geniş, ülkeleri büyüktür. Rûmiye ve Konstantiniye oradadır. Ülkeleri soğuk bir ülkedir. Eski zamanlarda felsefi bir inanışları vardı. Daha sonra aralarında Hıristiyanlık yayıldı.”⁸⁸

- **“Bilâdu'l-Gûz:** Türklerden büyük bir kavimdir. Bunlar Hıristiyandır. Selçuklu sultanına itaat ederler. Ta ki Sancar b. Melikşah zamanına kadar. Sencer, onlardan harac almak için bir adamını gönderdi. Tahsildar adet olandan fazlasını alınca Oğuz hükümdarı Tûtî Bek onu vurdu. Tahsildar öldü. Oğuz sultanı bir

⁸⁵ Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 392

⁸⁶ Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 393

⁸⁷ Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 393

⁸⁸ Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 394

adam göndererek Sencer'den özür diledi. Sultan Sencer bu özrü kabul etmek istediye de etrafındakiler bu ülkeyi yağmalamak istediler. Bunan neden olarak ise “özrün kabul olunamayacağını” gösterdiler. “Sultana karşı cüret göstermiştir. Bunları yağmalayalım ki, başkaları buna cesaret etmesin” dediler. Oğuzlar Sultan'a “soyumuza, neslimize acı. Bizden öldürülenin diyetini fazlasıyla al” diyerek yalvardılar. Sultan bunu kabul etmeyince kadımlı ve erkekli olarak atlarına bindiler ve Sultanın ordusunu hezimete uğrattılar. Sultanı da yanlarına alarak Horasan'a girdiler. Sultan burada bir sene esir kaldıktan sonra kaçtı. Mis'ar b. Mühelhil'in söylediğine göre onların taştan, odundan ve kamıştan yapılmış bir şehirleri vardır. Ayrıca bir de ibadethaneleri bulunmaktadır. Çin ve Hind yörelerine ticaret yaparlar. Yiyecekleri darı ve koyun etidir. Giyecekleri ise keçeden yapılmıştır.”⁸⁹

- “**Bilâdu Kîmak:** Türklerden bir kavimdir. Ülkeleri yürüyerek 35 günlük bir mesafedir. Evleri hayvan derisindedir. Yiyecekleri bakliyattır. Burada bir yarısı siyah, diğer yarısı beyaz üzüm yetişmektedir. Yörelerinde altın madeni çıkarılır. İtaat ettikleri bir hükümdarları ve bir ibadethaneleri yoktur. Kendilerine özgü bir alfabeleri vardır. Orada Menkur denilen bir dağ bulunmaktadır. Ayrıca bir su kaynağı ve bir kuyu mevcuttur. **Ebu Reyhan el-Harezmi Âsârü'l-Bâkiye'de** şöyle der: Bu kuyu büyük bir kalkan genişliğindedir. Bu kuyudan büyük bir ordu su içse dahi herhangi bir eksilme olmaz.”⁹⁰

- “**Beldetü Behâ:** Burası Türk ülkelerinin gelişmişlerinden birisidir. Halkı Müslüman, Hıristiyan, Musevi, Yahudi ve putperestlerden oluşur. Çok sayıda bayramları vardır. Behâ ülkesi yürüyerek 40 günlük bir mesafedir. Kudretli bir hükümdarları vardır. Behâ ismindeki bu hükümdar kudretli ve akıllıdır. Türk ülkelerine ait bu bilgilerin hepsini bana Mis'ar b. Mühelhil anlattı. Kendisi bir seyyahı ve anlattığı ülkeleri görmüştü.”⁹¹

- “**Baykar:** Şirvan yöresinde güçlü bir kaledir. Bu kalede taştan resimler ve heykeller vardır. Burada ayrıca bir Dârü'l-İmâre bulunmaktadır. Dârü'l-İmâre'nin kapısında 11 beyit kazılıdır. İçerisinde de 11 ev bulunmaktadır.”⁹²

⁸⁹ Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd*, 395

⁹⁰ Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd*, 395

⁹¹ Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd*, 395

⁹² Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd*, 396

- **“Türkistan:** Yedinci İklim’deki Türk ülkelerinin tümünden bahsettik. Türk ülkeleri 7. İklim’den 1. İklim’e doğru uzanır. Türkler diğer milletlere cesaret ve katı kalplilik yönüyle üstündürler. Çoğunlukla puta taparlar. Aralarında yıldızlara veya ateşe tapanlar da vardır. Tuhfetü’l-Garâib adlı eserin yazarına göre Türkistan’da Zank dağı denilen bir dağ vardır. Buradakiler tarım ve hayvancılıkla uğraşmazlar. Burada altın ve gümüş çoktur. Çoğunlukla koyun başı kadar parçalar bulunur. Küçük parçaları alanlar bunlardan faydalanırlar. Büyük parça alanların evlerinde ölüm meydana gelir. Türkistan’da ayrıca Cebelü’n-Nâr denilen bir dağ daha vardır. Bu dağda küçük bir ev büyüklüğünde bir mağara mevcuttur.”⁹³

- **“Fârâb:** Türk ülkelerinin sınırında bulunan bir vilayettir. Sûgû ülkesinin yakınındadır. Enine ve boyuna mesafesi 1 günlüktür. Burası Türk ülkelerinin en ucunda bulunur.”⁹⁴

- **Fergana:** Türk ülkelerinin sınırındaki Maveraünnehir’de bulunan bir yerleşim yeridir. İbnü’l-Fakîh’in dediğine göre burayı Anuşirvân kurmuştur. Kendi ailesinden pek çok kişiyi buraya yerleştirmiş ve adına Hurhâne demiştir. Burada Türk beldelerine doğru uzanan dağlar vardır.”⁹⁵

7. İklim

- **“Başgirt:** Bunlar Bulgar toprakları ile Konstantiniye arasında bulunan Türklerden büyük bir topluluktur. İbn Fadlan şöyle anlatır: Sonra Türklerden Başgirt denen bir kavmin ülkesine vardık. Bunlar Türklerin en zararlıları, en muhterisleri ve öldürmeye en yatkınlarıdır. Başgirtlerden bir fakîh şunları anlatır: Başgirtler büyük bir halktır ve çoğunluğu Hıristiyan’dır. Aralarında Hanefî mezhebinden bir topluluk vardır. Bu Müslümanlar, Hıristiyanların bizim ülkemizde Müslümanlara cizye ödemesi gibi orada Hıristiyanlara cizye öderler. Onların ordusu kalabalık bir hükümdarları vardır. Çadırlarda kalırlar. Kaleleri yoktur. Her yerleşim grubunun bir reisi ve buna bağlı bir ikta’sı vardır. İkta’ sebebiyle aralarında çoğu zaman anlaşmazlık çıkar. Tatarlar Başgirtlerin üzerine yürüyünce hükümdarları çarpışmak için hazırlandı. Kumandanlar iktalarımızı geri vermezsen çarpışmayız dediler. Böylelikle Tatarlar onları ekin biçer gibi biçtiler.”⁹⁶

⁹³ Kazvinî, *Âsâru’l-Bilâd*, 395

⁹⁴ Kazvinî, *Âsâru’l-Bilâd*, 405

⁹⁵ Kazvinî, *Âsâru’l-Bilâd*, 405

⁹⁶ Kazvinî, *Âsâru’l-Bilâd*, 411

- “**Becne:** Türk ülkesinde bir mevkidir. Orada bir dağ vardır.”⁹⁷

Kazvinî’de değişik pasajlarda geçen bunların dışında da Türkler ilgili malumat bulmak mümkündür. Ancak vermiş olduğumu bilgiler de göstermektedir ki, ilk iki grupta verdiğimiz bilgilerle kıyas kabul etmeyecek derecede bir genişlik ve çeşitlilik söz konusudur.

IV. Değerlendirme ve Sonuç

Bu bilgileri verdikten sonra, bilgiler üzerinde bir değerlendirme yapabiliriz. Görüldüğü üzere 3 farklı bilgi verişi tarzı söz konusudur:

- Irak ekolü tarzı
- Belh Ekolü tarzı
- 7 İklim tarzı

Irak ekolü tarzında bilgi veren İbn Hurdabih 8 Türk boyundan bahseder:

- Toguzguzlar(Dokuz Oğuz/Uygurlar),
- Guzlar(Oğuzlar),
- Becenekler (Peçenekler),
- Türkeşler,
- Özkeşler,
- Hıfşahlar (Kıpçaklar),
- Hırhızlar (Kırgızlar) ve
- Halaçlar

Aynı tarzda bilgi veren İbnü’l-Fakîh de 8 Türk boyunu konu edinir:

- Toguzguzlar (Dokuz Oğuz/Uygurlar)
- Harluhlar (Karluklar),
- Guzlar (Oğuzlar),
- Becenekler (Peçenekler),
- Türkişler,

---

⁹⁷ Kazvinî, *Âsâru’l-Bilâd*, 411

- Erkişler,
- Hıfcahlar (Kıpçaklar),
- Hırhızlar (Kırgızlar)

Ya'kubî'de ise 5 Türk boyundan bahsedilir:

- Harluh (Karluklar),
- Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar)
- Türkeş,
- Kîmak ve
- Guz (Oğuzlar) Türkleridir.

Bu bilgiler, sonraki dönemlerde yazılacak olan eserlere kaynaklık edecektir. Verilen bilgilerin kısalığı, henüz Türklerin yaşadığı bölgelere yoğun bir ilginin bulunmamasındandır. Gerek dinî, gerek ırkî ve gerekse ticarî açıdan Türklerle yoğun temasın sağlanmasının ardından yukarıdaki bilgiler özellikle Türklerin ve Türk ırkının özellikleri açısından çeşitlenecektir. Eserin yazıldığı dönemde Türklerle yoğun bir temasın bulunmadığının bir başka göstergesi, Türklerin bir kısmının Mecusî, diğer bir kısmının ise da zındıklar topluluğu (Zanâdika) olarak anlatılmasıdır. Türklerle yoğun temasa geçilmesinin ardından bu anlayış değişir ve yerini Türk ülkelerini İslam ülkeleri arasına katan bir anlayışa bırakır. Fârâb şehrinde Müslümanların ve Halaç Türklerinin silahlı adamlarının bulunması, periyodik olarak Türklerin Müslümanlarla temasının yoğunlaştığı döneme geçilmek üzere olduğunu gösterir.

Dikkat edildiğinde, Ya'kubî'deki bilgilerin İbn Hurdadbih'te bulunan bilgilerden daha fazla olduğu görülecektir. Bunun temel sebebi, Ya'kubî'nin Bağdatlı olması ve Bağdat ile Samarra'da bulunan Türkler hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Ancak bu ekole mensup yazarların eserlerinde Türklerle ilgili bilginin kaynağı hemen hemen aynıdır. Örneğin, Türklerin kısırak eti yiyip kısırak sütü içtikleri bilgisi İbn Hurdadbih'te bulunmazken, Türk ülkelerinin yerleri hakkında detaylı bilgi Ya'kubî'de mevcut değildir.

Yazarların ölüm tarihleri dikkate alındığında aynı dönemlerde yaşadıkları görülecektir. Bilgiler arasındaki kısmî farklılıklar yazarların gördüklerinden ziyade duyduklarını kaleme almasından kaynaklanmaktadır.

Metinlerde geçtiği üzere, Ya'kubî'de bulunan farklı bilgi türünü Bağdat ve Samarra'da bulunan Türkler hakkındaki bilgiler oluşturmaktadır. Bu bilgiler Ya'kubî'nin bizzat şahit olduğu bilgilerdir. İbn Hurdadbih'te hissedilen Türkler Müslüman Arapların yaklaşması vurgusu Ya'kubî'deki bilgiler için de söz konusudur. Bu dönem, Türklerin yavaş yavaş Müslüman oldukları dönemi yansıtmaktadır. Kanımızca, Türklerin dinî durumları ile ilgili bilgilerin Ya'kubî'de bulunmamasının sebebi, Ya'kubî'nin Bağdat ve Samarra'da Türkleri yakından tanınması olmalıdır.

İbnü'l-Fakîh'te bulunan bilgilere bakılarak Türklerle ilgili bilgilerin çeşitlendiğini söylemek mümkün olmaktadır. Zira Türklerin özelliklerine dair bilgiler daha ziyade İbnü'l-Fakîh'in eserinde bulunmaktadır. Örneğin “Türklerin yaşadığı bölgelerde haşerâtın bulunmayıp, samur ve tilkinin çok bulunması”, “yüzlerinin sert olması” bilgisi diğer iki yazarda bulunmamaktadır. Her üç yazarda bilgilerin kaynağı zikredilmediğinden, bilgilerin kaynağı hakkında bir değerlendirme yapma imkânı yoktur. Ancak bilgilerin çeşitlenmesinden hareketle ilişkilerin giderek fazlaştığı öngörüsüne ulaşmak mümkündür. Benzer şekilde “Türklerin istediklerinde kar ve yağmur yağdırabildikleri bir taşta sahip olmaları”, “Türlere “Türk” denilmesi” ile ilgili olarak verilen bilgiler ve İbn Hurdadbih ve Ya'kubî'nin bahsetmediği Erkiş Türkleri bahsinin İbnü'l-Fakîh'te yer alması sıklaştıran ilişkileri ve artan bilgi kaynaklarını göstermektedir.

İslam ülkelerini 18 ile 22 arasında değişen bölgelere ayıran Belh coğrafya ekolüne mensup ise yazarlar Türk ülkelerinden ve topluluklarından geniş bir biçimde bahsederler. Irak coğrafya ekolünün yazarlarındaki gibi temel bir takım bilgileri vermekle yetinmemektedirler. Bu geniş anlatımın sebebi olarak bir takım hususlar dile getirilebilir. Örneğin, İslam fetihleri ile birlikte bu ülkelerden sağlanan bilgi akışının artması bu nedenlerden birisi olarak dile getirilebilir. Benzer şekilde, yine fetih olgusu ile birlikte, bu ülke halkaları ile olan diyalogun gelişmesi de bir sebep olarak öne sürülebilir.

Ancak, kanımızca, dile getirdiğimiz iki sebep ve içerik açısından bunlara benzeyecek daha farklı sebepler, konunun yeterince anlaşılmasını sağlamayacaktır. Bize kalırsa, ekolün temel özelliği olan Müslüman olmayan ülkeleri dışarıda bırakarak çalışmalarını geniş ve ayrıntılı bir biçimde İslam ülkelerinin coğrafyası üzerinde yoğunlaştırmak eylemi bu belirgin artışın sebebi olarak görülmelidir. Zira İstahrî'de dile getirilen “İslam dönemi gelince, Müslümanlar her ülkeden toprak ele geçirdi. Örneğin, Rum ülkesinden Şam, Mısır,

Magrib ve Endülüs'ü, Hind ülkesinden Kabil'e ve Toharistan'ın yukarılarına kadar giden Mansûre'yi ve Multan toprağına sınır olan kesimi, Sind ülkesinden de Maverâünnahir'i aldı ve bunları büyük İslam memleketi topraklarına kattılar”⁹⁸ ifadesi, bu dönemin anlayışının oluşma nedenini ortaya koymaktadır. Belh ekolü yazarları, Türk beldelerine, kısmen İslamlaşmış veya giderek İslamlaşacak ülkeler ve halklar gözüyle bakmaktadırlar.

Değerlendirdiğimiz üç eserde başlıca, İstahrî ve İbn Havkal'de olduğu gibi Giriş bölümünde ana hatlarıyla Türklerin ve Türk yurtlarının tanıtıldıkları bölümler ve Makdisî'de olduğu gibi, eserlerin muhtelif yerlerinde Türk halkları ve ülkeleri hakkında detaylı bilgi veren bölümler olmak üzere iki farklı bilgi türü bulunmaktadır. Bu bilgilerde Türk halkları birbirlerine yakın halklar olarak tanıtılmaktadır.

Eserlerin yazılış tarihlerin dikkat etmek konuyu daha anlaşılır kılacaktır. İbn Havkal'in eserinde 340/952 yılında İstahrî ile görüşmüş olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır.⁹⁹ Makdisî ise 335/946 yılında Kudüs'te doğmuş¹⁰⁰ ve yaklaşık 1000 yılı civarında vefat etmiştir.¹⁰¹ Bu tarihlendirmelerden hareketle, İstahrî ve İbn Havkal'in eserlerini 350 yılı civarında, Makdisî'nin de yaklaşık bu iki eserin telifinden 30 yıl sonra telif edildiği söylenebilir. Irak coğrafya ekolü yazarlarından, bu çalışmada değerlendirilmeye alınan üç yazarın eserlerini 9. asrın sonlarında kaleme aldıkları dikkate alındığında, 50 yıllık bir sürede meydana gelen değişimin boyutları daha iyi kavranacaktır. Bu süre içerisinde toplumlarda meydana gelen köklü değişim telif edilen eserlere de yansımıştır. Bu yansıma, aslında bakış açısının değişmesidir. Özellikle Türk halkları ve toplulukları konusunda yeni bir bakış açısı oluşmuştur. Irak coğrafya ekolü yazarlarının eserlerinde dikkatleri fazlasıyla çekmeyen Türk halkları ve toplulukları, giderek belirgin şekilde dikkatlerin üzerlerine çevrildiği bir halklar ve topluluklar zümresine dönüşmüştür.

⁹⁸ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 4

⁹⁹ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 329-330

¹⁰⁰ Yakut el-Hamevî, Şihabuddin Ebi Abdullah Yakut b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Udeba*, neşr: A. Rufai, Beyrut, , ts., VIII/238

¹⁰¹ M. Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı*, 366

Ekoller sonrası sürecin yazarları olan Kazvinî ise ilk iki grubun dışında bir yol izlemiş ve vermiş olduğu bilgileri iklim bölgelerine göre tasnif etmiştir. Bu bilgilerde:

- Peçenek ülkesi
- Necâ ülkesi
- Buğrac ülkesi
- Tatar ülkesi
- Toğuzguz ülkesi
- Çiğil ülkesi
- Hıtyân ülkesi
- Kırgız ülkesi
- Karluk ülkesi
- Hazar ülkesi
- Oğuz ülkesi
- Kîmâk ülkesi

olmak üzere 12 Türk ülkesinde ve buralarda yaşayan Türklerin özelliklerinden bahsetmiştir. Bu bahislerde verilen bilgiler diğerleri kıyas kabul etmeyecek bir çeşitlilik ve genişliktedir.

Bütün bu bilgilerden sonra sonuç olarak şunlar söylenebilir: İslâm coğrafyacılarının eserlerindeki Türkler hakkındaki bilgiler tek bir metod üzere verilmemiştir. Ayrıca bilgilerin içeriğinde de bir genişleme söz konusudur. Özellikle Irak ve Belh ekolü yazarları bilgilerini verirken kaynak vermemektedirler; ancak bigilerini 7 İklim teorisi uyarınca veren ve Türklerle ilgili bilgileri 6. ve 7. İklimlerde zikreden Kazvinî, bilgilerinin kaynağını da vermektedir.

Bibliyografya

Ağarı, Murat, **İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar**, İstanbul, Kitabevi yay. 2002

....., “Ya’kubî’nin Kitabu’l-Buldan’ı”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl: 7, S: 17, Güz 2003, ss: 187-198

....., “İbn Hurdadbih’in el-Mesâlik ve’l-Memâlik’i ve İçerdiği Coğrafi ve Kültürel Motifler”, **Dini Araştırmalar**, C: 7, S: 21, Ocak-Nisan 2005, ss: 237-263

....., “İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, **Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 47, S: 2, Y: 2006, ss: 195-214

Ahmed, S. Maqbul, “Coğrafya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DIA)**, İstanbul 1997

Goldziher, Ignace, **Klasik Arap Literatürü**, çev: A. Yüksel, Ankara 1993

Hinz, Walter, **İslâm’da Ölçü Sistemleri**, çev: A. Sevim, İstanbul, 1990

İbn Hurdadbih, **Kitabu’l-Memâlik ve’l-Mesâlik**, tah: F. Sezgin, Leiden, 1306-1889 (Frankfurt, 1992)

İbn Hurdadbih, **Ülkeler ve Yollar Kitabı**, çev: M. Ağarı, Kitabevi yay. İstanbul 2008

İbnü’l-Fakîh, Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim el-Hemedanî, **Muhtasar Kitabü’l-Buldan**, neşr: M.J. De Goeje, Leiden, 1885

İbn Havkal, Ebi’l-Kasım Muhammed en-Nusaybî, **Kitabu Sûretü’l-Arz**, neşr: F. Sezgin, Leiden, 1938(Frankfurt, 1992)

İstahrî, Ebi İshak İbrahim Muhammed el-Farisi el-Kerhi, **Kitabü’l-Mesâlik ve’l-Memâlik(ve huve muavvelun ala Kitabu Suveru’l-Ekalim li’ş-Şeyh Ebi Zeyd Ahmed B. Sehl el-Belhî)**, tah: M. J. de Goeje, Leiden, 1870(F. Sezgin, Frankfurt, 1992)

Kaşif, S. İsmail, **İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları**, çev: M. Şeker, İzmir 1997

Kazvinî, Zekeriya b. Muhammed, **Âsâru’l-Bilâd ve Ahbâru’l-İbâd**, tah: Fuat Sezgin, Frankfurt 1994

Kramers, J. H., “Coğrafya”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi(İA)**, Eskişehir 1997

Kramers, J. H., “Coğrafya ve Ticaret”, çev: M. Ağarı, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C: 16, S: 4, 2003, ss: 678-687

Krichovsky, İgnati Ulianovich, **Tarihu’l-Edebi’l-Coğrafi’l-Arabi**, Arap. çev: Selahaddin Osman Haşim, Kahire 1963

Kumekov, Bolat, “Kimekler”, **Türkler Ansiklopedisi,(TA)**, İstanbul, Yeni Türkiye yay., 2002, II, 767

Makdisî, Şemsuddin Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Bennai eş-Şami, **Ahsenu’t-Tekâsim**, tah: M. J. de Goeje, Leiden, 1906(F. Sezgin, Frankfurt, 1992)

Nasr, Seyyid Hüseyin Nasr, **İnsan ve Tabiat**, çev: N. Avcı, İstanbul, İşaret yay., 2. bsk., 1998

Pakalın, M. Zeki, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, M.E.B. yay., 1993, I-II

Pazarbaşı, Erdoğan, “Vâni Mehmed Efendi’nin Tevbe Suresi 39. Ayetini Türklerle İlgili Kurarak Yorumlaması”, **Vani Mehmed Efendi**, Kayseri 1998

Şeşen Ramazan, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 1998

....., **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998

Ya’kubi, Ahmed b. Ebî Yakub İbn Vadîh el-Katib, **Kitabu’l-Buldan**, Leiden, Brill, 2. bsk., 1892(İbn Rusteh’in A’laku’n-Nefise’sinin ardında)

Ya’kubi, **Ülkeler Kitabı**, çev: M. Ağarı, Ayışığı yay. İstanbul 2002

Yörükhan, Y. Ziya, (derleyen ve Türkçe’ye çeviren), **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Türkler**, İstanbul 2004

Yakut el-Hamevî, Şihabuddin Ebi Abdullah Yakut b. Abdullah, **Mu’cemu’l-Udeba**, neşr: A. Rufai, Beyrut ts.

Türk Edebiyatının Unutulan Neo-Klasik Şairi Edip Ayel

Yrd.Doç.Dr.Abdulmecit CANATAK
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Edip Ayel, Modern Türk edebiyatının değişim ve yenileşme süreçlerinin büyük bir kısmını gören, tıpkı Yahya Kemal gibi, eskinin yeni bir ruhla ve yeniden yorumlanmasını ilke edinen sanatkârlardan biridir. 1894'te İstanbul'da doğan şairin Türkçe ve Fransızca şiir kitaplarının yanı sıra Fransızca gramer kitapları, çevirileri ve tenkit yazıları bulunmaktadır. Şiirleri kitaplaşmadan önce *Çınaraltı* başta olmak üzere bazı dergilerde yayımlanır. Edip Ayel, klasik ve batılı nazım şekillerini kullanmanın yanı sıra aruz üzerinde de yaptığı değişikliklerle adından söz ettirmiştir. Yahya Kemal'in yolundan giden şair, şiirleri üzerinde çok düşünür. Şiirlerinde tarih, vatan, ölüm, yalnızlık, kadın, aşk ve tabiat gibi konulara yer veren bu neoklasik şair hayata karamsar bir gözle bakar.

Anahtar Kelimeler: Türk Şiiri, Edip Ayel, Neo Klasizm, Tarih Düşüncesi

The Forgetting Neo-Classic

Poet Of modern Turkish Litterature Edip Ayel

Abstract

Edip Ayel is one of the artist of modern Turkish Literature. As Yahya Kemal,he tried to interprite the old with the new. He also observed the

change and renewence period. He was born in 1894, İstanbul. He had Turkish and Franch poem boks, and Franch grammer boks, translation book. He had also critic book. His poems were released at *Çınaraltı* and some other journals. He followed the methodology of Yahya Kemal. Country, death, history, lonety, women, have and nature are the most important topics of Edip Ayel. This Neo-Clasic poet introduces his Works with a pessimistic looking.

Key Words: Turkish Poet, Edip Ayel, Neo-Clasizm, Historical İdea.

Modern Türk edebiyatının 20. yüzyılda girdiği yenileşme safhası içerisinde birçok edebî topluluk ve akım boy göstermiş ve bunların tamamı bir şekilde edebiyatımıza yeni bir ruh ve çehre kazandırmaya çalışmışlardır. Bu uzun ve kimi zaman köklü değişimlerin hepsini görmüşler ve zaman zaman yeni bir ruh ve yapı kazandırmışlardır. Bahsi geçen değişim ve yenileşme süreçlerinin büyük bir kısmını gören, tıpkı Yahya Kemal gibi, eskinin yeni bir ruhla ve yeniden yorumlanmasını ilke edinen sanatkârlardan biri de Edip Ayel'dir.

Edip Ayel 23 Ağustos 1894'te İstanbul'da doğar. Babası Temyiz mahkemesi azalarından Mehmet Emin Bey'dir. Asıl adı Mahmut Edip Ayel'dir. Galatasaray Sultanisini bitirdikten sonra Paris'te ziraat eğitimi alır(1914). Ardından İstanbul'a döner. İstanbul Muhtelit ve Muvakkat Encümeni'nde adlî mütercim olarak göreve başlar(11 Ekim 1922). Davut Paşa, Çatalca, Kabataş ve İstanbul Erkek Liselerinde Fransızca öğretmenliği yapar(1922-1925). Türkçe ve Fransızca şiirler yazar. Bazı şiirleri Patrice Buet'in yayımladığı *Poems Français de Poets Entragers*(Paris 1938) isimli antolojide yer bulur. 1955'te emekliye ayrılır. İstanbul'u çok seven şair 17 Ocak 1957'de İstanbul'da ölür. Şiirlerini ikisi Türkçe ikisi Fransızca olmak üzere dört ayrı kitapta toplar: *Mozaik*(1944); *Şehrayin*(1953); *Saggese: Sonnets* (Paris?): V.Agar, ty; *Les Gamanes: Sonnets*, ist, Libraire Hachette, ty, (1940?)¹

Türkçe ve Fransızca şiir kitaplarının yanı sıra Fransızca gramer kitapları, çevirileri ve tenkit yazıları bulunan Edip Ayel'in Türkçe şiirlerini topladığı *Mozaik*² ve *Şehrayin*³ adlı eserlerindeki

¹ Edip Ayel için bkz. Necdet Sancar, "Edip Ayel, Hayatı Şairliği ve Eserleri", *Yeni Yayınlar*, c.II, nr.4, Nisan 1957 ve *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, c.I, YKY, s.131.

² İnsel Kitapevi, İst.1944.

şairlerin büyük bir kısmı kitaplaşmadan önce Orhan Seyfi Orhon'un yayın yönetmenliğini yaptığı *Çınaraltı* başta olmak üzere bazı dergilerde yayımlanır. Dolayısıyla şairin dergilerde ve şiir kitaplarında yayımlanan birçok ortak şiirlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu ortaklık zaman zaman sadece isimden ibaret kalır. Çünkü hem şekil hem de içerik açısından değişiklik arz ederler. Kimi zaman da sadece şekil üzerinde oynanmış, konu ve tem noktasında bir değişikliğe gidilmemiştir. Şairin daha önce dergilerde yayımlanıp da sonradan *Şehrayin* ve *Mozaik*'te yer verdiği çok sayıdaki şiirin yanı sıra kitaplarına alınmayan veya bazı değişiklikler yapılan, özellikle *Çınaraltı* ve *Tanrıdağ* dergilerinde yayımlanan bu şiirleri sayıca kabarıktır.⁴

Mısralar ve kelimeler üzerinde çok düşündüğü için şiirleri hemen yayımlanmayan şairin ilk şiiri "Yolcu" ismiyle *Çınaraltı* dergisinin dördüncü sayısında yayımlanır. Aynı sayıda kendisiyle yapılan bir söyleşiye de yer verilir. "Yeni Bir Şair"⁵ başlığı altında yayımlanan söyleşinin hemen ilk satırlarında şu açıklamalarda bulunulur:

"Size bu sayıda 47 yaşında, şimdiye kadar hiç tanınmamış bir şair tanıtacağız. Fakat bu, şiire geç heves etmiş bir mübtedi değil, ayrı bir sesi, müstesna bir şahsiyeti, bir tarzı ve bir davası olan sanatkar, âdeta bir üstad! Bu sayımızdaki şiirini okuduğunuz zaman, mükemmeliyetine hayret edeceksiniz".

Bu söyleşi aynı zaman da Ayel'in yazı hayatı ve sanat anlayışı gibi bazı hususları açıklayıcı niteliktedir. Bu hususlara yazımızın ilerleyen bölümlerinde değineceğiz.

Ayel ilk şiirlerini Galatasaray Lisesi'nde yazarken yazar. 30 kadar sonnetten ibaret bu ilk tecrübelerden sonra 1938'de Fransa'da yapılan bir şiir yarışmasında birinci olur. Ancak şöhret peşinde koşmaz. Nitekim yazdıklarının sadece kendisini ilgilendirdiğini söylemekten de kaçınmaz. 47 yaşına kadar şair olarak tanınmamasının temel nedeninin bu düşünce tazi olduğunu söyleyebiliriz.

³ Yenilik Basımevi, İst.1953. *Neoklasik Şiirler* alt başlığıyla yayımlanan *Mozaik*'te irili ufaklı 74; *Fetih, Cenk ve Yurt Şiirleri* alt başlığıyla yayımlanan *Şehrayin*'de ise 40 adet şiir yer almaktadır. Kitapların son bölümlerinde yer alan şiir listelerinin karşısında söz konusu şiirlerin nazım şekilleri de yazılıdır.

⁴ *Çınaraltı* ve *Tanrıdağ* dergilerinde yayımlanan şiir ve yazılarını makalemizin sonunda liste hâlinde verdik.

⁵ "Yeni Bir Şair", *Çınaraltı*, nr.4, 30 Ağustos 1941, s.10.

Şiir ve Şekil

Atatürk'ün yakın çevresinde bulunan Ayel'in sanatının temel hedefi Divan edebiyatındaki nazım şekillerini, özellikle gazel tarzını modern zevk anlayışına uydurmaktır. Ancak amaç eskiye nazireler yapmak değil, söz konusu şekilleri bugünkü duygu, düşünce, hayal ve dil ile süslemektir. Kendisiyle yapılan bir söyleşide de yapmak istediklerinin bu doğrultuda olduğunu şu cümleyle özetler.

“Yapmak istediğim şudur: Bizim divan edebiyatındaki şiirleri ve bilhassa bunların içinde en lirik nazım şekli olan gazeli bugünkü zevkimize göre yaşatmak.”⁶

Görüldüğü gibi şairin hedefi kökü geleneklere dayanan yerli ve millî bir neo-klasizm yaratmaktır. Bu anlamda sanatının verdiği imkânlar doğrultusunda Divan edebiyatının tüm imkânlarını modern düşüncenin süzgecinden geçirerek kullandığını söyleyebiliriz. Nitekim kendisine yöneltilen “Bütün klasik kaideleri olduğu gibi kullanacak mısınız?” sorusuna şu yanıtı verir:

“Hoşa gidenleri ve mümkün olanları neden yapmayalım? Fakat bazı şeylerde biraz daha geniş ve müsamahalı davranmağa taraftarım. Mesela kafiyelerde... Eskiler gibi kafiyelerin imlâsını da düşünmeğe, fiilleri mutlaka fiillerle kafiye yapmağa lüzum yok. Başka türlü bu şekli devam ettiremeyiz.”⁷

Ayel, bu tarzın gençler tarafından çok rağbet görmeyeceğini de düşünür. Söz gelimi yeni şairlerin kolayca yazmak varken, kendilerini aruzun disiplinel tavrına sokmayacaklarını ifade eder.

Ayel'in ilk dönem şiirlerinde Servet-i Fünun şiir estetiğinin etkileri görülür. Nitekim şiirlerinde sıkça yer alan gam, hüznün, mâtem, maraz, hazan renkleri, kasvet, eylül, akşam, kış gibi kavramlar bu dönem edebiyatının ruh dünyasının şairin şiirine hakim olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca 30 kadar şiirini Servet-i Fünuncuların çok kullandığı sone tarzıyla yazmış olması dikkat çekicidir. Sonraki şiirlerinde ise kendisine has bir Neo-Klasizm göze çarpar. Genel olarak şiir anlayışının da kendisiyle yapılan söyleşilerde ifade ettiği gibi eskinin modern his, hayal ve dil anlayışı içerisinde ifade edilmesi anlayışına dayanan Neo-Klasizm anlayışıyla özetlendiğini söylemek mümkündür. Ayel, Neo-Klasizm'in ne anlama geldiğini, nasıl bir sanat anlayışını ihtiva ettiğini de *Mozaik* adlı şiir kitabının girişinde açıklar. Buna göre, eski klasikleri örnek alarak, eserini oluşturan, dil ve içerik açısından değişiklik yapan

⁶ “Yeni Bir Şair”, *Çınaraltı*, nr.4, 30 Ağustos 1941, s.10.

⁷ A.g.e., s.10.

sanatkâr Neo-Klasik eser yazmış olur. Şekil açısından klasik, ruh bakımından ise romantik olan Ayel'e göre Neo-Klasik şair yalnızca klasikleşmiş şekiller kullanılmalı, yeni ifade şekilleri kullanmaktan çekinmeli, sanatı yabancı ideolojilere alet etmemelidir.⁸

Ayel'in bütünüyle bu öz şiirin peşinde olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu öz şiir anlayışı Valery'nin saf şiir veya öz şiir anlayışından farklıdır. Valery'e göre öz şiir ve saf şiir her şeyden evvel şiirin kendisine yabancı olan bütün unsurlardan soyutlanmasıdır. Felsefe, ahlak, kısaca her türlü fikir şiire yabancı katmanlardır. Şairin şiiri bütün bu yığınlardan kurtararak ruhun saf bir dili hâline getirmesi gerekir. Şiir ancak bu şekilde kendi cevherine vakıf olur ve şiir sadece ve sadece musikiden yararlanmalıdır.⁹

Bu durumda Ayel'in öz şiir anlayışı, şiirde ideolojilere yer verip vermeme noktasında Valery ve Sembolistlerden farklıdır. Valery'nin şiirde ideolojilere yer vermemeli görüşüne karşın Ayel, "sanatı yabancı ideolojilere alet etmemek" gerektiğini ifade eder. Bu durumda Valery'nin evrensel düşüncesine karşılık Ayel'in yerli ve millî ideolojilere karşı olumsuz bir tavır takınmadığı görülmektedir.

Sembolistlerden etkilenmekle beraber Sembolist olduğunu söyleyemeyeceğimiz Ayel'in bu yeni şiir anlayışında dikkatlere sunulan bir diğer konu da vezin ve kafiyenin ifadedeki rolüdür. Ayel'e göre bu iki unsur, şiire azami derecede duygu yoğunluğu veren ifade şekilleridir. Şaire göre kafiye "bir boşluğa bir ses getiren kelimedir". Tiyatroda perde açılmadan önce üç kez vurulan sopa darbelerini andırır. Her vuruşta seyircileri merak, ferahlık ve sessizlik duygusu kaplar. Kafiye ayrıca şiirde olması gereken ritmin temel esasıdır.¹⁰

Vezin meselesi Ayel'in Neo-Klasizminin önemli bir unsurudur. Şair aruzu kullanmakla yetinmez, heceye üstünlüğünü de savunur. Ritim ve ahenk açısından aruzu üstün bulur. Ayrıca tıpkı Sembolistlerde olduğu gibi şiirin musikiye yaklaşması için de aruz veznini vazgeçilmez bir unsur olarak görür. Bu bakımdan şiirde ritim, müzikalite ve lirizmi sağlaması yönüyle aruz veznine sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemek mümkündür.¹¹

Ayel devrin hece-aruz tartışmalarına da katılır. *Çınaraltı* dergisinin 112.nüshasında (13 Kasım 1943) başlayan "Aruz mu Hece mi" adlı tartışmaya 126.sayıda (19 Şubat 1944) yayımlanan "Hece mi

⁸ *Mozaik*, İnsel Kitapevi, İstanbul 1944, s.8.

⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İst.1998, s.454-455

¹⁰ Edip Ayel, "Şiir ve Kafiye", *Çınaraltı*, nr.68, İkincikanun, 1943, s.13.

¹¹ Edip Ayel, "Şiir ve Şekil", *Çınaraltı*, nr.65, 19 Birinci kanun 1942, s.11.

Aruz mu” isimli makalesiyle katılır. Bu yazıda 30 yıldır aruza sadık kalmış birisi olarak konuyla ilgili görüş beyan eder. Aruzun da hece kadar millî olduğunu, aruzun zaman içerisinde milli bir unsur hâline geldiğini, bunun bir tercih meselesi olduğunu, geçmişte olduğu gibi gelecekte de bu iki ölçünün beraber yürüyebileceği ve var olabileceğini aktarır. Hece veznin kullanımı konusunda en tutucu şairlerin bile, zamanla heceyi bırakıp aruza sarıldıklarını ve en güzel şiirlerini aruz vezniyle yazdıklarını hatırlatır. Hatta saz şairlerinin bile aruza derin bir hayranlık duyduklarını ifade eder. Ancak yine de aruzu bütün kurallarıyla, klasik yapısıyla değil, üzerinde bazı tasarruflarda bulunarak kullanma taraftarıdır.

Ayel, yukarıda ifade edildiği gibi kafiye meselesine de değinir. Ona göre “mısranın sebab-i hikmeti kafiye dir.” Bir mısranın estetizmi ritm, kafiye ve mana birlikteliğine bağlıdır. Kısacası kafiyesiz ve vezinsiz şiiri reddederek vezin ve kafiye olmadan şiirden bahsedilemeyeceğini ifade eder.¹² Şaire göre şiirde sözle alakalı müzikalite yoksa şiirden bahsedilemez.¹³ Bu müzikaliteyi sağlayan iki önemli unsurdan birisi vezin diğeri ise kafiye dir. Kafiyenin görevi muntazam vuruşlarla ritmi tespit etmektir.¹⁴

Ayel’in şekil konusundaki düşünceleri de dikkate değerdir. Valery’nin “en hafif, en sathî eserler için bile uzun sürebilmek, hafızalarda yer etmek imkânının sağlanması” için şeklin gerektiği sözüne de dikkat çeken şaire göre şekil(form) “şiiri unutulma tehlikesine karşı koruyan, ona dayanıklı, devamlı olma imkânını veren bir koruma tedbiridir.”¹⁵

Şair, klasik nazım şekillerinin yanı sıra Servet-i Fünunculardan itibaren kullanılmaya başlanan *sone*, sonraki nesillerin daha çok rağbet ettikleri *triyole*, *odelette*, *iambos*, *pantum*, *stance*, *huitain*, *rondel*, *rondo*, *ballade*, *vilanel*, *terzarima*, *terner* gibi batılı nazım şekilleriyle de başarılı şiirler kaleme almıştır. Hatta Türk edebiyatında az bilinen *rondel*, *rondo*, *vilanel*, *terner* gibi batılı şekillerin ilk güzel örneklerinin Ayel tarafından yazıldığını söyleyebiliriz. “Boğazkesen” ve “Eyüp”(sone), “Göksu” ve “Sabah Keyfi” (terzarima), “Yaşamak” (balad), “Tanrı” ve “Demirperde” (triyole) gibi şiirlerini örnek verebiliriz. Yine “Hisarlar”, “Konuri”, “Kara Sevda” rondel; “Kim”, “Ölelim”, Niçin” rondo; “Eski Düşman” ve “Yetişir” vilanel; “Yalova” ve “İkizler” terner nazım

¹² Edip Ayel, “Şiir ve Şekil”, *Çınaraltı*, nr.65, 19 Birincikânun 1942.

¹³ Edip Ayel, “Şiir ve Müzik”, *Çınaraltı*, nr.71, 3 İkincikanun 1943.

¹⁴ Edip Ayel, “Şiir ve Kafiye”, *Çınaraltı*, nr.68, 9 İkincikânun 1943, s.13.

¹⁵ Mozaik, s.8.

şekilleriyle yazılmışlardır. Bunlardan başka, Malezya’da asırlarca kullanıldıktan sonra Fransızların kendi şiirlerine uyarladıkları *pantum* ile yine Yunanca’dan Fransız şiirine adapte edilen *iambos* ile de örnekler vermiştir.”Uykusuzlar” ve “Çöküş” pantum’a, “Karacaahmet” ve “Ruhlar” iambosa örnektir.¹⁶

Görüldüğü gibi Ayel, Türk edebiyatında az tanınan batılı nazım şekillerini kullanmaktan geri durmaz. Hatta sadece bunları kullanmakla kalmaz söz konusu nazım şekillerinin ehil olmayan ellerde iyice tetkik edilmeden kullanılmasından duyduğu rahatsızlığı da dile getirir. Şair, “Yanlış Taklit”¹⁷ ve “Sonnet”¹⁸ gibi yazılarında şairlerimizin batılı nazım şekillerini yanlış kullanmalarından şikâyet eder. Söz gelimi “Sonnet”te Tevfik Fikret’in 31 sonesinden sadece birisinin tam anlamıyla şeklin gerektirdiği şartları yerine getirdiğini söyler.

Ayel, bir taraftan batılı nazım şekilleriyle şiirler yazarken, bir taraftan da bu şekiller hakkında okuyucuyu bilgilendirme yoluna gider. Şair, *Çınaraltı* dergisinde yayımlanan “Bizde Denenmemiş Yeni Nazım Şekilleri”¹⁹, “Sabit Nazım Şekilleri”²⁰, “Üçlükler”²¹ başlıklı yazılarında batının nazım şekillerini tanıtır.

Şiir ve Fikir

Türk edebiyatının uzun değişim ve yenileşme süreçlerinin büyük bir kısmını gören ve yaşayan Ayel’in şiirlerinde, tarih, vatan, kadın ve ölüm gibi meseleler en çok işlenen konulardır.

Yahya Kemal Ufkunda Tarih Düşüncesi:

Duygu ve düşünce dünyası yönüyle Yahya Kemal’e çok yaklaştığını söyleyebileceğimiz Ayel’in şiirlerinde coşkun bir ruh hâlinin telkin ettiği tarih bilinci hâkimdir. Bu romantik duyuş tarzının birkaç kaynağından bahsedilebilir. Birincisi; batılı romantiklerin etkisiyle Tanzimat dönemi şairlerinin şiirlerinde tarihi muhtevaya bolca yer vermeleridir. Bu anlamda Namık Kemal ve Abdülhak

¹⁶ Necdet Sancar, a.g.e., s.123.

¹⁷ Edip Ayel, “Yanlış Taklit”, *Çınaraltı*, nr.45, 1942.

¹⁸ *Çınaraltı*, nr.38, 1942.

¹⁹ *Çınaraltı*, 8 Ağustos, nr.46, 1942.

²⁰ *Çınaraltı*, nr.48, 22 Ağustos 1942.

²¹ *Çınaraltı*, nr.53, 26 Eylül 1942.

Hâmid²² ile bu iki şairin şiirlerinin etki dairesinde kaleme alınan şiirlerden bahsedilebilir.²³ İkincisi ise Yahya Kemal'in tesiridir.²⁴ Ayel'in *Şehrayin* adlı eserinde fetih, kahramanlık ve yurt konulu şiirlere geniş yer verilmiştir. Şair tarih muhtevalı şiirlerinde Türk tarihinin zafer ve kahramanlıklarından kesitler sunar. Kendisini şekil açısından klasik, ruh dünyası açısından romantik²⁵ gören şairin şiirlerinde Malazgirt savaşı, İstanbul'un Fethi, Mohaç Zaferi, Kıbrıs'ın Fethi, Rodos, Girit ve Bağdat Seferleri gibi tarihsel olaylar ele alınır. Özellikle İstanbul'un fethi kahramanlık konulu şiirlerinin yanı sıra birçok müstakil şiirde işlenir.

Ayel'in tarih düşüncesi geçmişe sığınma değil, tıpkı Namık Kemal, Abdülhak Hâmid ve Yahya Kemal'de olduğu gibi geçmişe anımsama ve yüceltme şeklindedir. Şair, hâlden kaçıp maziye sığınmaz. Tarihsel olayları birer ilham kaynağı olarak görür.

Cumhuriyet bu millete tek ülkü, tek hedef

Onsuz geçen zamanlara candan edip esef ("Cumhuriyet",
Mozaik, s.77)

mırsalarını yazan, Cumhuriyet'e sahip çıkan Ayel, tarihsel geçmişini olmuş bitmiş bir hâdise olarak algılar. Ancak Cumhuriyet'i de Osmanlı Devleti'nin bir devamı olarak görür. "Hınç" adlı şiirinde bu anlayışı şöyle dile getirir:

Yurdun güvenlik azmini yaptık sınır taşı,

Diktik, güney, kuzey, doğu iller boyunca biz;

Fetih, Yavuz Selim, Atatürk ülkesindeniz

Türkün bugünkü düşmanı ceddin de çağdaşı! (*Şehrayin*, s.29)

Bu bakış tarzı Bergson'un "Geçmişin devamlı gelişmesi" anlamına gelen "duree" fikrini çağrıştırmaktadır. Yahya Kemal'in "kökü mazide olan ati" anlayışının dayanak noktalarından biri olan "duree"ye göre devamlı gelişen, birbiri üzerine yığılarak büyüyen tarih kendini otomatik olarak muhafaza eder. Mazi ile hâl daima

²² Tanzimat dönemi Türk edebiyatında tarih teminin tuttuğu yer için bkz. Ömer Faruk Akün, Abdülhak Hâmid'in 'Merkad-i Fâtihi' Ziyaret' Manzumesi ve İçindeki Görüşler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, nr.7, İstanbul 1956.

²³ M.Fatih Andı, "Muallim Nâci'nin "Lisân-ı Fâtihi'ten ve 'Selîmiyye' Şiirlerine Yazılan Nazîre, Terbî ve Tahmîsler", *Edebiyat Araştırmaları I*, Kitabevi, İstanbul 2000.

²⁴ Bkz.: Necat Birinci, "Millî Mücadele Devresi Şiirinde Târihi Kadro", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, C. 13, No: 2, Nisan 1984.

²⁵ Mozaik, s.8.

birliktedir. Gerçekte geçmiş, gelecek ve şimdi diye bir şey yoktur. Ancak yürüten bir şey vardır. Ahmet Hamdi Tanpınar tarafından sonraki yıllarda “devam ederek değişmek, değişerek devam etmek” şeklinde formülize edilen “imtidad” vardır.²⁶ Bu meyanda Ayel ile Yahya Kemal’in tarih telakkileri benzerlikler arz etmesine rağmen, Yahya Kemal’in sağlam bir zemine dayanan tarih anlayışında canlılık vardır. Yahya Kemal’in düşünsel alt yapısına uygun olarak seçtiği temaları iyi bir form, ahenk ve lirizm kudreti içerisinde vermesi önemlidir. Ayel’in ise bu konuda daha pasif ve yüzeysel kaldığını söyleyebiliriz.

Yahya Kemal ile Edip Ayel’in tarih fikirlerinin örtüştüğü noktalardan biri de ele aldıkları zamansal kesitle ilgilidir. Yine de bazı farklar bulunduğunu söyleyebiliriz. Ayel’in ele aldığı tarihsel dönemin başlangıcı Yahya Kemal’in tarih anlayışıyla yaklaşık olarak benzerdir. Yahya Kemal Türk tarihini 1071 Malazgirt zaferiyle başlatıyordu.²⁷ Ancak Ayel birkaç gönderme hariç İslamiyet öncesi Türk tarihiyle ilgilenmediği gibi Osmanlı tarihi öncesine de değinmez.²⁸ Osmanlı tarihiyle alakalı olarak, şiirlerine serpiştirdiği tarihsel kadronun yanı sıra “Niğbolu”, “Mohaç”, “Fatih”, “Övünç”(Mozaik) gibi şiirlerin yanı sıra *Şehrayin*’de yer verdiği, tarihî mekânları tasvir ettiği pek çok şiirinde Osmanlı tarihini işler. Aslında “Osman-Gazi” şiirinden alıntıladığımız şu iki mısra onun tarih perspektifini açıklar niteliktedir:

Bin üçyüzün tamamına kalmıştı bir sene,
Osmanın oldu devleti dillerde destan. (*Şehrayin*, s.14)

²⁶ Beşir Ayvazoğlu, *Yahya Kemal/Eve Dönen Adam*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1995, s.102-105.

²⁷ Tarih fikrinin oluşumunda Avrupalı tarihçilerin, özellikle Camille Julian’ın etkisinde kalan Yahya Kemal, Türk tarihini 1071 Malazgirt zaferiyle başlatır. Öncesini ise “kabl-et-tarih” olarak kabul eder. Camille Julian’ın “Fransız milletini bin yılda Fransız toprağı yarattı” sözünden hareketle Türklüğün de Malazgirt savaşından sonraki sekiz asrın yarattığını ifade eder. (Gnş.bilgi için bkz.Yaşar Şenler, *Kültür ve Edebiyata Dair Görüşleriyle Yahya Kemal*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997, s.158-159)

²⁸ Şair söz gelimi Atatürk’e ithafen yazdığı“And” (*Şehrayin*, s.39) isimli şiirinde “Bilmekten ulus ceddini Hittit, Sümer, Etrüsk” mısraı ve “Eski Düşman”(*Şehrayin*, 47) adlı şiirinin tamamında Türklerin Orta Asya’da Çinlilerle yaptığı mücadeleyi yeni nesillerle örnek olacak tarihsel bir unsur olarak görür. Şairin böylece tıpkı Yahya Kemal’de olduğu gibi Türk tarihini tamamen İslâmiyet öncesinden koparmadığını söyleyebiliriz.

Ayel'in İslâmiyet öncesi Türk tarihine yer vermeyişi veya bu tarihsel kesiti ötelemesi din anlayışıyla da izah edilebilir. Çünkü Ayel'in şiirlerindeki temel anlayış noktalarından biri Türk ırkının yüzlerce yıldır İslâm bilinci ve terbiyesiyle yoğrulmuş olduğudur. Türk milletini şekillendiren ve anlamlandıran temel unsur İslâmiyettir.

Ayel'n tarihî mekânlar yüklediği fonksiyon da dikkate değerdir. Birçok şiirinde bu mekânların telkin ettiği duyguyu aksettirir. Türk tarihine olan sevgisi tarihsel yapılarda yeniden canlanır. Hisarlar, Topkapı sarayı, Süleymaniye Camii başta olmak üzere pek çok tarihsel mekân şairin tarih duygusuna kaynaklık eder. Söz gelimi “Boğazkesen” isimli sonede gençliğe seslenir ve hayâl iklimlerine uzanır:

Bu siperlerde erler etti savaş
Ceddinindir bu anlı şanlı yapı
Nice yıldır açılmayan şu kapı
Seni tarihine bağlıyor, onu aş!
Burda küsmüştü eski düşmana şans
Şu delikten vuruldu kahpe Bizans
Burda şahlandı Fâtiḥ'in emeli. (*Şehrayin*, s.15)

Ayel'in tarihe bakış açısı etrafında dikkatlere sunulması gereken hususlardan biri de özlediği, hasret duyduğu, hayâl iklimlerine daldığı hatta yücelttiği asırlara karşı zaman zaman alışılmışın dışında bir tutum sergilemesidir:

Cumhuiyet bu millete tek ülkü tek hedef
Onsuz geçen zamanlara candan edip esef
Vermek değer dirayete, öz saklayan içe
Tâc eylemek bu toprağı, düşmek teheyyüce.. (“Cumhuriyet”,
Mozaik, s.77)

Burada Ayel'in bir başka cephesine daha dikkat çekmek gerekir. Cumhuriyetin yeni nesillerine “Ceddinle övün on kere tarihini aç da”²⁹ şeklinde seslenen şair zaman zaman Osmanlı tarihine yergiler de dizer. Bu eleştirilerin en çok yoğunlaştığı şiir “Topkapı”³⁰dır. Şiirde tarihsel bir mekân olarak Topkapı sarayı

²⁹ “Mohaç”, *Şehrayin*, s.17.

³⁰ *Şehrayin*, s.33.

anlatılır. Özellikle saltanat mücadelesi, kardeş katli ve eğlence hayatı gibi hususlara temas edilir.

Vatan Fikri

Vatan, birçok edebiyatçının üzerinde düşündüğü bir kavramdır. Bu kavram tıpkı tarih duygusu gibi Tanzimat'tan itibaren yoğun olarak edebiyatımızda görülür. Namık Kemal'e göre vatan üzerinde yaşanan, ataların kanı ile yoğrulmuş, insanın varlığıyla bütünleşen mukaddes toprak parçasıdır. Ahmet Haşim vatanı, ev, cadde, çarşı, âbide gibi unsurlardan çok, kokusuyla, tadıyla, renkleriyle var olan mücerret bir mefhum olarak görür³¹. Yahya Kemal'e göre ise bir nazariye değil topraktır. Ne bir filozofun fikri ne de şairin duygusudur. Vatan hakiki bir yerdir. Yenilgilerle sonuçlanan savaşlar sonrasında Üsküp'ün de kaybedilmesiyle İstanbul'a gelen ailelerden birine mensup olan şaire göre vatan ataların yattığı, mezarların bulunduğu yerdir. Üsküp'ün kaybedilişini içine sindiremeyen şair, bu coğrafyaya sahip çıkmak adına, vatan duygusunu coğrafyadan kültürel safhaya taşır.³² Milletlerin hayatında vatan-coğrafya-kültür münasebetine değinen Ayel, vatan tablosunun iklim, mimari ve halk arasındaki ahenge bağlı olduğuna dikkat çeker. Ayel de tıpkı Haşim ve Yahya Kemal gibi düşünür. Yani vatanı bir nazariye, şairin duygusu, filozofun fikri olarak algılama yoluna gitmez. Vatan, üzerinde bir tarihin tecelli ettiği kutsal bir mekândır. Ayel bu minval üzere şekillenen geçmiş mekânlara hasret duyar. Şair "Övünç" şiirinde Yahya Kemal'in şiirinde olduğu gibi Balkanlarda zaferlere mekân olan yerleri sıralar:

Konstantaniyye, Kosova, Mohaç, Varna, Niğbolu
Bizden geçer zaferlerin en muhteşem yolu!
Sultan Süleyman ülkesi: merd Engürüs, Budin!
Ecdadımın sedasını elbette özledim
Elbet hatırlar ırkımı, koptukça fırtına,

³¹ Türk edebiyatında vatan teminin tuttuğu yer için bkz. Didem Ardalı Büyükarman, "Türk Tiyatro Edebiyatında Vatan Kavramı (1860-1940)", (Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi); Necat Birinci, "Namık Kemal'den Önce Şiirimizde Vatan Teması Üzerine". *Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri*. Doğu Akdeniz Üniversitesi. Gazimağosa 27-28 Nisan 1998, s. s.47-58.

³² Yahya Kemal, vatan hakkındaki düşüncelerini *Aziz İstanbul* başta olmak üzere eserlerinin nerdeyse tamamına serpiştirmiştir.

Karpatların yamaçları, kutsal nehir:tuna!
Sultan Süleyman ülkesi:merd Enginüs, Budin!
Ecdadımın sedasını elbette özledin. (*Mozaik*, s.22)

Ancak her unsuru, değerli, yüce ve kutsal olan tek vatan Anadolu'dur. Bu kutsal mirasın her parçası şair için değerlidir. Yakılmış olan vatani tekrar ayağa kaldırmanın zamanı gelmiştir. Böyle bir vatan için ölmek de büyük bir meziyettir:

Dağı taşı altun, suyu billur, içi cevher
Anadolu dönmüş bize candan: "sizinim der"
Dere tepe seyret, bize açmış gibi bağı
Ona dökebilsek yüzümüzden azıcık ter
Yalanın üstüne sevgiyle eğilsek
Yana yana vursak acıyan bağına nişter. ("Anadolu", *Mozaik*, 74)

Bu Anadolu sevgisi kimi zaman realitenin dışına çıkarak fantastik bir anlam kazanır.

Dağı taşı inci
İçi dışı cevher
Beyi hep ikinci
Suyu duru Kevser
Anadoludur bu
Yavuz, ulu cennet
Bize ne buyurdu
İse cana minnet ("Anadolu"³³, *Şehrayin*, s.54)

Ayel'deki bu geniş coğrafya fikri elbette rastlantısal değildir. Kökü Millî Edebiyat döneminde yoğunlaşan halka doğru hareketine de dayanır. Halka doğru hareketiyle Anadolu'nun sorunlarına el atılmış, daha önce horlanan, küçümsenen ve taşra diye dışlanan halk kitlesine yeni bir değer ve statü kazandırılmaya çalışılmıştır. Ancak sonraki yıllarda köylüye daha realist bir bakış açısıyla bakabilen eserler üretilmiştir. Köy gerçeğinin bu kadar realist bir bakış açısıyla yorumlanmaya başlandığı zamanlarda Edip Ayel'in köy ve köylüye romantik bakış açısı yine de değişmemiştir.

³³ *Mozaik*'te de aynı isimli şiir yer almakla beraber, bu iki şiirin hem içerik hem de şekil yönüyle farklı olduğunu söyleyebiliriz.

Ayel'in şiirinde vatan mevhumunu oluşturan mekân çok geniş bir alanı kapsar. Bu genişlik tarihi geçmişimizin çok geniş bir alan üzerinde tecelli bulmasından kaynaklanır. Şairin şiirinde önemli olan noktalardan biri, bütün çevre, eser ve yapılara kendi duygularından bakıp ona göre yorumlamasıdır. Bütün eşya, tabiat ve eser şairin duygu ve ruh dünyasına göre şekillenir. İçli ve hüznü olan bu ruh hali eşyaya farklı bir görünüm kazandırır.

Edip Ayel'in tarih anlayışına bağlı olarak genelde Osmanlının yayıldığı alanlar vatani oluşturur. Budin, Kıbrıs, Rodos, Girit, Don, İdil, Şıpka, Tuna, Meriç, Ergene, Vardar, İskeçe, Edirne, Mora, Bağdat, Mısır, Tunus, Çaldıran, Mercidabık, Kosova, Mohaç ve Varna gibi mekânlar özellikle kahramanlık konusunun işlendiği şiirlerde ele alınır. Ancak çoğunlukla ayrıntılara yer verilmez. Şairin ayrıntılı olarak üzerinde durduğu ve neredeyse her semtine değindiği tek mekân İstanbul'dur. Haliç, Marmara, Kâğıthâne, Sütlüce, Emirgan, Üsküdar, Çamlıca, Kanlıca, Yeniköy, Bebek, Göksu, Küçüksu, Çubuklu, Beykoz, Hisarlar vs. gibi geniş mekânlar ile Topkapı Sarayı, Süleymaniye, Dolmabahçe Sarayı ve Kızkulesi gibi dar mekânlar şairin tarih duygusuna kaynaklık eder. Bu tarihsel mekânlar şairin mazi-hâl plânında vatan fikrini ortaya koyar. Ancak genel olarak vatanın geçmiş asırlarına özlem duygusunu çağrıştırırlar. Şair, Fâtih", "Feth-i Mübin" ve "Hayâlabâd" adlı şiirlerinde İstanbul'u anlatır. İstanbul şairin duygu dünyasında yeniden anlam kazanır. İstanbul'da sahillerin her biri gümüşten birer aynadır. Şehir ve su birbirini tamamlayan ayrılmaz iki unsurdur. Minâreler ise duruşlarıyla ufka işaret eder gibi yükselmekte ve İslam inancının temel unsur olan tevhit inancını haykırmaktadır:

Sahiller orda sanki gümüşten bir aynadır
Sarmaş dolaş şehirle su, üst üste, iç içe!
Dikmiş semaya parmağını narin minareler
Eflaka sanki der gibi bir tanrı var yüce!
En muhteşem sarayları, yâdellerin EDİB
Eştir degerde buradaki en sade kerpice.. ("Hayalâbâd,
Şehrayin, s.9-10)

Divan şairi Nedim'in etkisinin görüldüğü bu son beyit şairin İstanbul sevgisinin açık göstergesidir.³⁴ "Göksu" şiirinde ise Göksu,

³⁴ Nedim'in Damat İbrahim Paşa için yazdığı kasîdenin ilk beyti şöyledir:

"Bu şehir-i Stanbul ki bî misl ü bahadır/Her sengine yek pâre Acem mülkü fedadır"

hâl ile geçmiş arasında bir mukayese fikri doğurur. Vatanın bu nâdîde semtinin her unsuru mahzun bir şekilde o eski günleri arar:

Burada âhenk olurdu geçmişte
Tutuyor nağmeler sulara yosun,
Besteler dalda titriyor işte
Kaç nesil sahilinde yapmış alay!
Aksi kalmış ne yüzlerin derede!
İnliyorken kemençelerdeki yay
Hepsi ölmüş mü örtünüp şallar?
Seyreden şimdi yok mu mehtabı?
Özlüyor sanki dalgalar, dallar
Bir asırdan susan o mızrabı! (*Mozaik*, s.65)

Bu hüznün “Yalılar” şiirinde baskın bir duygu olarak işlenir. Yalıların boş ve köhne hâllerine bakıp görkemli eski günlerini hatırlayan şair içlenir. Süleymaniye Camisini ele aldığı “Süleymaniye” şiiri ise Ayel’in Osmanlı-Türk mimarisi hakkındaki düşüncelerini yansıtmaya açısından dikkate değerdir. Yahya Kemal’in “Süleymaniye’de Bayram Sabahı” adlı şiirinde İslâm inancının ve Türk medeniyetinin en güzel mimarisi olarak algıladığı bu tarihsel yapı Ayel’de de aynı bakış açısı etrafında coşkunun bir ruh hâli uyandırır:

Sarkar o kubbeden bize sanat hevenk hevenk
Türkün dehası etmede sanki mermerle cenk.
Avizelerden akmada bir uhrevî ziya,
Bulmakta cennet aksini camlarda renk, renk
Bir şahesere dinç(denk) Ayasofya’n eğer Bizans
Âlemde yok o mabede haşmette başka denk (*Mozaik*, s.17.)

Aşk ve Kadın

Edip Ayel’in şiirinde aşk ve kadın önemli bir yer tutar. Hiç evlenmeyen şairin *kadın* ve *aşk*’a olan susamışlığı hemen hemen her şiirinde kendisini hissettirir. Uğrunda acı çektiği ve ruhunu derinden sarsan kadın imajı genel olarak somuttur. Çok nadir de olsa soyut hâliyle de karşımıza çıkar. Ancak bu somutluk hiçbir zaman teşhirciliğe, bayağılığa düşmez. Onun şiirlerinde ne İkinci Yeni şiirinde tasvir edilen, cinsel güdülerin ağır bastığı kadın profili ne de Necip Fazıl ve Asaf Halet Çelebi gibi İslam mistisizminin şekillendirdiği şairlerin şiirlerindeki soyut kadını bulabiliriz.

Ayel'in kadın ve aşka duyduğu susamışlık pek çok şiirinde görülür demiştik. Ancak tasvir ettiği kadın tipini “obje realizmi”yle göstermez bize. Yani bu konudaki susamışlığını doğrudan doğruya değil, duyumsatarak vermeye çalışır. İsteddiği veya arzuladığı kadın tipini zihnimizde canlandırmamız için fazla bir materyal vermez. Şair gönlüne bir sevgili kazıvermiş ve o sevgili uğruna ölünse bile razı olma durumu vardır.

Bir yâr adı kazdım deli günlümdeki tunca
Bir nazlı hayâl yatar orda boylu boyunca!
Firûze düşürmüş gibiyim havuzuna kalbin
Pır pır yanıyor her gece dalgam durulunca
İnmezmiş ümîd ismini verdikleri hâkan
Aşkın o sedef tahtına bir gün kurulunca. (“Yolcu”, *Mozaik*,

s.11)

Aşk noktasında çevresine yabancılaşan şaire göre tıpkı klasik Türk şiirinde olduğu aşk acısı asıl itibariyle mutluluk vericidir. Sevmek zehri kevsere çeviren bir efsundur:

Sevdikçe zehir insana Kevser geliyormuş
Kim zehrine aşkın kanabilmiş bir içimde? (“Kevser”, *Mozaik*,

s.12)

Sevdaya dair ümidini kaybetmeyen şairin Allah'tan istediği tek şey, “gönlündeki boş cenneti” dolduracak bir huri sesidir. Bütün içtenliğiyle ona bağlanmaya razı olduğu bu sevgili “tatlı bakışlı, sırlı gülüşlü”dür. Ancak şairin bağlanmak istediği sevgili ilahi bir hüviyete bürünür:

Tapsam ona ben secde edip can u gönülünden
Olsun evi Kabe'm, evinin semti hicazım. (“Sır”, *Mozaik*, s.15)

Fiziksel olarak çirkin olmadığı söylenebilecek şairin karakterinin temel özelliklerinden olan karamsar ruh hâli, yalnızlık ve yıkılmışlık aşk temalı şiirlerinde de karşımıza çıkar. Bir gün dineceği noktasında ümitsiz olduğu arayış ve yalvarış içerisindedir. Kadın ve aşk noktasında kendisine hiç şans tanımaz. Ancak Ayel'in karamsarlığı da ilginçtir. Çünkü onda Ahmet Haşim'in fiziksel takıntılardan kaynaklanan karamsarlıktan eser yoktur. Sürekli ruhunu dindirecek bir aşkın peşinden koşar. Ancak bulamadığı için kendini sorgular, toplumdaki yerini irdeler:

Aksetmez Edip ufka bağırırsan bu cefanı
Alem mi sağır, yok mu sesim, ben mi hiçim? de. (“Kevser”,
Mozaik, s.12)

Ayel’in şiirinin genel özelliklerinden biri sürekli hayal âlemine sığınarak bu “âlem cehennemi”nden kurtulma isteğidir. Fakat hayallerine bir türlü kavuşamaz. Bu da ona başka bir cehennem yaşatır. Şair yine de aradığı aşkın peşinden koşmaya devam eder. Sonunda uğrunda canını vermeye razı olduğu, hayâlindeki sevgiliyi bulan şair için her şey değişmiştir. Şairin mutlu olma yolunda gönlüne göre bulduğu yar yine de ruhunu dindirmeyecektir. Tekrar ümitsizliğe kapılır. Çünkü öyle bir karasevdaya düşmüştür ki bundan kurtuluş da mümkün değildir. Sevgiliyi bulamamanın, talihsizliğin verdiği hüznün bu sefer karasevdaya dönüşür:

Çektir kara sevda bize çektir!
Candan da cefadan da bezilse
İnsan nice mihnetle ezilse
Bir def’a sevenler sevecektir (“Kelebek”, *Mozaik*, s.61)

Bu hüznün asıl kaynağı sevgiliden vefa görmemedir. Sevgilinin gelişinden ümit kesen şair ona kavuşma isteğinden ve mutluluktan da vazgeçer. Fakat sevgili yine de unutulmaz. Bu aşamadan sonra sevgili mitolojik bir mahiyet kazanır. Masal âleminin kahramanlarıyla eşdeğer olur:

Elbet bulamam sizde şahane füsunu
Yunan-ı Kadimin o güzellik ecesinde
Tarihe masallarla çizilmiş yüzünüzdür
Efsaneleşen şarkın o “Binbir Gece”sinde (“Venüs”, *Mozaik*,
s.23)

Ayel’in sevgiliyi Yunan mitolojisindeki güzellik tanrıçası Venüs ve şarkın *Binbir Gece Masalları*’nda anlatılan sevgililerle özdeşleştirmesi bir mitoslaştırma olgusudur. Yine sevgilinin peşinde geçen günlerini “gölge peşinde” geçmiş sayması, başlangıçta somut olan sevgilinin adım adım soyut bir görünüm kazandığının açık bir delilidir:

Geçmiş günümüz gölge peşinde
Sevda başa açmış nice işler
Haksız bize çılgın dememişler
Yandıkça hayalet ateşinde. (“Gölge”, *Mozaik*, s.18)

Şairin kendini feda etmesi ve aşk ateşinde yanması fayda vermemiştir. Çünkü kadın efsunkârdır.

Bütün bu aşamalardan sonra şairin vardığı sonuç hiç de iç açıcı değildir. O artık bütün sevgilileri kâbus olarak niteleyecek ve bir kez daha kendi hayâl âlemine çekilecektir. Bundan sonra şairi içten içe kemiren ümitsizlik ve yalnızlığa iten unsurlara aşk da eklenecektir:

Şair bu acı tecrübeden sonra aşkın adını bile dile getirmekten kaçınır. Çünkü sonunda bir tiksinti olacağını bilmektedir. Bir anlamda kararsız kalır. Sevse talihi gülmeyecektir sevmese âlem zindan. Âlem omuzlarında yük olur. Bu duyguyla bütün sevdiklerinden nefret etmeye başlar. Kadının adını bile anmak istemez:

Hiç tatmasak aşkın ne olmuş ki tadından,
Madem ki onun tiksinecek insan adından,
Sevsen küsecektir sana talih inadından.
Hiç sevmesen olacaktır âlem sana zindan!

Doldur! Kederim çok, bana bahsetme kadından;
Bir kuş gibiyim şimdi vurulmuş kanadından.

Kalbimde coşan iç denizinin bembeyaz üstü,
Sevdiklerimin çıkmadı bir doğru dürüstü.
Hepsinde yalan sanki dudaklarında süstü
Ruhum benim artık bütün insanlara küstü

Doldur! Kederim çok, bana bahsetme kadından;
Bir kuş gibiyim şimdi vurulmuş kanadından. (“Bir Kuş Gibi”,

Mozaik, s.57)

Ayel’in şiirlerinde aşkın tuttuğu yer noktasında özet olarak şunları söyleyebiliriz. Aradığı aşkı bulamamanın verdiği iç daralmasıyla bütün çevresine küsen şair hep ümitsiz ve karşılıksız sevdalar peşindedir. Mutluluk onun kapısını hiç çalmaz. Bu duygular ekseninde, özellikle aşk şiirlerine hakim olan duygunun karamsarlık ve seçtiği kelimelerin de genel olarak tıpkı Haşim’de olduğu gibi koyu renklerden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Fakat herşeye rağmen bütün dertleri vakarla taşır. Elemi, ıstırabı hep yontar durur.

Ölüm

Ölüm, Türk edebiyatının önemli konularından biridir. Bilindiği gibi Mevlana ölümü “şeb-arus”(düğün gecesi); Yunus Emre

ise tasavvufun devriyeciliğini esas alarak ruhun yer değiştirmesi ve sevgiliye kavuşmak olarak telakki ediyordu. Klasik Türk şiirinde ise mutlak varlığa kavuşmanın kapısı olarak algılanıyordu.

Ölüm, Edip Ayel'in de yoğun olarak şiirlerinde işlediği temlerden biridir. "Büyük bir ıstırap şairi olan Ayel, hiç evlenmemiş, çeşitli haksızlıklara uğramış, ancak bütün acılarını kalbine gömmüştür."³⁵ Hüzün ve ıstıraplarını dile getirdiği şiirlerinde hayattan bıkkınlık, bedbinlik, yılgınlık ve ümitsizlik açıkça görülür. Şaire acı veren hususlardan biri de ölümdür. Bu olgu aynı zamanda korku psikolojisi de oluşturur. İnanç ile şüphe arasında gelgitler yaşayan bir portre çizen şair ölüm karşısında daima korku ve endişe içerisinde. Bir anlamıyla "bohem" bir hayat yaşadığı söylenebilir. Ancak şairin bohemliği estetin dışına taşan, teşhirciliğe varan bir bohem değildir. Nitekim bohem hayatı yüceltmez ve bir şiirinde yalnızlıktan şikâyet ederek sıradan insanların mutluluğuna özlem duyar:

Yılların aktı gitti işte seli,
Ne ocak var tüten ne şen evlad
Ne de bazen biraz eden bizi yâd. ("Acı", *Mozaik*, s.37)

Ayel'in şiirindeki ölüm korkusu, yaşama sevgisinden ve yaşama hazzının yitimi düşüncesinden kaynaklanmaz. Söz gelimi Cahit Sıtkı gibi düşünmez. Yani yaşamak için her mihnet kabulü değildir. Çünkü onu yaşama bağlayan hiçbir bağ yoktur. Ne maddi âlemden bir nesne veya varlık ne de iç dünyasından bir duygu ya da sezgi onu hayata bağlamaz. O yaşamaktan bıkmış ve yılmış bir hâldedir. Bir şiirinde varlık âlemini;

"İndik artık âlem cehennemine" ("Acı", *Mozaik*, s.37)
mısraıyla cehennem olarak algılaması/nitelemesi bu düşüncesinin açık işaretidir.

Ayel'in şiirinde vurgu ölümden korkuya ve ümitsizliğe doğru kayar. Ondaki bu korku ve ümitsizlik fizikî olmaktan çok metafizik bir kaygıdır. Ölüm karşısında yokluk ve hiçlik duygusuna kapılan şair, metafizik bir kaygıyla onu varlık/yokluk sorunu hâline getirir ve sorgular. Ancak bu sorgulama onu sonuca götürmekten uzaktır. Çünkü ne tamamen inkârâ ne de tamamen teslimiyete varan tecrübî bir sonuca ulaşmak için çaba göstermez. Ölüm her ne kadar

³⁵ H.Fethi Gözler, *Yunustan Bugüne Türk Şiiri*, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul 1981, s.393.

korkutucu görünse de ötesi olmayan ancak bu varlık cehenneminden kurtaran bir kurtarıcıdır da:

Yarab! Artık ölüm denen cellad
Bırak etsin şu ruhu istirdad,
Artık atsın karanlık âlemine
Sonda toprak gani, fakir üstad!
İnce ruhum acıyla doldu yine. (“Acı”, *Mozaik*, s.38)

Gerçek varlığın nerede olduğunu sorgulayan şairin, dünyadaki varlığı da kendisini memnun etmemektedir. Ancak burada büyük bir ikilem yaşar. Çünkü ölüm ötesi varlıktan da emin değildir. Ayel’in ruhsal bunalımının temelinde de yatan en büyük olgu bu olmalı:

Yaslan şu kırık mermere, dur, dinle sükutu,
Kalbin acı bir hisle daralsın.
Çizmiş buradan işte ölüm ömre hududu.
Varlık denilen şey ne masalsın!
Ölmüş yaşıyor her çukurun toy filizinde
Her selvi karanlıktan alevdir. (“Göç”, *Mozaik*, s.51)

Dünyadaki varlığından memnun olmayan, öbür dünyadaki varlıktan da emin olmayan şair, kendisini içinden çıkılmaz bir paradoksun içerisinde buluverir. Sorun büyük. Biz ise küçük olduğumuz için bu çıkmazı aşmak kolay değildir:

Bir gün öleceksin, sönecek sende de arzu,
Bir damlayız ancak bu denizden. (“Göç”, *Mozaik*, s.51)

Ümitsiz olan şairin içine sapanan “efkâr” ve “vehm” pençeleri onu yiyip bitirmektedir:

Atmış yine efkâr içe kıpkırmızı pençe,
Yalnız geçen ömrüm! Ne yazık ki hedersin!

Yâr olmamış âlem, ne denir yaşlıya gence,
Atmış yine efkâr içe kıpkırmızı pençe,

Bak yağmura: Ölmüşlerinin göz yaşı dersin!
Hâlâ yüce bir vehm ile hep kendini yersin!. (“Yağmur”, *Mozaik*, s.68)

Şairi huzursuz eden bu varlık-yokluk meselesi onu bir çözüme yönlendirir. Fakat bu çözüm şairi rahatlatmaz. Onun ruh derinliğine eriştirip, mutluluğun kapılarını açmaz. Fakat o bu derbeder duruş tarzıyla ve varlığıyla, kendisini ezen bu âlemde kurtulmak ister. Yani bir nevi intihar psikoza içerisine giren şair kurtuluş değil zehir olduğunu bile bile ölümü çağırır. Çünkü başka çare kalmamıştır. Mutlaka gelecek olanın er veya geç gelmesi bir şey değiştirmeyecektir:

Kapatmasan aralıktan zehirliyor rüzgâr
Kapın açılmasın artık, kapat, hayır mihla!
Biraz derdini setret bugün denen zırhla.
Bugün diyenlere talih meğer olurmuş yâr.
Ölüm yakın ve dövünmekle eyleyen yok kâr,
Yeter yeter bu sürünmek omuzda çarımihla. (“Bugün”,
Mozaik, s.70)

Şairin bütün bu sızlanışlarının mutlak bir adresi yoktur. Şikâyetlerini hiçbir yere ulaştırmaz. Bu hâl şairin endişe, korku ve ümitsizlik içerisinde derinden sarsılmasına sebep olur. “Çile” adlı şiirinde dile getirdiği gibi ne Hak’tan ne de kaderden medet umar. Onu asıl rahatsız eden beklemektir:

Oluruz kör kaderle haşır u neşir
Merhamet yok ben anladım Hak’ta
Yeter artık bu beklemek yetişir.

Son ümîd ölmemişse can çekişir
Bahtiyarlık sevip unutmakta
Oluruz kör kederle haşır u neşir. (*Mozaik*, s.70)

Her şeyden ümidini kesen şair çıkmaza girer. Hiçbir yerden hiçbir yere ulaşamaz. Yine kendisine ulaşan yolu tercih eder ve derdiyle, kederiyle mutlu olur, hüznleriyle gururlanır. Kendi kendisinin tanrısı olup bütün dertleri ümitsizlikle, ancak vakarla taşımaya çalışır ve şu sonuca varır:

Bir tanrı yapan insanı elbette yeistir
Sevmiş çıkacaktır yaşamaktan eli kârla!
Ölmez kılacak şairi kalbindeki histir
Bir tanrı yapan insanı elbette yeistir.

Erken bile örtülse onun saçları karla
Kâmil ona derler ki taşır derdi vakarla. ("Yağmur", *Mozaik*,
s.68)

Şairin bunca acı, keder ve mihnetten sonra ulaştığı bir başka sonuç da bütün bunların(acı, keder, elem vs.) bir şair için gerekli olduğudur. Çünkü neş'e ve coşkuyla geçen günler ona bir fayda sağlamayacaktır. Şairi yaşatan, eser vermeye sevk eden âmil, hüznün ve acıdır. "Eser"³⁶ adlı şiirinde bunu açıkça ifade eder.

Daha önce ifade edildiği gibi şairin içine düştüğü ölüm kaygısı sonsuz bir ıstırap ve ümitsizlik doğurur. Şair zaman zaman ruhundaki hafakanlara son vermek için ıstıraplarına, hüznlerine sığınır. Ancak ruhunun teskinini sağlayan bir diğer unsur zamandır. İçinde kökleşen derde deva bulmak için bir yara gibi kanayan o şen çocukluk günlerine dönmek ister. "Nerdesin"³⁷ adlı şiirinin tamamen bu özlem ve arayış etrafında kaleme alındığını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, yeni bir ruhla eskiyi yeniden yorumlamaya çalışan Edip Ayel, klasik ve batılı nazım şekillerini kullanmanın yanı sıra aruz üzerinde de yaptığı değişikliklerle adından söz ettirmiştir. Şair, serbest nazım ve heceyle yazmayı da kolaycılık olarak algılamıştır. Genel olarak Yahya Kemal'in yolundan gittiği kabul edilen şairin, şiirleri üzerinde çok durduğunu söyleyebiliriz. Hatta şiirleri yayımlandıktan sonra da kelime ve mısralar üzerinde tasarrufta bulunduğu ve bazı düzeltmeler yaptığı bilinir. Şiirlerin kitaplaşmadan önceki hâliyle son halleri arasındaki farkın kaynağı da budur. Şiirlerinde tarih, vatan, ölüm, yalnızlık, kadın, aşk ve tabiat gibi konulara yer veren şairin hayata karamsar bir gözle baktığını söyleyebiliriz. Bu kötümser ruh hâli, neoklasik şairin özellikle ölüm konulu şiirlerinde daha fazla görülür. Şairin hemen hemen bütün şiirlerinde ümitsizlikten, karamsarlıktan, ölüm hâli ve yok olma korkusundan iniltili, hafakanlı ve ıstıraplı ruh hâli vardır. Şiirlerinin büyük bir kısmında tam hayattan lezzet almaya başlamışken, kör bir kuyuya doğru çekip götüren bir çeşit karamsarlık görülür. O bu kuyudan(dünya) memnun değildir. Ancak bu badireden kurtulmak için de fazla bir çaba gösterdiği söylenemez.

³⁶ Mozaik, s.78.

³⁷ Mozaik, s.58.

Çınaraltı Dergisinde Yayımlanan Şiirleri³⁸

Derginin Sayısı	Şiirin Adı	Derginin Sayısı
4	Yolcu	34
	Acı	
5	Serçe	36
	Mavilik	
6	Ney	37
	Eyüp	
7	Rüzgâr I	39
	Yaz	
8	Eylül	40
	Boğazkesen	
9	Heykel	43
	Boğaziçi	
10	Akşam	47
	Yaşamak	
11	Teşrin	49
	Göksu	
13	Hâtra	50
	Yalova	
14	And	52
	Yetişir	
15	Niçin	54
	Süleymaniye	
16	Ağ	57
	Hınç	
17	Ruhlar	58
	Geceler	
18	Arzu	63
	Dostluk	
19	Çocukluk	64
	Şiir	
20	Kim	66
	Bin Yıl	
21	Gök	70
	Fetih	

³⁸ Bu tablonun hazırlanışında Nacdet Sancar'ın adı geçen makalesinden de faydalanılmıştır.

22	Tiren	77
	Kapı	
23	Kış	79
	Yalılar	
24	Gariplik	86
	Gelin	
25	Hiç	98
	Hulya	
26	Çile	102
	Gökler	
27	Lâle	104
	Yıldızlar	
28	Niğbolu	105
	Bir Kuş Gibi	
29	Rüzgâr II	107
	Pilaj	
30	Güller	114
	Günah	
31	Kader	125
	Yarın	
32	Kıyamet	129
	Gaza	
33	Hisârlar	130
	Bahar	

Çınaraltı Dergisinde Yayımlanan Yazıları

Derg. Sayısı	Yazının Adı	Derg. Sayısı	Yazının Adı
4	Yeni Bir Şair		
30	Şiirde Lirikizm	53	Üçlükler
32	Öz Şiir Nedir	56	Şiir ve Lafız
35	Nesir ve Şiir	62	Şiir Anlayışı
38	Sonnet	64	Şiir ve Fikir
41	Sanat ve Teşvik	65	Şiir ve Şekil
42	Şiir ve İlham	68	Şiir ve Kafiye
44	Şiir ve Tenkit	71	Şiir ve Müzik
45	Yanlış Taklit	75	Şiir ve Kaide
46	Bizde Denenmemiş Yeni Nazım Şekilleri		
48	Sabit Nazım Şekilleri		
51	Şiir ve Kitap		

Tanrıdağ Dergisinde Yayımlanan Şiirleri

Derginin Sayısı	Şiirin Adı
7	Mohaç
9	Mızrap

Tanrıdağ Dergisinde Yayım. Yazıları

Derg. Sayısı	Yazının Adı
10	La Rochefoucauld I
12	La Rochefoucauld'un Savları(Les Maximes) II
13	La Rochefoucauld'un Savları(Les Maximes) III
14	La Rochefoucauld'un Savları(Les Maximes) IV
15	La Rochefoucauld'un Savları(Les Maximes) V
16	La Rochefoucauld'un Savları(Les Maximes) VI
17	La Rochefoucauld'un Savları(Les Maximes) VII
18	La Rochefoucauld'un Savları(Les Maximes) VIII

Kaynakça

AKÜN, Ömer Faruk, Abdülhak Hâmid'in 'Merkad-i Fâtih'i Ziyaret' Manzumesi ve İçindeki Görüşler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, nr.7, İstanbul 1956.

ANDI, M.Fatih, "Muallim Nâci'nin "Lisân-ı Fâtih'ten ve 'Selîmiyye' Şiirlerine Yazılan Nazîre, Terbî ve Tahmîsler", *Edebiyat Araştırmaları I*, Kitabevi, İstanbul 2000.

ARDALI BÜYÜKARMAN, Didem, *Türk Tiyatro Edebiyatında Vatan Kavramı (1860-1940)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi);

AYEL, Edip, "Bizde Denenmemiş Yeni Nazım Şekilleri", *Çınaraltı*, 8 Ağustos, nr.46, 1942.

AYEL, Edip, "Sabit Nazım Şekilleri", *Çınaraltı*, nr.48, 22 Ağustos 1942.

AYEL, Edip, "Sonnet", *Çınaraltı*, nr.38, 1942.

AYEL, Edip, "Şiir ve Kafiye", *Çınaraltı*, nr.68, 9 İkincikânun 1943, s.13.

AYEL, Edip, "Şiir ve Kafiye", *Çınaraltı*, nr.68, İkincikanun, 1943, s.13.

AYEL, Edip, “Şiir ve Müzik”, *Çınaraltı*, nr.71, 3 İkincikanun 1943.

AYEL, Edip, “Şiir ve Şekil”, *Çınaraltı*, nr.65, 19 Birinci kanun 1942, s.11.

AYEL, Edip, “Şiir ve Şekil”, *Çınaraltı*, nr.65, 19 Birincikânun 1942.

AYEL, Edip, “Üçlükler”, Nr.53, 26 Eylül 1942.

AYEL, Edip, “Yanlış Taklit”, *Çınaraltı*, nr.45, 1942.

AYEL, Edip, “Yeni Bir Şair”, *Çınaraltı*, nr.4, 30 Ağustos 1941, s.10.

AYEL, Edip, “Yeni Bir Şair”, *Çınaraltı*, nr.4, 30 Ağustos 1941, s.10.

AYEL, Edip, Mozaik, İnsel Kitapevi, İst.1944.

AYEL, Edip, Şehrayin, Yenilik Basımevi, İst.1953.

AYVAZOĞLU, Beşir, Yahya Kemal/Eve Dönen Adam, Ötüken Yayınları, İstanbul 1995, s.102-105.

BİRİNCİ, Necat, “Millî Mücadele Devresi Şiirinde Tarihî Kadro”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, C. 13, No: 2, Nisan 1984.

BİRİNCİ, Necat, “Namık Kemal’den Önce Şiirimizde Vatan Teması Üzerine”.*Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri*. Doğu Akdeniz Üniversitesi. Gazimağosa 27-28Nisan 1998, s. s.47-58.

GÖZLER, H.Fethi, *Yunustan Bugüne Türk Şiiri*, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul 1981, s.393.

SANCAR, Necdet, “Edip Ayel, Hayatı Şairliği ve Eserleri”, *Yeni Yayınlar*, c.II, nr.4, Nisan 1957

ŞENLER, Yaşar, *Kültür ve Edebiyata Dair Görüşleriyle Yahya Kemal*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997, s.158-159

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İst.1998, s.454-455

Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, c.I, YKY, s.131.

Yahya Kemal, *Azîz İstanbul*, İst.Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, 5.bsk.İstanbul 1992.

Social Corruption And Its Effects On The Individual in Edith Wharton's *The House Of Mirth* And the *Age Of Innocence*

Yord. Doç. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR
Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
bctanritanir@gmail.com

Abstract

In two prominent and outstanding novels, *The House of Mirth* and *The Age of Innocence* by Edith Wharton scrutinized in this article, Edith Wharton reflects the social corruption at the beginning of 20th. Century in America. She also indicates the pressure of the society on an individual, especially on women, through the protagonists Lily Bart and Madam Olenska. Because these characters are compelled to obey the social system, they cannot get satisfied about their expectations and wishes in their private lives. However, elite people's peculiar attitudes are criticized with the exemplifications. While those who subsist with in society live freely and comfortably, the others suffer from a great number of difficulties and arduousness.

Key Words: Social Corruption, Elite, Edith Wharton, Women, Individuality

Özet

Bu makalede incelenen Edith Wharton'ın *The House of Mirth* ve *The Age of Innocence* adlı iki önde gelen ve dikkat çeken romanlarında, Edith Wharton Yirminci yüzyılın başlarında Amerika'daki toplumsal bozulmayı yansıtır. Başkişileri Lily Bart ve Madam Olenska aracılığıyla toplumun birey üzerinde, özellikle kadın bireyler üzerindeki baskısını da ortaya koyar. Çünkü bu karakterlerin toplumsal sisteme uymalaya zorladıkları için, özel yaşamlarında arzuları ve beklentileri konusunda tatmin

olamazlar. Bununla birlikte, seçkinlerin özel eğilimleri örneklemelerle eleştirilir. Topluma göre yaşayanlar rahat ve özgür bir yaşam sürerken, diğer insanlar çok sayıda zorluk ve çetin koşullardan muzdarip olurlar

Anahtar Sözcükler: Toplumsal Bozulma, Seçkin, Edith Wharton, Kadınlar, Bireysellik

Edith Wharton, one of the greatest American novelists of twentieth century was born in 1862 in New York. Wharton, having a wealthy family was educated by governess and travelled to foreign countries. She traveled to Europe sixty six times, especially in Paris where she lived several years. Acquainted with Europe and America, she reflected both European and American culture, trying to compromise these cultures. She wrote many novels including *The Valley of Decision* (1902), *The Mother's Recompense* (1925), *The Reef* (1912) and *Fighting France*, from Dunkerque to Belford (1915). However, the most important novels she wrote are *The House of Mirth* and *The Age of Innocence* in which she reflected the conflicts between social and individual fulfillment.

The House of Mirth satirizes social conflicts of the elite with personal fruition regardless of the social pressure. The title is taken from Christian Holy Book Bible "Ecclesiastes 7:4: The heart of the wise is in the house of mourning; but the heart of fools is in the house of mirth"¹. Wharton's protagonist Lily Bart is a woman who is the victim of her behaviors because of social opposition. Lily, aged twenty nine, is a single woman and tries to get married to a wealthy, attractive and elite suitor. However, her behaviors as "a girl standing there as if she was up at auction"² are as whimsical as the 20th century characteristics of woman. Lily Bart's behaviors are against the New York society like borrowing money from a married man which causes her ending. Her aunt stops giving money for her consideration. Despite the fact that she has never worked so far, she has to graft to live. Resulting from this situation, Wharton concludes her novel with her protagonist Lily Bart's death that rebels the traditions and limitations of her society.

The other work involved in this article is Edith Wharton's *The Age of Innocence*. Although the protagonist, Newland Archer plays an important role in the novel, Wharton aims at showing the limitation and pressure over a woman in society with the character

¹ <http://bible.cc/ecclesiastes/7-4.htm>: Access Date: 02. 05. 2008

² Edith Wharton, **The House of Mirth**, London, Wordsworth Classics 1997

Madam Olenska. Abandoning her husband Count Olenska, Madam Ellen Olenska returns her homeland New York, America. She has a desire to divorce her husband much as the New York society sees that the only reason for a divorce is adultery. Her cousin May Welland's fiancé Newland Archer, whose name will be discussed later in the novel, is a lawyer who becomes Madam's legitimate advisor. However, falling into love they can do nothing but date secretly. Just as they decide to marry, May Welland wants to marry Archer immediately. Like *The House of Mirth*, *The Age of Innocence* has a catastrophic ending, which indicates that Newland Archer and Madam Olenska would never come together happily.

The social limitation and the social impression on people, especially on women, make the core of the question. Not only is an individual influenced by the religion he belongs to but also his society has a deep impact on himself. However, it is crucial that this article be limited with only Wharton's two outstanding novels *The House of Mirth* and *The Age of Innocence*. Many a critic who are interested in Wharton claim on this subject think the same: "*The House of Mirth has focussed on describing the ways in which its central character's fate has been shaped by the capitalist values of her society or by its patriarchal power structures (Dimock; Robinson; Restuccia; Fetterley; Wolff). In one form or another, these interpretations depict Lily Bart as a victim and stress the deterministic character of Wharton's work.*"³ And still another critic asserts his ideas strikingly: "[...]to excoriate the nexus between sex and money in turn-of-the-century upper-class New York life and to reveal the tragic effects of a society of this kind upon a sensitive young woman has been recognized from the publication of the novel..."⁴

It is needless to state that Wharton believes that the society in America has a great power over the people for shaping their life. In *The Age of Innocence*, she highlights this point: "In reality they all lived in a kind of hieroglyphic world, where the real thing was never said or done or even thought, but only represented by a set of arbitrary signs."⁵ People who suffer from the influence of church or taboos do have to obey the societal rules in Wharton time. Wharton

³ Lahoucine Ouzgane: "Mimesis and Moral Agency in Wharton's *The House of Mirth*" **Anthropoetics III**, no. 2 (Fall 1997 / Winter 1998)

⁴ Donald Source Pizer: "The Naturalism Of Edith Wharton's *The House Of Mirth*", **Twentieth Century Literature**; Summer95, Vol. 41 Issue 2, p241, 8p

⁵ Edith Wharton: **The Age of Innocence**, London Oxford University Press 1936

depicts the characters as products of system like “a screw or a cog in the great machine”⁶. The people yield to their desires due to the social pressure on themselves. What is the most coruscating is that Wharton renames the traditions and customs as social system. She indicates that traditional behaviors must be chosen by characters regardless of their desire: “...since he knew it was that of all the carefully-brushed, white-waist coated, buttonhole-flowered gentlemen who succeeded each other in the club box, exchanged friendly greetings with him, and turned their opera-glasses critically on the circle of ladies who were the product of the system.”⁷ And she expresses her ideas as follows: “That terrifying product of the social system he belonged to and believed in, the young girl who knew nothing and expected everything, looked back at him like a stranger through May Welland’s familiar features; and once more it was borne in on him that marriage was not the safe anchorage he had been taught to think, but a voyage on uncharted seas.”⁸

On the other hand, she puts the issue in *The House of Mirth* as follows: “Every girl in Mme. Regina’s work-room knew to whom the headgear in her hands was destined, and had her opinion of its future wearer, and a definite knowledge of the latter’s place in the social system.”⁹ Possessing a great number of symbols, from the other point of view, New York represents both the old tradition and this traditional aristocratic person. To put further, all New Yorkers who want to live aristocratically have to behave the same way. The aristocrat routines seem to be a vital necessity by the terms of other people. “Old-fashioned New York dined at seven, and the habit of after-dinner calls,”¹⁰ is a limestone of being wealthy and elite; “Oh, dear, I’m so hot and thirsty--and what a hideous place New York is! “She looked despairingly up and down the dreary thoroughfare. “Other cities put on their best clothes in summer, but New York seems to sit in its shirtsleeves”.”¹¹ It was annoying that the box which was thus attracting the undivided attention of masculine New York should

⁶ Edith Wharton: **The House of Mirth**, London, Wordsworth Classics 1997, p. 270

⁷ Edith Wharton: **The Age of Innocence**, London Oxford University Press 1936, pp. 5-6

⁸ Edith Wharton: op. cit., p. 40

⁹ Edith Wharton: **The House of Mirth**, London, Wordsworth Classics 1997, p. 250

¹⁰ Edith Wharton: **The Age of Innocence**, London Oxford University Press 1936, p. 99

¹¹ Edith Wharton : op. cit., p. 5

be that in which his betrothed was seated between her mother and aunt; and for a moment he could not identify the lady in the Empire dress, nor imagine why her presence created such excitement among the initiated¹².

It is stated in both novels that the characters, apart from the protagonists, have peculiar idiosyncrasy. Especially those who come from high families have this kind of strange behaviors. The Beauforts behaviors are indeed very fascinating in this regard. For example, Wharton satirically depicts their using ball-room. However, Mrs. Beaufort discloses very factitious behaviours: “*The Beauforts’ house was one of the few in New York that possessed a ball-room (it antedated even Mrs. Manson Mingott’s and the Headly Chiverses’); and at a time when it was beginning to be thought “provincial” to put a “crash” over the drawing-room floor and move the furniture upstairs, the possession of a ball-room that was used for no other purpose, and left for three-hundred-and-sixty-four days of the year to shuttered darkness, with its gilt chairs stacked in a corner and its chandelier in a bag; this undoubted superiority was felt to compensate for whatever was regrettable in the Beaufort past*”.¹³

Mrs. Beaufort, then, had as usual appeared in her box just before the Jewel Song; and when, again as usual, she rose at the end of the third act, drew her opera cloak about her lovely shoulders, and disappeared; New York knew that meant that half an hour later the ball would begin¹⁴. In addition to The Beauforts, The Van der Luyden family is full of eccentric characters. Being one of the highest ranking families in New York society, The Van der Luydens live in a discrete way not accepting the whole invitations. It can be concluded that their decline is considered as humiliating to visit the other people houses: “*But being shy and retiring persons, with no natural inclination for their part, they lived as much as possible in the sylvan solitude of Skuytercliff, and when they came to town, declined all invitations on the plea of Mrs. van der Luyden’s health.*”¹⁵

Wharton also wants to emphasize the position of the 20th century woman in society. The fact that “the sphere of women and slaves were more regarded as unworthy since they simply

---

¹² Edith Wharton: **The Age of Innocence**, London Oxford University Press 1936, p. 9

¹³ Edith Wharton :op. cit., p. 16

¹⁴ Edith Wharton :op. cit., p. 18

¹⁵ Edith Wharton : op. cit., p. 15

subservience and submission”¹⁶ is a perfect description of women in both novels. Depending on man economically, women have to do nothing but “perform their function as displayers of their men’s wealth...”¹⁷. Wharton reflects the woman portrait like a knick-knack. Showing the man’s fortune and affluence, the woman is a mobile object man can take wherever he would like to go. Also as Flohr states: “*Apart from consuming time and goods on his own the member of the leisure [upper] class will employ his wife and servants to display even more leisure and consumption which is paid by him.*”¹⁸

In Wharton’s novels men look much more like the extension of women by bringing money in their possession, thereby securing their luxurious standard of living and the women’s reputation as an influential member of society¹⁹.

The author depicts not only the woman’s futility in upper society but also unproductiveness and unemployment of woman, which means they have no part in life. Wharton concludes that Lily Bart’s having a job by her sudden death not enduring the hard conditions. However, in *The House of Mirth*, the only way to get money is blackmail Lily: “*The only women who have to do productive work are those whose husbands are not able to support their households on their own. The char-woman for example has to earn money and her motivation for blackmailing Lily is the fact that her husband has lost his employment. Since, again according to Veblen, the necessity for productive labour marks social inferiority.*”²⁰

As aforementioned, the name Newland Archer, one of the protagonists in *The Age of Innocence* is very prominent due to its meaning. Newland whose name implies the New World, America, is a lawyer whose surname is Archer having a sharp tongue. The name is taken from Henry James’s *The Portrait of A Lady*. Isabel Archer, one of the significant characters in James’s novel, looks very like Wharton’s Newland Archer. “Isabel insists on a correspondence

---

¹⁶ Veblen Thorstein : “The Theory of the Leisure Class”; **An Economic Study of Institution** George Allen & Unwin Ltd. London 1925, 1949, p. 15

¹⁷ Birgitt Flohr: “The Treatment of Female Characters in Edith Wharton’s **The House of Mirth** in the Light of American Gender Theory and History in the Early Twentieth Century”, <http://www.itp.uni-hannover.de/~flohr/papers/m-american-lit1.pdf>. Access Date: 23. 05. 2008

Essay for King's College London, January 1998, pp. 3-4

¹⁸ Birgitt Flohr : op. cit., p. 2

¹⁹ Birgitt Flohr : op. cit., p. 5

²⁰ Birgitt Flohr : op. cit., p. 3

between her own state of mind and reality”²¹. Unlike other characters in novel, Newland Archer tries to advocate his idea against his family and the society. Therefore, he is different from the traditional aristocrats in New York. His always being in favour of Madam Olenska makes him extremely distinguishable among his contemporaries. For instance, his discussions with his family are because of the fact that he is all for Madam Olenska. That he buttresses the freedom of woman for all aspect emanates from Wharton’s opinion how the society should be. As being a male character, Newland Archer is the only one in both novels, who supports the notion of equality between man and woman: “*Newland reddened. “Living together? Well, why not? Who had the right to make her life over if she hadn’t? I’m sick of the hypocrisy that would bury alive a woman of her age if her husband prefers to live with harlots. He stopped and turned away angrily to light his cigar. “Women ought to be free—as free as we are,” he declared, making a discovery of which he was too irritated to measure the terrific consequences.*”²²

Despite his positive idea and demeanour, Wharton makes Archer suffer from not getting married to Madam Olenska. Just as Madam Olenska and Newland Archer decide to start a new life together, May Welland sends the message about her announcement on Archer’s proposal. Newland Archer abandoning Mrs. Olenska has to return Welland. His mistake is to discourage Mrs. Olenska’s ending in divorce: “...he answered, in a voice that sounded in his ears like Mr. Letterblair’s: “*New York society is a very small world compared with the one you’ve lived in. And it’s ruled, in spite of appearances, by a few people with—well, rather old-fashioned ideas.*”²³ Thus, he has to live with his former fiancée May Welland. Wharton chooses May Welland’s name perfectly due to its meaning’s connotation. The fact that May [flower] is the first ship to sail from England to America, the name is intentionally and perfectly chosen by Wharton. Traditional May Welland becomes his only choice to live together. It must not be forgotten that May Welland who chooses to be a traditional New Yorker lives happily and comfortably in terms of two women protagonists in both novels. However, Wharton makes Newland Archer unhappy even after Welland’s death by not unifying

²¹ Alden R. Turner “The Haunted Portrait Of A Lady” **Studies in Novel**, Fall 80, Volume 12 Issue 3 p.230

²² Edith Wharton: **The Age of Innocence**, London Oxford University Press 1936, p. 39

²³ Edith Wharton : op. cit., pp. 108–109

Newland and Madam Olenska. Unlike Madam Olenska and Lily Bart, he suffers from being a traditional New Yorker. At the end of the story, when Archer's son visits Madam Olenska, he prefers to stay on a bench: "*He sat for a long time on the bench in the thickening dusk, his eyes never turning from the balcony. At length a light shone through the windows, and a moment later a man-servant came out on the balcony, drew up the awnings, and closed the shutters. At that, as if it had been the signal he waited for, Newland Archer got up slowly and walked back alone to his hotel.*"²⁴

However, apart from all these characters, the protagonists in both novels Lily Bart and Madam Olenska who live for their desires have a great number of difficulties. Regardless of their thoughts, they have a rather unpleasant experience for not obeying the social rules. Wharton wants to emphasize that an individual is able to survive provided that he or she submits the society. As Manheim states and coined from Fryer that "However, the scene's significance goes beyond the debate over whether the novel proposes a "*radical revisioning of society*"²⁵ or an "ambivalent conservatism"²⁶

Written before *The Age of Innocence*, *The House of Mirth* is Wharton's first novel showing the women's dilemma between the societal masculine domination and their desires through the protagonist of the novel, Lily Bart. Wharton draws Lily Bart's portrait like an average woman in twentieth century. She is an extravert and vigorous characters in terms of other characters. However, she has to adopt herself to the society in which she lived "Lily had abundant energy of her own, but it was restricted by the necessity of adapting herself to her aunt's habits"²⁷. She is unfortunately a typical New York woman whose aim is to survive by getting married to a wealthy person. She imitates the aristocrat with her clothes and attitudes towards people. The protagonist and other woman characters in the novel behave like an animal behaving instinctively in New York society. Hoping that she will be a wealthy family member, Lily stands out a beautiful candidate for rich bridegrooms regardless of the probable consequences she will tackle with. Her clothes are very prominent to attract people: "*If I were*

²⁴ Edith Wharton : op. cit., p. 365

²⁵ Judith Fryer: "Reading Mrs. Lloyd", **Edith Wharton: New Critical Essays**, Ed., Alfred Bendixten and Annette Zilversmith, New York: Garland, 1992

²⁶ Judith Fryer : op. cit.,p. 28

²⁷ Edith Wharton: **The House of Mirth**, London, Wordsworth Classics 1997, p. 33

shabby, no one would have me: a woman is asked out as much for her clothes as for herself. The clothes are the background, the frame, if you like” (The House of Mirth 11). Manheim emphasizes that “Just as she has no identity without her clothes, she has none without the objective of marrying –it is what she is called to do”²⁸.

It is needless to say that one of the most peculiar issues Wharton accents is that all the woman characters see each other as rivals. For example, her close friend Bertha is also a competitor for her seducing Lawrence Selden. By appearing attractive to Selden they are in a race. Lily regards all other women: “...*the mere thought of that other woman [Bertha], who could take up a man and toss him aside as she willed, without having to regard him as a possible factor in her plans, filled Lily Bart with env*”²⁹.” The following sentences indicate the situation more clearly: “*And the other women--my best friends--well, they use me or abuse me; but they don’t care a straw what happens to me. I’ve been about too long--people are getting tired of me; they are beginning to say I ought to marry*”³⁰.

The fact that she borrows money from a married man, Gus Trenor is her catastrophic action because New York does not permit woman to lend money from a man. Despite being in public eye, Lily breaks all the society rules. All her rivals have an opportunity to burn Lily Bart alive.

Of course it was shocking for a married woman to borrow money--and Lily was expertly aware of the implication involved--but still, it was the mere malum prohibitum which the world decries but condones, and which, though it may be punished by private vengeance, does not provoke the collective disapprobation of society. To Miss Bart, in short, no such opportunities were possible.³¹ Her aunt Miss Bart does not pay Lily’s annual money because she thinks that Lily Bart humiliates her borrowing money from a married man. This idea forces her “*joined working classes*”³². Lily Bart is meted out of her first punishment by her aunt. In fact, the only solution found by society to the problem is marrying a rich person. Lily Bart unwillingly starts work. Wharton shows the uselessness of York society. Not only does she begin a job, that is, a new life but also she passes away at the end of the novel due to unbearable hard conditions of the working class. Lily Bart is withdrawn on the scene by Wharton.

²⁸ Edith Wharton : op. cit., p. 25

²⁹ Edith Wharton : op. cit., p. 22

³⁰ Edith Wharton : op. cit., p. 8

³¹ Edith Wharton : op. cit., p. 70

³² Edith Wharton : op. cit., p. 254

By Lily Bart death Wharton emphasizes some points. She wants to show the pressure on woman in 20 th. century in America. She also tries to satirize the situation of unproductive woman. Despite everything, the effect of borrowing money from a married man comes to the end of the novel. Did the cheque to Trenor explain the mystery or deepen it? At first his mind refused to act--he felt only the taint of such a transaction between a man like Trenor and a girl like Lily Bart. Then, gradually, his troubled vision cleared, old hints and rumours came back to him, and out of the very insinuations he had feared to probe, he constructed an explanation of the mystery. It was true, then, that she had taken money from Trenor but true also, as the contents of the little desk declared, that the obligation had been intolerable to her, and that at the first opportunity she had freed herself from it, though the act living her face to face with bare unmitigated poverty³³.

Madam Olenska is very different from Lily Bart in terms of her personality. Having lived in Europe like Edith Wharton, she neither lives comfortably nor wants to get married to a rich man. While Lily Bart thinks that she must marry a wealthy man, Madam Olenska wants to live independently. Madam Olenska's only wish is to do whatever she wants regardless of the societal reaction. She is a free spirit. Her desire to divorce her husband Count Olenska is not fulfilled due to social pressure.

As Madam Olenska has been overwhelmed by the social pressure, even though she is an ebullient and active woman akin to Lily Bart, the residents in Fifth Avenue limit Ellen Olenska's life. The mere topic in all gossips is Madam Olenska who tries to fulfill her desires. The society stands out against Madam Olenska. Wharton also pays attention to Madam Olenska's attitudes when she enters the New York society. Her behaviors are so peculiar for New York that all aristocrats criticize her secretly. To illustrate when Newland Archer talks to her mother, her mother complains about: *"You mean, I suppose, that society here is not as brilliant? You're right, I daresay; but we belong here, and people should respect our ways when they come among us. Ellen Olenska especially: she came back to get away from the kind of life people lead in brilliant societies."*³⁴

After living in Europe during several years, Madam Olenska's behaving freely is seen carefully. As Newland Archer says *"...she doesn't care a hang about where she lives—or about any of*

---

³³ Edith Wharton : op. cit., p. 288

³⁴ Edith Wharton: **The Age of Innocence**, London Oxford University Press 1936, p. 39

our little social sign-posts,” said Archer, with a secret pride in his own picture of her ³⁵. The writer captures Madam Olenska’s frames carefully for the reason that she tries to reflect Olenska’s incongruous attitudes. For example, when she attends the dinner, she wears bright clothes and: *“It was not the custom in New York drawing-rooms for a lady to get up and walk away from one gentleman in order to seek the company of another. Etiquette required that she should wait, immovable as an idol, while the men who wished to converse with her succeeded each other at her side. But the Countess was apparently unaware of having broken any rule; she sat at perfect ease in a corner of the sofa beside Archer, and looked at him with the kindest eyes.”*³⁶

However, after the acquaintance to New York, she attempts to become an ordinary aristocrat woman. Because being an extreme woman is not beneficial to her status. Like Newland Archer, not fulfilling her desires Madam Olenska becomes unhappy because of social pressure on her divorce: *“Yes: I want to cast off all my old life, to become just like everybody else here.” Archer reddened. “You’ll never be like everybody else,” he said.*³⁷

As a conclusion, it is probable to suggest that Edith Wharton wrote two commendable novels showing the social corruption in twentieth century in America. In those times it was really difficult to be a woman, especially a rebellious woman in such a conservative society and to be able stand up as a free and dissatisfied woman. As there is an extraordinary pressure of society on the individual and especially on women, it is almost impossible to get satisfied for women with what they have on their private and social lives. Just like it happens to the women characters who are compelled to obey the social rules in the above mentioned novels, women are supposed to be “good girls”, obedient, well-adjusted and contented. But these characteristic features do not match with those of Lily Bart and Madam Olenska. In other words, elite people’s (elite women’s especially) peculiar attitudes are criticized with the exemplifications. While those who subsist in terms of society are living freely and comfortably, the other rebellious ones suffer from a great number of difficulties and arduousness. They are stuck between his or her milieu and egos. Both Lily Bart and Madam Olenska are victims of

---

³⁵ Edith Wharton : op. cit., p. 121

³⁶ Edith Wharton : op. cit., pp. 160–161

³⁷ Edith Wharton : op. cit., p. 106

society and taboos. But despite everything they try to make their voices hear as loud as possible.

WORKS CITED

Alden R. Turner **The Haunted Portrait Of A Lady** Studies in Novel, Fall 80, Volume 12 Issue 3 p.228 11 pages

Flohr, Birgitt. The Treatment of Female Characters in Edith Wharton's *The House of Mirth* in the Light of American Gender Theory and History in the Early Twentieth Century, <<http://www.itp.uni-hannover.de/~flohr/papers/m-american-lit1.pdf>> 23.05 2008 Essay for King's College London, January 1998, 13pp

Clare, Colquitt. Succumbing to the "Literary Style": Arrested Desire in **The House of Mirth** *Women's Studies*, 1991 Vol.20 pp. 153-62

Explicator; Winter 2002, Volume 60 Issue 2, page 81, 3p Wharton's **The House Of Mirth**, Manheim, Daniel

Fryer, Judith: "Reading Mrs. Lloyd", **Edith Wharton: New Critical Essays**, Ed., Alfred Bendixten and Annette Zilversmith, New York: Garland, 1992 pp: 27-28

Ouzgane, Lahoucine. **Anthropoetics III**, no. 2 (Fall 1997 / Winter 1998) "Mimesis and Moral Agency in Wharton's **The House of Mirth**"

Pizer, Donald Source: **Twentieth Century Literature**; Summer 95, Vol. 41 Issue 2, p241, 8p "*The Naturalism Of Edith Wharton's The House Of Mirth*"

Thorstein, Veblen **The Theory of the Leisure Class; An Economic Study of Institution** George Allen & Unwin Ltd. London 1925, 1949

Wharton, Edith. **The House of Mirth** London, Wordsworth Classics 1997.

-----**The Age of Innocence**, London Oxford University Press 1936

Anadolu Liselerinde Almanca Öğretiminde Görsel ve İşitsel Araç, Gereç, Materyal Kullanımı ve Önemi

Bülent KIRMIZI

Biliciler Anadolu Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi,
Almanca Öğretmeni
education836@hotmail.com

Özet

Yabancı dil eğitim ve öğretimi sürecinin başarısı, yapılan öğretim faaliyetleri ile bu faaliyetlerin uygulanışında kullanılan öğretim yöntemleri ile araç, gereç ve materyallere bağlıdır. Bir yabancı dil en iyi biçimde, o dilin konuşulduğu devlette ikamet edilerek, okullarında eğitim göyerek ya da çalışılarak öğrenilebilir, ancak her insanın böyle bir imkana sahip olamaması nedeniyle, yabancı dili kendi ülkemizde en iyi şekilde nasıl öğrenebiliriz sorusuna cevap bulmak zorundayız.

Bu araştırmada Anadolu Liselerinde Almanca öğretiminde kullanılan görsel ve işitsel araç, gereç ve materyaller ile kullanım sıklığı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre görsel araçlardan sadece yazı tahtalarının ve ders kitaplarının her derste %100'lük bir oran ile kullanıldığı, diğer araç, gereç ve materyallerin ise yeterince kullanılmadığı görülmüştür.

Yabancı dil olarak Almanca'nın öğretimini kolaylaştıracak unsurlar olan araç, gereç ve materyaller her derste mümkün olduğunca kullanılmalıdır. Böylece öğrencilerin farklı duyu organlarına hitap edilerek, her öğrencinin kendi algılama yeteneğine uygun bir araçtan yararlanma imkanı verilmiş olacaktır. Varış aynı noktaya temas ederek, "öğrenme tecrübeleri öğrencinin ne kadar fazla sayıda duyu organına yöneltilirse o kadar etkili olur." ¹ demektedir.

Anahtar sözcükler: Almanca öğretimi, araç-gereç, materyal kullanımı.

---

¹ Fatma Varış: "Eğitim Bilimine Giriş", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 159 – Ankara 1998, s. 21.

The Importance And Usage of Visual and Audial Technological Devices and Materials in German Teaching in High Schools

Abstract

The success of a foreign language teaching and Education depends on teaching activities, teaching methods used in the application of these activities and technological devices and materials.

In this research, visual and audial materials and devices that are used in German teaching in Anatolian High Schools and their Usage frequency has been tried to be detected. According to the results of the research, only boards and course books as visual materials are used with %100 ratio. The Usage of the other devices and materials are not enough.

Technological devices and materials which make the teaching of German as a foreign language easier should be used in every lesson as much as possible. So, we can affect the different organs (ears or eyes for example) of the students. We should give to the students the opportunity of using different materials and devices According to their capacity of getting knowledge.

Key words: German teaching, The usage of technological devices and materials.

1. Giriş

Araç, gereç ve materyaller eğitim sisteminin temel unsurlarından sadece biridir ve sistemin diğer unsurlarından birinin eksikliği durumunda çıkacak sorunlar, araç – gereç noksanlığında da çıkacaktır. Yabancı dil öğrenimi, uzun ve zahmetli bir süreci kapsamaktadır. Bundan dolayı da yabancı dil öğrenimini kolaylaştıracak her türlü araç, gereç ve materyal temin edilmeli ve yenilenmelidir. Yabancı dil derslerinde çeşitli araç gereçlerin kullanılması yöntemler arası geçiş imkanı sağlayarak, yabancı dil dersinin tek bir metoda bağlı kalarak işlenmesini de engellemiş olacaktır. Yöntem öğretmeni amaca götürecek bir yol haritasına benzetilebilir, başka bir kaynaktan da “belirli bir amaca götüren yol”² olarak tarif edilmiştir. Araç, gereç ve materyallerin her biri öğrencilerin farklı duyu organlarına hitap etmektedir. “Bir öğretmen eğitim-öğretim sürecinde öğrencilerin ne kadar fazla sayıda duyusuna yönelirse o oranda etkili bir öğretim sağlamış olur.”³ Öğrenme sürecinde en önemli araçlar görme ve işitme duyusuna hitap eden

² Helmut Heuer: “Grundwissen der englischen Fachdidaktik”, **Quelle & Meyer** – Heidelberg 1979, s. 11.

³ Leylâ Küçükahmet: “Öğretimde Planlama ve Değerlendirme”, **Nobel Yayın Dağıtım** – Ankara 2003, s. 45.

araçlardır. Bunun nedeni bu araçların öğrenmeye etkilerinin dokunma, koklama ve tat alma duyularına göre çok daha fazla olmalarıdır. Görme duyusunun öğrenmeye etkisi %75, işitme duyusunun ise %13'dür. Özcan Demirel görsel ve işitsel araçların önemine şu biçimde değinmektedir: “Eğitimde görsel ve işitsel araçlar öğrenmenin kalıcı izli olmasını sağlama açısından çok önemli görülmektedir.”⁴

Almanca dersinde görme duyusuna hitap etmek için kullanılacak bazı araç ve gereçler bulunmaktadır. Bunlar: Kitaplar, yazı tahtaları, resimler, gerçek eşya ve modeller, projektörler ve grafiklerdir. İşitsel araçlar ise CD çalar ve artık pek kullanılmayan kaset çalarlardır. Ancak son dönemlerde çıkan teknolojik ürünlerden MP3 ve I-Pod gibi ses cihazları, taşınmalarının kolay olması nedeniyle hem dışarıda hem de okulda kullanılabilir. Öğrenilen yabancı dilin ses yapısını öğretmek öğretmen için son derece zor olduğu gibi öğrenciler için de öğrenmek kolay olmamaktadır. Yapılan araştırmalar, “yabancı dil öğrenecek bir öğrencinin en azından 9 yaşına kadar yabancı dilin temel seslerini ve sözcüklerini öğrenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.”⁵. Bilgisayarlar, CD ve DVD oynatıcıları da görselliği ve işitselliği bir arada sunabilen araçlardır. Yabancı dil araç ve gereçleri kavramından sadece teknolojik cihazlar anlaşılmalıdır. Diyaloglar ve resimler de yabancı dil öğretiminde kullanılması gereken araçlardandır. Örneğin, Kulak-Dil Alışkanlığı Yönteminin (Audio-Lingual Method) kullanıldığı bir sınıfta, “yeni kelimeler ve yapılar diyaloglarla öğretilir.”⁶

Bir yabancı dilin öğrenilmesi dört temel becerinin edinilmesi ile mümkündür. Bunlar anlama, konuşma, yazma ve okuma becerileridir. Almanca'yı doğal ortamında yani Almanya'da ya da Avusturya'da öğrenen insanlar bu temel becerileri çok daha basit bir biçimde edinirler. Bunun bir çok nedeni bulunmaktadır. İş yerinde, okulda, alışverişte, hastanede, petrolde kısaca her yerde bu dili kullanmak zorundadırlar. Oysa Türkiye'de Almanca, turizm bölgelerinde ve Almanya ile ticaret yapan firmalarda kullanılmaktadır. Burada denilmek istenilen öğrencilerimizin Almanca'yı doğal ortamda öğrenme gibi bir şanslarının olmadığıdır.

⁴ Özcan Demirel: “İlköğretim Okullarında Yabancı Dil Öğretimi”, **Milli Eğitim Basımevi** – İstanbul 1999, s. 101.

⁵ İbrahim Ethem Başaran: “Eğitim Psikolojisi Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri”, **Gül Yayınevi** – Ankara 1998, s. 220-221.

⁶ Diane Larsen Freeman: “Techniques and Principles in Language Teaching”, **Oxford University Press** – Oxford 1986, s. 43.

Bu durumda okullarımızdaki öğrenme ortamını mümkün olduğu kadar çeşitlendirerek, öğrencilerin Almanca'yı içtirmelerini ve görsel kaynaklardan yararlanarak bu dilde okumalarını sağlamamız gerekmektedir. Ancak bu yolla doğal ortamın kısmen de olsa sınıfa taşınması mümkün olacaktır. Özellikle Anadolu Turizm Meslek Liseleri'nde öğrenim gören öğrencilerin Almanca'nın ses yapısına hakim olmaları gerekmektedir. Bu öğrenciler staj dönemi boyunca turistik tesislerde çalıştıkları için dili kullanma ihtiyacı duymaktadırlar. Bu öğrencilerin ileriki meslek hayatlarında ne gibi diyaloglar kurabilecekleri, sınıfta yapılan drama çalışmaları ile de öğretilbilir. Bir kaynaktan dramanın önemine şu biçimde değinilmektedir: "Drama, estetik boyuta sahip olan bir tür olmakla birlikte, öğrencilerin öğreniminde önemli bir yere sahiptir."⁷

Dil canlı bir varlıktır ve kullanıldığı sürece yaşar. Bu nedenle Almanca'nın öğretiminde uygulamaya zaman ayırmak gerekmektedir. Araç ve gereç kullanılmadan düz anlatım yöntemiyle gramer anlatımı yapmak ve sadece ders kitabından metin okutularak Almanca'yı öğretmeye çalışmak başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Araç ve gereç kullanılmadan işlenen ders düz anlatım metodunun sürekli kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Yapılan araştırmalar bu metodun olumlu yönlerinin olduğu gibi olumsuz özelliklerinin de çok olduğunu göstermektedir. Bunlardan birkaç tanesini şu biçimde sıralamak mümkündür: "anlatma daha çok bir duyu organı olan kulağı uyarmaktadır, öğretimi sıkıcı kılar, öğrenme ilgi ve isteğini azaltır, öğrenci etkinliğine dayanmadığı için bilgiler özümlemez unutulur."⁸

Başka bir kaynaktan ise araç-gereç kullanımının önemi şu biçimde dile getirilmiştir: "Araç ve gereç kullanılarak yapılan bir öğretim, araç ve gereçsiz yapılan bir öğretimden daha etkilidir."⁹ Bu yüzden görsel ve işitsel araçlar kullanılarak Almanca'nın pratikte kullanılması sağlanmalıdır.

2. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, 2007-2008 eğitim-öğretim yılında Adana il merkezi ile Ceyhan ilçesindeki Anadolu Liselerinin 12.

⁷ Andy Kempe, Helen Nicholson: "Learning to Teach Drama 11-18, **Continuum** – London 2001, s. 18.

⁸ Şeref Tan, Yücel Kayabaşı, Alaattin Erdoğan: "Öğretimi Planlama ve Değerlendirme", **Anı Yayıncılık** – Ankara 2003, s. 54.

⁹ Savaş Büyükkaragöz: "Genel Öğretim Metotları", **Atlas Kitabevi** – Konya 1994, s. 293.

sınıfında öğrenim gören öğrencilerin Almanca derslerinde kullanılan görsel ve işitsel araç, gereç ve materyaller ile bunların kullanım sıklığını belirlemektir. Bunu belirlemek için 200 öğrenciye anket uygulanmıştır. Anketin birinci bölümünde Anadolu Liselerinde Almanca öğretiminde sıkça kullanılması gereken bazı görsel – işitsel araç, gereç ve materyallerin (kitap, yazı tahtaları, resimler, gerçek – eşyalar ve modeller, projektörler ve grafikler, CD çalar, CD oynatıcı, DVD oynatıcı, bilgisayar) kullanılıp kullanılmadığı, kullanıldıysa kullanım sıklığı belirlenmiştir. İkinci bölümde ise Almanca öğretimi sırasında adları geçen bazı araç, gereç ve materyalleri (alıştırma kitabı, çalışma kağıtları, bulmacalar, düz resimler, çizgi resimler, flaşkartlar, figürinler, duvar resimleri, levhalar, afişler, tepegöz, filmler, sesli kitaplar) derste görüp görmedikleri tespit edilmiştir.

Almanca öğretiminde kullanılan ve kullanılabilir araç, gereç ve materyaller dersin konusuna göre değişiklikler göstermektedir. Konuların özelliğine göre yukarıda adı verilen araç, gereç ve materyallerden biri ya da birkaçı bir arada kullanılabilir.

3. Bulgular

Tablo 1: Liselerde Almanca Derslerinde Belirli Araç, Gereç ve Materyallerin Kullanım Bilgisi

Araç, Gereç ve Materyal Türü	Materyali kullanan öğrenci sayısı	%	Materyali kullanmayan öğrenci sayısı	%
Kitap	200	100	0	0
Yazı tahtası	200	100	0	0
Resimler	164	82	36	18
Gerçek-eşya ve modeller	22	11	178	89
Projektör-grafikler	13	6.5	187	93.5
CD çalar	19	9.5	181	90.5
CD oynatıcı	17	8.5	183	91.5
DVD oynatıcı	2	1	198	99
Bilgisayar	12	6	188	94

Anadolu Liselerinde en çok kullanılan araçlar ders kitapları ve yazı tahtaları olmuştur. Görsel araçlardan resimlerin kullanılma oranı %82 olurken, işitsel cihazlar içerisinde en çok kullanılan CD çalarların kullanım oranı sadece %9.5'tir. Her okulda bulunmasına

rağmen, görsel ve işitselliği bir arada sunabilen bilgisayarlar %6'lık bir kullanıma oranıyla, Almanca derslerinde pek tercih edilmemektedir.

Tablo 2: Liselerde Almanca Öğretiminde kullanılan Araç, Gereç ve Materyallerin Kullanım Sıklığı

Araç, Gereç ve Materyal Türü	Her derste kullanılma	%	Ara-sıra kullanılma	%
Kitap	200	100	0	0
Yazı tahtası	200	100	0	0
Resimler	11	5.5	30	15
Gerçek-eşya ve modeller	6	3	13	6.5
Projektör-grafikler	4	2	9	4.5
CD çalar	9	4.5	15	7.5
CD oynatıcı	7	3.5	13	6.5
DVD oynatıcı	0	0	2	1
Bilgisayar	2	1	5	2.5

Ders kitapları ve yazı tahtaları her derste %100'lük bir kullanım oranıyla ilk sırada yer almaktadır. Bu verilere dayanarak derslerin daha çok kitaptan ve düz anlatım yöntemi kullanılarak işlendiği söylenilebilir. Bu iki aracın dışında en çok kullanılan görsel araç olan resimler %11'lik kullanımla ikinci sırada yer almaktadır. İşitsel araçlardan CD çalarların her derste kullanıldığını ifade eden öğrenci sayısı sadece 9 olarak belirlenmiştir ve bu da %4.5'lik bir orana isabet etmektedir.

Tablo 3: Bazı Araç, Gereç ve Materyallerin Tanınma Bilgileri

Araç, Gereç ve Materyal Türü	Materyali gören öğrenci sayısı	%	Materyali görmeyen öğrenci sayısı	%
Alıştırma kitabı	126	63	74	37
Çalışma kağıtları	29	14.5	171	85.5
Bulmacalar	29	14.5	171	85.5
Düz resimler	46	23	154	77
Çizgi resimler	17	8.5	183	91.5

Flaşkartlar	5	2.5	195	97.5
Figürinler	0	0	200	100
Duvar resimleri	3	1.5	197	98.5
Levhalar	2	1	198	99
Afişler	0	0	200	100
Tepegöz	0	0	200	100
Filmler	4	2	196	98
Sesli kitaplar	0	0	200	100
Hikayeler	14	2	186	93
Şiir kitapları	4	2	196	98
Kulaklık	6	3	194	97

Öğrencilerin %63'ü alıştırma kitaplarını gördüklerini ifade etmişlerdir. Çalışma kağıtları ve bulmacalar gibi, bilgileri pekiştirici özelliklere sahip materyallerin sınıfta görülme oranları oldukça düşük çıkmıştır. Tablo 3'deki verilere dayanarak işitsel araçların Almanca derslerinde pek kullanılmadığı sonucu çıkarılabilir. Almanca şiir kitapları öğrencilerin sadece %2'lik kısmı tarafından sınıfta görülmüştür.

Öğrencilerin Almanca yazım kurallarını çeşitli araçlarla sıkılmadan görmeleri gerekmektedir. Aksi taktirde yazım hatalarını önlemek oldukça güç olacaktır. Yabancı dilde yazmayı öğrenebilmek, dört temel becerinin belki de en zor olanıdır. Bu nedenle yabancı dil öğrenenler arasındaki en belirgin farklılıklardan birisi yazma becerisinde görülmektedir. “Yazma becerisi dil öğrenimine yeni başlayanla ya da geri kalmış olanlarla ilerlemiş olanlar arasındaki farkı çok net bir biçimde ortaya koymaktadır.”¹⁰

Yazıyı öğrenebilmek için önce yabancı dilde okuma becerisini edinmek gerekmektedir. Okuma becerisi için de işitsel araçlar yardımıyla, öğrencinin sözcükleri doğru biçimde telaffuz etmeleri sağlanmalıdır.

4. Sonuç

Anadolu Liselerinde Almanca öğretiminde araç, gereç ve materyallerin çok fazla kullanılmadığı belirlenmiştir. Araç, gereç ve

¹⁰ Kathleen Bardovi-Harlig, Beverly Hartford: “Beyond Methods Components of Second Language Teacher Education”, **Mc Graw Hill** – Boston 1997, s. 19.

materyallerin yeterince kullanılmasından sadece öğretmen sorumlu değildir. Gerekli araç, gereç ve materyallerin bir çoğu okullarda bulunmamaktadır. Üzerinde durulması gereken başka bir konu da öğretmenlerin hizmet öncesi dönemde ve hizmete başladıktan sonra hizmet içi eğitim yoluyla araç, gereç ve materyal kullanma konusunda bilgilendirilmeleri gerekliliğidir.

Dil laboratuvarları bazı okullarımızda mevcut değildir. Dil laboratuvarları olan okullarda ise sadece İngilizce'ye yönelik ses CD'ler ve filmler bulunmaktadır. Bu araç, gereç ve materyallerin sadece İngilizce'ye yönelik olması Almanca'da bulunmaması, öğrencilerin Almanca dersini önemsememelerine neden olmaktadır. Sadece düz anlatım yoluyla işlenen bir Almanca dersinden verim beklemek mümkün değildir. Söz konusu araç, gereç ve materyallerin çoğu öğretmen tarafından temin edilmesi mümkün değildir. Gerekli alt yapılar hazırlandığı taktirde Almanca dersleri daha verimli bir hale gelecektir.

Kaynaklar

BARDOVI-HARLIG, Kathleen; HARTFORD, Beverly: **Beyond Methods Components of Second Language Teacher Education**, Mc Graw Hill, Boston 1997.

BAŞARAN, İbrahim Ethem: **Eğitim Psikolojisi Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri**, 9. Baskı, Gül Yayınevi, Ankara 1988.

BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş: **Genel Öğretim Metotları**, 4. Baskı, Atlas Kitabevi, Konya 1994.

DEMİREL, Özcan: **İlköğretim Okullarında Yabancı Dil Öğretimi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999.

FREEMAN, Diane Larsen: **Techniques and Principles in Language Teaching**, Oxford University Press, Oxford 1986.

HEUER, Helmut: **Grundwissen der englischen Fachdidaktik**, Quelle & Meyer, Heidelberg 1979.

KEMPE, Andy; NICHOLSON, Helen: **Learning to Teach Drama 11-18**, Continuum, London 2001.

KÜÇÜKAHMET, Leylâ: **Öğretimde Planlama ve Değerlendirme**, Ekonomik Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003.

TAN, Şeref; KAYABAŞI, Yücel; ERDOĞAN Alaattin: **Öğretimi Planlama ve Değerlendirme**, 4. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara 2003.

VARIŞ, Fatma: **Eğitim Bilimine Giriş**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No:159, 4. Baskı, Ankara 1998.

Örgütsel Değişim ve Stratejik Yönetim Bağlamında Stratejik Liderliğin Önemi

Yrd.Doç.Ferit KÜÇÜK

Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
feritk@hotmail.com

Özet

Değişim kavramının bir gerçek olarak kabul edildiği günümüzde kurumların ekonomik başarısı, değişimi stratejik bir bakış açısı ile değerlendirmeleri ile doğru orantılıdır. Kurumların geleceği görmelerinde stratejik yönetim yaklaşımı ile hareket ederek kurumsal değişimi gerçekleştirmeleri önemlidir. Bu değişimin en önemli unsuru ise stratejik liderlik bakış açısı ile gerçekleştirilmesidir.

Bu çalışmada, örgütsel değişim ve stratejik yönetim bağlamında stratejik liderliğin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değişim, Örgütsel Değişim, Stratejik Yönetim, Liderlik

Importance Of Strategic Leadership On Institutional Change And Strategic Management Context

Abstract

In our world where the concept of change is accepted as a reality, Organizations's economical effectiveness and view of strategical their ability to evaluate the result are related with the effectiveness. It is important that confirming Institutional Change, with approach Strategic Management

Very important component of this change is realized by strategic leadership

In this study, importance of strategic leadership was stressed on institutional change and strategic management context

Keywords: Change, Institutional Change, Strategic Management, Leadership

1. GİRİŞ

21. Yüzyıl; bir anlamda, son Yüzyılın sanayi toplumuna ait ideolojilerin ve kurumların tıkanıdığı, yeni kurumların ise oluşum sürecine girdiği bir dönemin izlerini taşıyacaktır. Bu yeni dönemde kurumsal yapı bu yeni anlayış çerçevesinde kurumları ile tam olarak oluşmamış olsa da, gelecekteki ortamın temel çizgileri şimdiden belirginleşmeye başlamıştır. Belirsizliklerin ve rekabetin yoğunlaştığı bir ortamda değişimi takip edemeyenler, bugün sahip olduklarını çok kısa sürede yitirme riski ile karşı karşıya kalacaklardır. Bu durum, yönetim zihniyetinde, stratejisinde ve organizasyonunda sürekli bir gelişimi ve yeniden yapılanmayı gündeme getirmektedir.¹ Dün gelişmiş ve iyi olan bir ürün veya hizmet, bugün, normal, daha iyisi bulununca da yetersiz olarak nitelendirilir. Dolayısıyla, müşterilerin, sürekli olarak yükselen beklentilerine cevap verebilmek için kurumların da sürekli olarak kendilerini yenilemeleri, kendilerin değiştirmeleri gerekir. Bu nedenle rekabetçi ortamlarda, değişimi yönetemeyenler, kendilerini değiştirilmiş olarak bulmaktadırlar. Teknolojinin gelişme hızının artması yenilikleri hızlandırmaktadır. Dolayısıyla, kurumların değişime ayak uydurma hızlarının da artması gerekiyor. İçinde bulunduğumuz yüzyılda ve bilgi toplumunda değişim kurumların rekabet gücü açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu değişim hızı işletmelerin dış çevresel şartları değerlendirmede ve izlemede hantal bir örgüt yapısı yerine değişime açık ve bu şartları olabildiği kadar kontrol edebilecek bir kurumsal yapıya ve dolayısıyla bir yönetim yaklaşımına ihtiyaç duyacağı açıktır. Strateji kavramı, “işletmenin iç

1.Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 1(2003), Değişim Yönetimi İçin Yönetimde Değişim,2007<http://www.cevreorman.gov.tr/ekitap/k1.pdf>, Erişim:10.11.2007

kaynakları ve kabiliyetleriyle dış çevrenin fırsat ve tehditleri arasında uyum sağlayacak faaliyetler” olarak ele alınmaktadır. Buna göre strateji; işletme ile çevresi arasındaki ilişkileri analiz ederek işletmenin yönünün ve amaçlarının belirlenmesi, bunları gerçekleştirecek faaliyetlerin ortaya konulması ve örgütün yeniden düzenlenerek gerekli kaynakların tahsis edilmesi şeklinde tanımlanabilir.²

Değişimin kalıcılığını sağlayabilmek için organizasyona destek vermek ve liderlik göstermek gerekir. En önemli desteklerden birisi liderlerin, değişim yönündeki söylemlerini, eylemleriyle desteklemeleridir.³ Değişimin örgütler için zor bir süreç olduğu söylenebilir. Değişim dengeleri değiştiren ve bu yönüyle çalışanlarda endişe yaratan bir süreçtir aynı zamanda. Büyük değişikliklerin insanlar tarafından kendi beklentilerini yıkan bir gelişme olarak görülmesi muhtemeldir. Bunların sonucu olarak her değişime karşı, çalışanlarda doğal olarak bir direnç oluşur. Bu nedenlerle değişime önderlik eden liderinin işlevi örgüt açısından stratejik önem taşır. Bu bağlamda, lider, liderlik özelliklerinin yanında, insani değerlere ve yaratıcılığa önem ve değer veren, gelenekçi değil yenilikçi olan, vizyon sahibi, değişimi çalışanlara rağmen değil, çalışanlarla birlikte başlatan ve ona yön veren, yeni değişim süreçlerine örgütü hazırlayan, değişimin konusunu ve yönünü belirleyen kişidir. Kısaca lider hem örgüt içi koşulları hem de örgüt dışı koşulları değerlendirmek ve buna göre değişimi sağlamak zorundadır.

Değişimin en kritik özelliği dış çevre baskısının yoğun olarak yaşanması bedeniyile yapılacak olan değişim mutlaka çevresel faktörleri stratejik bir bakış açısı ile değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Bu çalışmada örgütsel değişim ve bu değişimin örgütler üzerindeki etkisi ve liderlik kavramının bu değişimi yönetmedeki önemi üzerinde durularak örgütsel değişimin stratejik yönetim bağlamında liderliğin önemi incelenmeye çalışılacaktır.

2.Değişim ve örgütsel değişim kavramı

---

² Ömer, Dinçer: *Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası, Timaş Matbaası, İstanbul, 1998.*

³YılmazArgüden:DeğişimYönetim,<http://www.arguden.net/images/pdf/yayimlar/degisimyonetimi.pdf>,Erişim:10.10.2007

Son yıllarda en fazla söz edilen kavram değişimdir. Dünyada özellikle de 20. yüzyılın son dönemlerinde bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin etkisiyle yaşanan hızlı değişim süreci iş dünyasının küreselleşmesine acımasız bir rekabet ortamının doğmasına müşteri memnuniyetine dayalı öğrenen bilgi tabanlı ve sürekli değişen organizasyonların doğmasına neden olmuştur.⁴ Bütün örgütler sürekli bir değişim içindedirler. Bu değişimler bazen küçük bazende köklü olarak gerçekleşirler.⁵

Değişim yönetimini gerekli kılan ancak, bu değişimin hem kurum içi hem de kurum dışı çevresel faktörlerin değişime olan katkıları açısından ve stratejik yönetim bağlamında değerlendirilmesi gereken değişimleri bu dönem açısından şöyle özetleyebiliriz.⁶

1.Küreselleşme ve değişen rekabet anlayışı: Güncel yaklaşımla küreselleşme ile ortaya çıkan çok yönlü değişim dinamikleri genel olarak insanlığı derinden etkilemekte, buna dayalı gelişmelerin düşüncelerde, inançlarda değer yargılarında, geleneklerde, kurumsal değişim olgusu ve örgütlerde insan kaynakları yönetiminin değişen yapılarında ve toplumsal düzenlemelerde ortaya çıkardığı dönüşümler dikkatle izlenmektedir.⁷

2.Bilgi ve telekomünikasyon teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim: Bu hızlı gelişim kurumların bilgi lideri olmasını zorunlu kılmaktadır. Bilgi yönetimi lideri bilgi yönetimine katılanların bilgiyi kullanma yeteneklerini geliştirmek ve kullanabilir hale getirmek, bunların örgütün bilgi havuzuna kişisel bilgi kaynakları ile yardım etmesini sağlamak ve uygun bilgi kaynaklarına kolayca ulaşabilmek için gereken şartları sağlar.⁸

3. Yeni oluşan pazarlar ve pazar kapma yarışı

4. Müşterilerin bilinçlenmesi ve beklentileri: Bu yıllarda müşteri beklentilerini öngörmeyen değer vermeyen işletmeler saf dışı kalacaklardır. Gelecekte tüketicinin önemi daha da artacak,

---

⁴Sadık Baydere:“Bilgi Teknolojisi ve Bilgi Tabanlı Organizasyonlar”, *Human Resources*, Aralık1996s.46

⁵ Fuat Çelebioğlu: *Davranış Açısından Örgütsel Değişim*, İşletme Fakültesi Yayını No:238,*Küre Ajans*, İstanbul,1990

⁶ Thurow Lester: *Kapitalizmin Geleceği*, Kasım, İstanbul 1997,s.8, Argüden, 1997 s3

⁷Mack Hannan: *Yarının Rekabeti*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.199

⁸ C. W Holsapple,. ve K. D. Joshi: “An investigation of factors that influence the management of knowledge in organizations”, *Journal of Strategic Information Systems*, 2000, pp. 235-261.

daha zor tatmin olan üretici ve satıcılardan sınırsız olanak ve hizmet bekleyen bir müşteri grubu pazara hakim olacaktır. Bu yeni iş dünyasında işletmelerin başarılı olabilmesi diğer işletmelerden farklı olmalarına müşterileri için değer yaratabilmelerine ve bunu sürekli kılabilmelerine bağlıdır. İşletmeler artık bugün için rekabet etmek yerine gelecek için rekabet etmeye çalışmalıdırlar.⁹

5. Çalışanların yönetime katılma ve daha demokratik yönetilme istekleri

6. Uluslar arası ve bölgesel bütünleşmeler

7. Değişen demokratik yapı

Değişim, planlı ya da plansız bir şekilde bir sistemin belirli bir durumdan başka bir duruma geçirilmesi olarak da tanımlanabilir. Başka bir anlatımla değişim bir evreden ya da aşamadan bir başka evre ya da aşamaya geçiştir.¹⁰ Değişim belirli bir süre içinde doğada, toplumda, bireyde, birimde ve örgüt gibi yapılarda gözlenen başkalaşım ve farklılaşmalar değişim olarak nitelendirilmiştir. Değişim her yapının temel ve vaz geçilmez karakteristiğini oluşturmaktadır. Değişme sosyal ve kültürel olan her şeyin doğasında vardır. Bu sosyal ve kültürel olguları asla statik kalamayacağı gerçektir.¹¹ Değişim önceki durum açısından farklılaşmayı ve çeşitlenmeyi ortaya koyduğunda değişen şeyler veya nesnelere önceden varolan; tarzların bir reformasyonunu ve bileşimini temsil eder.¹² Değişim konusu ile yakından ilgili olan sosyal bilim açısından değişim, değişmeyi özünde bozulma, çözülme ve kötüye gidiş biçiminde değerlendirmektedir.¹³

Değişim trendini tahmin edebilme, çağın gerçeklerini okuyabilmek ve geleceğe hazır bir hale gelmek örgüt açısından bir var olma, yok olma sorunu olarak algılanmalıdır. Geçmiş planlamak, denetim altına almak ve yönetmek mümkün olmadığına göre her şeyi geleceğe taşımak ve onun üzerine kurmak gerekmektedir. Bu yönüyle

⁹ Gary Hamel, Devrimin Başına Geçin, *MESS Yayınları*, İstanbul,1996s.45

¹⁰ Fuat Çelebioğlu:a.g.e.,s.9-10

¹¹ Joseph Fichter :**Sosyoloji Nedir?**, Atilla Kitabevi, (Çev: Nilgün Çelebi) Ankara 2001,s.166

¹² Şerif Şimşek, M,Akgemci Tahir: Çelik Adnan, (2003),**Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, Adım Matbaacılık, Konya 2003

¹³ Ayferi Göze: **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul 1995,s.27,

Yeniçeri Özcan: "Liderlerin Stratejik Sorumlulukları",**Standart Dergisi**, S.491 Yıl:41, Ankara 2002,s.21

bir gelecek perspektifi oluşturmak örgütler açısından hayati önem taşımaktadır. Hızlı değişim geçmiş deneyimlere ve bilgilere ilişkin değerlendirme koordinatlarını elimine etmekte ve geleceği biçimlendirmeye ilişkin bir takım tahminlerin ve değerlendirmelerin yapılmasını da etkilemektedir. Esasen değişim beraberinde değişimi getirmekle birlikte küresel bir kültürün oluşumunu da desteklemektedir.¹⁴ Değişimi kendisiyle karşılaştırıp ölçebileceğimiz sabit bir nokta yoktur. Değişim kendisine ilgisiz kalan insan, işletme, devlet, yönetim ve yapı gibi bütün unsurları olumsuz süreçlere itmektedir. Bu perspektiften bakıldığında ilerilik, kalkınmışlık, gelişmişlik, geri kalmışlık ve benzeri kavramların referans noktası değişimdir. Bu kavramlar varlıklarını değişim karşısındaki pozisyonlarından almaktadırlar. Dolayısıyla bu tavrıyla değişim zaman içinde kazanılan ve varolan özellikleri ve nitelikleri sürekli farklılaştıran bir süreç olmaktadır.¹⁵

3.Strateji ve stratejik yönetim

Strateji kavramı yüzyıllarca askeri bir kavram olarak kullanılmıştır. Strateji, bir savaşta sonuca gitmek için tarafların askerigücünü şartlara uygun, elverişli olarak yerleştirmesi bilim ve sanattır¹⁶ stratejinin bugünkü alanı psikolojik, sosyal, iktisadi, ideolojik, askeri ve idari konuları da kapsamaktadır. Bir işletmenin uzun dönemli temel amaçlarının saptanması ve bu amaçlara ulaşabilmek için gerekli kaynakların tahsis edilerek onların kullanımında kabul edilen yolların belirlenmesi için strateji kavramının ve bu değişimi kurumsal olarak ele alan bir yönetim yaklaşımının önemi büyüktür.

3.1.Strateji

Strateji, uzun vadeli gereksinimlere göre hareket edebilmek içindir.¹⁷ Strateji, amaçlara ulaşabilmek için alınan önlemleri ve

---

¹⁴Zeynep A. Düren: **2000’li Yıllarda Yönetim**, Alfa Yayınları, İstanbul 2002,s.221

¹⁵ Joseph Fichter:a.g.e.,2001,s.167

¹⁶ Üzün C.: *Stratejik Yönetim Ve Halkla İlişkiler*: Eylül Yayınları, İzmir2002

¹⁷ Sypros Makridakis:“**Strateji Ötesi**”, *Executive Excellence*, Temmuz 1998,s.6

düzenlemeleri kapsamaktadır. Tüm örgütlerin varlığını sürdürmek ve etkinliğini artırmak için izleyeceği yol olarak da değerlendirilebilir.

İşletmede uzun dönemli amaç ve hedefleri belirleme ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan kaynakları tahsis ederek uygun faaliyet programlarını hazırlama olarak tanımlanmaktadır. Benzer bir tanımda ise, “işletme amaçları ve amaçlardaki değişiklikler, bunların gerçekleştirilmesinde kullanılacak kaynaklar, bu kaynakların özelliklerinin belirlenmesi, dağıtımı ve kullanılmasıyla ilgili politikalar konusunda karar verme”, “işletmenin iç kaynakları ve kabiliyetleriyle dış çevrenin fırsat ve tehditleri arasında uyum sağlayacak faaliyetler” olarak ele alınmaktadır. Bu tanımlamalara göre strateji; “işletme ile çevresi arasındaki ilişkileri analiz ederek işletmenin yönünün ve amaçlarının belirlenmesi, bunları gerçekleştirecek faaliyetlerin belirlenmesi ve örgütün yeniden düzenlenerek gerekli kaynakların tahsis edilmesi” şeklinde tanımlanabilir.¹⁸ Günümüzde örgütlenen rekabet ortamında üstünlük elde edebilmek için izledikleri yol olarak da değerlendirilebilir.

3.2.Stratejik yönetim

1980 lerden itibaren stratejik yönetim kavramının işletmelerde uygulama alanı bulmaya başladığı söylenebilir. İşletme politikası anlayışının hakim olduğu dönemlerde işletme içi bakış açısı ve işletmenin çevresini sabit kabul eden bir bakış açısı hakim olagelmıştır. Ancak, günümüzde yaşanan değişim gerek işletmeleri gerekse de onların yaşam alanlarını ve çevrelerini çok yönlü olarak etkilemektedir. Hızla artan küresel rekabet ve teknolojik değişim, öncelikle işletme içi bakış açısının yetersizliğini ve işletmelerin dış çevresini de esas alan yeni işletme yönetimi yaklaşımlarının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İşletmenin belirli alanlarına düzenlenecek yoğunlaşmak yerine işletmeyi bir bütüncül yaklaşımla değerlendirmek yeğlenmektedir.¹⁹

Stratejik yönetim, işletmenin çevresi ile arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve rakiplerine üstünlük sağlayabilmek amacı ile

---

¹⁸ Ömer Dinçer:a.g.e., 1998,s.7

¹⁹Tamer Koçel: **İşletmelerde Stratejik Yönetim’e önsöz** Literatür yayınları, İstanbul,2004,s.6465

kaynakların harekete geçirilmesidir.²⁰ Stratejik yönetim, stratejilerin belirlenmesi için gerekli planlamaları, bu stratejilerin uygulanabilmesi için kurum içi her türlü önlemlerin alınarak yürürlüğe konulması, uygulamadan önce stratejilerin amaçlara uygunluğunun kontrol edilmesi ve kurum liderininin sahiplenmesini ve eylemini ilgilendiren bir süreçtir.²¹

Bazı yazarlar stratejik yönetimin piyasa odaklı olduğunu ancak, stratejik yönetimin hem dışsal çevresel faktörler hem de içsel örgütsel faktörlerle ilgili olduğunu söyleyerek diğer farklılıkları da vurgularlar. Bir başka deyişle stratejik yönetimin teknik bir uygulama değil, yönetimin ayrılmaz bir parçası olmak zorundadır.²² Teknolojik gelişmelere paralel gittikçe artan rekabet, şirketlerin kâr paylarının giderek düşmesine sebep olmaktadır. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak yönetim karar süreçlerinde temel arayışlar ortaya çıkmıştır.²³ Öte yandan süregelen bu durum birçok işletme yöneticisini stratejik düşünmeye ve bunun sonucu olarak da örgüt yapılarını, üretim ortamlarını ve yönetim anlayışlarını radikal bir şekilde değiştirmeye yöneltmiştir. Bu değişim gerekleri kendini işletmenin bütün süreçlerinde göstermelidir. Yoğunlaşan rekabet, genellikle düşük maliyet, yüksek kalite ve daha fazla mal ve hizmet çeşitlenmesini zorunlu kılarak, müşteri tatminini gibi ön plana çıkan faktörler, işletmeler açısından işletme yönetiminde stratejik hareket eden geleceğe yönelik plan ve stratejilere de ışık tutan, yol gösteren, daha doğrusu ileriye dönük ortaya çıkabilecek çeşitli yönetim gereksinimlerine duyarlı olmayı gerekli kılmaktadır.

Bu çerçevede Stratejik yönetim, bir kurumda geleceğe yönelik kararlar alınmasında kullanılan bir yönetim tekniği olarak değerlendirilmektedir. Stratejik yönetimi gelecekte ortaya çıkabilecek durum ve gelişmelere göre bir planlama çabası olarak özetlemek mümkündür. Ancak, Bu anlamda stratejik yönetim geleceğin bir

---

²⁰Erol Eren: İşletmelerde Stratejik Planlama Ve Yönetim, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1997,s.15

²¹Nezahat. Güçlü: Stratejik Yönetim, Gazi Üniversitesi Fakültesi Dergisi 2003,Cilt23,Sayı 2,s 70

²² Garry. Bruton, D.Oviatt, Benjamin M. Kallas-Bruton, Luanne:”**Strategic planning in hospitals: A review and proposal** “Health Care Management Review.1990 Vol. 20, Iss. 3; p.4,

²³ Rüstem Hacırüstemoğlu, Münir. Şakrak: **Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar**, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2002,S.6-7

planının yapılması değil, değişimi göz önüne alarak gelecekte yapılması gerekenleri belirlemek, bir başka ifade ile, geleceği biçimlendirmekle ilgilidir.

3.2.1.Stratejik Yönetimin Özellikleri

Stratejik yönetimin, her şeyden önce, genel yönetimin sahip olduğu özellikleri de kapsadığı belirtilmelidir. Ancak bu özelliklerden farklı olarak stratejik yönetimin kendine has bir takım özelliklerinden de bahsetmek mümkündür. Strateji kavramı çerçevesinde stratejik yönetimi diğer yönetimlerden ayırt etmeye yarayan özellikler şunlardır.²⁴

1. Stratejik yönetim, örgütteki en üst yönetimin bir fonksiyonu olarak değerlendirilmelidir. Zira stratejik yönetim tümüyle işletmenin geleceğine yöneliktir.
2. İşletmenin vizyonu'na yöneliktir; geleceğe yönelik uzun vadeli amaçları geliştirir, sonuca varmak için nelerin yapılması gerektiğini düşünür.
3. Stratejik yönetim, işletmeyi bir bütün olarak algılar; bütünü oluşturan diğer parçalar da ilgi alanı içindedir.
4. Stratejik yönetim için işletme açık bir sistemdir. Bu nedenle çevre oldukça yakından takip edilen bir faktördür.
5. Stratejik yönetim, dış çevresine karşı toplumun çıkarlarını göz önüne alan bir sosyal sorumluluk taşır.
6. Stratejik yönetim, işletmenin temel amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik kaynak dağıtımını en etkili bir şekilde yapar.
7. Stratejik yönetimin belirlediği amaçlar, alınan kararlar, faaliyetleri içinde en alt birimlere kadar herkesin ortak hareket noktasını oluşturur. Bunlara ilave olarak;
8. Stratejik yönetimin en temel ögesi liderlerdir. Çağımızda liderler değişim rüzgârlarından soyutlanamamaktadır. İyi bir lideri her şeyden önce kendini yönetebilen biri olmak zorundadır. Verimlilik ve zamanlama problemlerini çözmüş ve toplam kalite anlayışını kendi hayatına uygulayabilmiş biri olması gereklidir. Lider ilk olarak, dikkatini işletmenin ana yön motifleri, amaç, stratejiler ve ana

---

²⁴ Ömer Dinçer:a.g.e., 1998,s.7, C. Üzün: *Stratejik Yönetim Ve Halkla İlişkiler*: Eylül Yayınları, İzmir2002,s.3

problemler üzerinde toplayarak, öncelikleri belirlemeli ve daha sonra fonksiyonel faaliyetleri bir bütün olarak birleştirerek dengeli faaliyet programlarına dönüştürmelidir. Bu açıdan lider, bilgi toplama, analiz etme ve karar verme rolü nedeniyle, iyi bir stratejist, mimar ve koordinatör olarak, sezgisel ve yönüyle küresel bir yönetici olmalıdır.

3.2.2. Kurumsal stratejik boşluk

21.yüzyılın en önemli unsuru olan bilgiyi en etkili biçimde değerlendiren ve yöneten kurumlar başarılı olacaklardır. Bu yıllarda işletmelerin strateji belirlemeleri açısından zorlanacakları dönem olacaktır.²⁵ Yönetimin elindeki tüm teknolojik olanaklara rağmen gittikçe karmaşık hale gelen ve yapılan tahminleri eksiksiz karmaşık hale gelen ve yapılan tahminleri eksiksiz kılan gelişmeler yüzünden etkin strateji belirleme ve uzun vadede plan yapma konularında zorlanacaklardır. Stratejik boşluk içinde çalışan kurumlar, gündelik sorunlar altında kaybolmakta, dünya ve ülke eğilimlerini doğru ve zamanında okuyamamakta, gerekli tercih ve öncelikleri ortaya koyamamakta, geleceğe yönelik vizyon ve hedefler formüle edememektedir. Sonuç olarak, değişimi yönetmek yerine, değişime maruz kalma ile sonuçlanan bir süreç yaşanmaktadır. Stratejik boşluğu olan ve bu nedenle "yönünü belirleyemeyen ve bundan yoksun çalışan kurumların, başka türlü bir sonuçla karşılaşması da beklenemez. Stratejik açık, özellikle uzun vadeli bir perspektifi gerektiren yatırım kararlarının alınmasında belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kısa vadeli değerlendirmeler, gündelik sorunlar içinde boğulma, birbirleriyle tutarsız çeşitli etkiler altında karar alma; kurumların genel yapılanmasında ve kaynak tahsisi sürecinde öncelik vermeyi ve odaklanmayı ortadan kaldırmıştır. Stratejik yönetimin yerleşmesini, performansa dönük çalışma anlayışını yerleşmesini, hesap verme sorumluluğunun gelişmesi bu kapsamda değerlendirilebilir.²⁶

Strtejik yönetimin gereklerine göre davranmayan kurumların gelecek ile ilgili belirsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik

---

²⁵ Ferdin Hoyi: "2000 k", Executive Excellence, 1998,Sayı 21 s.20

²⁶ Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 1.(2003), Değişim Yönetimi İçin Yönetimde Değişim, 2007http://www.cevreorman.gov.tr/ekitap/k1.pdf,Erişim:10.11.2007

politikalar geliştiremeyeceklerdir. Bu da var olan değişime direnemeyecekleri ve dolayısı ile rekabetçi yapılarının kaybolmasına neden olabilecektir.

4. Örgütsel Değişim ve stratejik yönetim açısından liderlik

Belirli amaç ve hedeflere yönelmiş insan guruplarının oluşturulması ve harekete geçirilmesi bir beceri ve ikna yeteneği gerektirmektedir. Liderlik konusunda ortaya atılan birçok tanımlar da bu kavramı, bir gurup insanı belirli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirmek için onları harekete geçirme yetenek ve bilgilerinin toplamı olarak tanımlandığı görülmektedir.²⁷ Bir diğer tanıma göre ise, lider; gurupların ve örgütlerin amaçlarına ulaşmalarını sağlamak üzere guruptaki ve organizasyonlardaki üyeleri etkileyen kişidir. Liderlik en basit tanımıyla, örgütsel amaçlara ulaşmak için diğerlerini etkileme süreci olarak tanımlanabilir. Lider ise, yaratıcılık, planlama, örgütleme, teşvik, haberleşme ve kontrol gibi fonksiyonları yerine getiren kişi olarak tanımlanabileceği gibi, örgüt amaçlarına ulaşmak için birey ve gurupları motive eden etkileme yeteneğine sahip kişi olarak da tanımlanabilir.²⁸ Stratejik Liderlik, stratejik değişimlerin gerekli olduğu durumlarda, değişimi öngermek, tasarlamak, geçişte esnekliği sağlamak ve diğerlerini geçiş sürecinde güçlendirmektir. Yapısı gereği çok fonksiyonlu olan Stratejik Liderlik, başkaları aracılığı ile değişimi sağlamak, bütün kuruluşu bir değişim sürecine sokabilmek, fonksiyonel ufukların ötesine geçebilmek potansiyelini yaratmaktadır. Günümüzdeki sosyal ve teknolojik değişimlerin hızı nedeni ile stratejik liderler belirsizlik ortamlarında insan doğası ile nasıl ilgileneceklerini bilmek durumundadırlar²⁹

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere liderler, pek çok önemli faaliyeti yerine getirirler. Dinamik bir örgütün liderinin asla

²⁷ Erol Eren: *İşletmelerde Stratejik Planlama*. Beta Basım Yayıncılık, İstanbul2000,S.286

²⁸ Akın Marşap:Yönetim Kontrol Sistemleri. KHO Basımı, , Ankara 1995,s.43

²⁹

Merih

Kutlu;

Stratejik

Liderlik,

kaçamayacağı önemli bir faaliyet ise “değişim yönetimi”dir. Ancak değişimin başlatılması ve sürdürülmesi hiç de kolay bir iş değildir. Çünkü bu faaliyet, son derece hassas bir konu olan insan unsurunu, son derece katı olan iş yaşamı faaliyetleri ile uyumlu bir hale getirmeyi gerektirir.³⁰ Liderlik; “zorlayan, otoriter, yakınlık, demokratik, örnek oluşturan ve yönlendiren” olarak tanımlanmaktadır.³¹

Stratejik liderlik Altı önemli bileşeni içerir:1. Stratejik yöntemin belirlenmesi, bu şirketin uzun dönem vizyonu geliştirmeyi amaçlar. Stratejik amaç firmanın iç kaynaklarını, kapasitesini ve temel yeteneklerini kapsar.

2. Temel yetenekleri sürdürmek ve kendi çıkarı için kullanılmalı: Temel yetenekler bir organizasyonun fonksiyonel yeteneklerini belirler. Üretim, finans, pazarlama ve araştırma ve geliştirme gibi alanlarda stratejik idari kurumsal davranış ve karar verme mekanizmasını yönlendiren esas değerleri belirler.³² Temel yetenekler şirketler tüketici değerleri için ürünlerin üretilmesini sağlar. Örneğin, Phillip Morris pazarlama fonksiyonunda temel yeteneklerini geliştirdi. Temel yeteneklerin kendi çıkarları doğrultusunda kullanılması bölümler arasında kaynakların paylaşımını gerektirir. Genel olarak temel yetenekler (Intangible) fiziksel varlığı olmayan kaynaklar üzerindedir Rekabetçi bir avantaj yakalayabilmek için örgütte birimler arasında geliştirilir.

3. İnsan kapitalini geliştirmek: İnsan kapitali örgütün çalışanlarının bilgi ve yeteneklerine geliştirmeyi ifade eder. İnsan kapitalinin geliştirilemsine yönelik bir yaklaşım olarak eğitim ve geliştirme programlarıdır.³³

4. Etkili şirket kültürünü devam ettirmek: Şirket kültürü temel değerlerin herkes tarafından paylaşılması demektir. Kültürü değiştirmek onu sürdürmekten daha zordur. Fakat etkili stratejik

³⁰ Akın Marşap:a.g.e.,s.52

³¹ Goleman D.: Leadership that Gets Results. *Harvard Business Review*, 78(2), 78–90, 2000

³² Willam C. Stree:“Yönetim Mücadelesi”, Executive Excellence, Sayı 15 1998,s.12

³³ M.A. Hitt, R.D, Ireland, R.E. Hoskison: **Stratejik Management: Competitiveness and globalications Concept** St.paul MN: West Publishing Company,1995,s.24-26

liderler değişikliği yürürlüğe koyması ve kültürü değiştirme ihtiyacını farketmeyi gerektirir.

5. Etik uygulamaların vurgulanması: Etkili stratejik liderler kendi organizasyonlarında etik uygulamalarını vurgularlar ve organizasyonel kültür doğrultusunda onlara aşılmayı ararlar.

6. Stratejik kontrolün oluşturulması: Son döneme kadar stratejiden söz etmek pek moda değildi. Oysa Pazar payını arttıran yeni pazarlar yaratan, iş yerlerini ileriye doğru birleştiren ya da rekabet avantajı kazanan şirketler için strateji yaptıkları adına kurumun ayrılmaz bir parçasıdır. Strateji planlamadan çok algılama sentez yapma ve harekete geçmeyi geciktirir. Strateji bugünün gereksinimlerine yanıt verirken bir yandan da geleceği tahmin edecek şekilde hareket etmektedir. Strateji uzun dönemli gereksinimlere göre hareket edebilmek ve yine uzun vadede iyi durumda almak içindir.³⁴

İyi bir strateji oluşturmak için:

1. Fırsatlar ve Tehditlerin belirlenmesi: Kuruluş dışından kaynaklanan fırsatlar ve tehlikeler, müşteri gereksinimlerinin, teknolojik olanakların ve rakip tepkilerinin karşılıklı etkileşimlerinin sonucudur. Bu karışım sürekli değişmektedir. Müşteriler, rakipler ve teknoloji üzerinde etkili olan toplumsal, politik ekonomik, demografik ve bilimsel itici güçler stratejiler kapsamında ele alınması gereken değişimler yaratırlar.

2. Kuruluş Yeteneklerinin belirlenmesi: Kuruluşun müşteri gereksinimlerini tatmin etme ve bunlara yanıt verme, teknolojik olanaklardan yararlanma ve rekabet avantajı elde etme yeteneği, kaynaklarının çalışanlarının, tespitlerinin, makinelerinin, entelektüel birikiminin ve stratejik ilişkilerinin akıllıca kullanılmasının bir sonucudur. Kuruluşun yetenekleri pek çok stratejiyi önemli ölçüde sınırlamıştır. IBM'i yönlendiren şirket kültürüydü. 30 yıl boyunca başarıya götürdü. Ancak değişimi gerçekleştirmediği zaman başarısızlığa uğradı.

3. Kuruluşun Kapasitesi: Kuruluşun gelişme kapasitesi saptanırken, varolan kapasite içindeki unsurların bir arada nasıl hareket edeceği konusu da araştırılır. Örneğin yeni kurulmuş bir şirketin sermayesi sınırlı olabilir. Ama çalışanlarının birikimi doğru

---

³⁴ Sypros Makridakis:“**Strateji Ötesi**”, Executive Excellence, Temmuz,1998,s.6

bir şekilde bir araya getirebilirse başarılı olmak için hazırlanması gereken stratejinin gerektirdiği sermayeyi arttırabilir.

4. Paydaşların İstekleri: Paydaşlar yalnızca hissedarlar değildir. Aynı zamanda çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler toplumun diğer bireyleri, kurumları ve rakipleridir. Paydaşların istekleri şirket stratejilerinin hazırlanmasında büyük olasılıkla en başta dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Sorunlar, bu isteklerin şirket stratejisi için tek itici güç olması halinde ortaya çıkar.³⁵

5. Temel Değerlerin Tanımlanması: Çok sayıda şirket bir temel değere sahip olduğunu ileri sürer, ama aslında temel değer dedikleri şeyler hiçkimsenin karşı çıkmayacağı, iş dünyasına ilişkin genel bir takım inanışlardır. Dürüst olmak, kar etmek, müşterilerinin istek ve gereksinimlerine karşı duyarlı olmak gibi. Bu tür değerler ancak insanların bunlara uymak için nasıl davranmaları gerektiğinin açıklanması ve aralarında nasıl bir öncelik sırası olduğunun ortaya konulması ile onları kazanırlar. Yeni bir dünya düzeninde karın hangi rakama yükseldiği değil nasıl ve kimler için işletmenin değer yarattığı önemli olacaktır. Değer yaratma sadece müşterilerimiz, hissedarlarımız için değil nasıl ve kimler için işletmenin değer yarattığı önemli olacaktır. Değer yaratma sadece müşterilerimiz, hissedarlarımız için değil çalışanlarımız için ve diğer paydaş grupları içinde olmalıdır.³⁶

4.1. Stratejik liderin özellikleri

Stratejik liderlik liderin, stratejik düşünme, hareket etme ve etkileme süreçlerine gösterdiği özenin bütünüdür. Stratejik Liderlik, stratejik değişimlerin gerekli olduğu durumlarda, değişimi öngörmek, tasarlamak, esnekliği sağlamak ve diğerlerini geçiş sürecinde güçlendirmektir. Bu açıdan stratejik liderliğin sahip olduğu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Düşünmek. Stratejik düşünmek; bilgi toplamayı, ayıklamayı, anlamlı ve yapılandırılmış fikirlere dönüştürmeyi içerir

³⁵ Danna Prestwood, C.L., Schuman Paul A: “Tahmin Stratejisi”, Executive Excellence, Sayı 16, Temmuz 1998, s.16

³⁶ Stephane Garelli, Şirketler Rakamlara Değil, Değer Yakalamaya Odaklanmalı, Kapital: Mayıs, 1999, s.152

a. Taramak ve toplamak: Lider, gözünü müşteriden ayırmadan, değişen teknolojileri, sektördeki yenilikleri, kaynak sağlayıcıları, küresel ekonomiyi, toplumsal talepleri, yeni eğilimleri gözler. Kurum içinde insanların yeterliliklerine, bütçe durumuna, kurumsal sistemlerin işleyişine ve aralarındaki eşgüdüme dikkat eder.

b. Sisteme odaklanmak: Stratejik lider, kurumun birimlerine değil, birimler arası sinerjiye ve bütüne odaklanır. Birimler arası ilişkilere ve sinerjiye, çalışmaların toplanan verilerle uyumlu olmasına özen göstermek.

c. Analiz etmek ve ayıklamak: Yoğun bilgi akışı içinde, önemli bilgileri ayırt eder, ayrıştırır, anlamlı bir biçimde yeniden düzenler.

2. Harekete geçmek. Stratejik düşünme başarılıysa, aynı başarı hareketlere yansır.

a. Denge kurmak: Stratejik lider, günlük operasyonlarla uzun vadeli stratejisi arasında denge kurar, uzun vadeli düşünmeye ayrı zaman ayırmaktansa, günlük işleri uzun vadeli düşünür.

b. Eşgüdüm sağlamak: Stratejik lider, çalışanların yaptıkları gündelik işlerle uzun vadeli stratejiyi ilişkilendirmelerini sağlar.

c. Belirsiz durumlarda karar almak: Stratejik lider, kararlarının sonuçlarını öngöremediği durumlarda, harekete geçeceği zamanı bilir. Yeni bilgiler doğrultusunda stratejiyi geliştirir ve yeni stratejilerle hareket eder.

3. Etkilemek. Etkileme yetkinliğiyle, kurumda açıklık, adanmışlık ve sinerji yaratmaktır.

a. Ortak anlayış yaratmak: Vizyon ve stratejiyi çalışanlar için anlamlı kılarak bu yönde çalışmalarını sağlamak stratejik lidere düşer. Vizyon ve strateji kurumun bütününde aynı şekilde anlaşılmalı ve tüm işlere uygulanmalıdır.

b. Katılımı sağlamak ve heyecan yaratmak: Çalışanları amaç doğrultusunda harekete geçirmek, bağlılık sağlamak, zorluklar karşısında bağlılığı canlı tutmak gerekir.

c. Örgütsel yapı ile kültür arasında sinerji yaratmak: Kurumsal yapı ve kültür stratejik çalışmayı desteklemelidir. İnsanların liderlerinden, sistemden, süreçlerden ve kültürden aynı tutarlı mesajları almalarını sağlamak, en başarılı etkileme yöntemidir.

Uzun dönemli rekabet üstünlüğünü sürdürmek, daha yüksek müşteri değeri yaratmak ve en üst düzeyde kârlılık elde etmek için, kurumun her düzeyinde çalışanların stratejik liderlik tutum ve davranışlarını benimsemesi gerekmektedir. Stratejik liderliğin iletmenin değişen çevre şartlarına ayak uydurabilmeleri

ve değişimi zamanında ve sürekli olarak yapabilme becerisinin işletmenin başarısı açısından önemi yadsınamaz. Değişimi yapabilmek ve dolayısıyla Stratejik başarı için yeterli şart; Stratejik Yönetim tekniklerinin, etkin bir liderlik yaklaşımı ile yaratıcı bir şekilde uygulanabilmesidir. Stratejik düşünmek, kurumları ve toplumları uzun dönemde ayakta tutacak ve daha da ileriye götürecek tercihler yapmaktır. Kurumlar açısından stratejik tercihler, daha fazla müşteri değeri yaratmak ve en üst düzeyde kâr elde etmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bakıldığında, stratejik liderlik, uzun dönemde rekabet üstünlüğü kazanmayı ve bu üstünlüğü sürdürmeyi hedefleyerek düşünmek, hareket etmek ve başkalarının da aynı şekilde düşünüp davranması yönünde onları etkilemektir. Stratejik lider geleceğe uzanan vizyonu ile stratejik tercihlerini birleştirebilen kişidir. Ayırt edici özelliği, vizyon, strateji, mali politika, pazar odaklılık, ürün ve hizmetler, kurum kültürü gibi liderlik özelliklerini kurumu rakiplerinden farklı ve kalıcı kılmak için kullanmasıdır. Bunu için, kısa dönemli sonuçlarla uzun dönemli bakışı bağdaştırması ve çok seçenekli ve geniş bir perspektif benimsemesi gerekir.

5.Sonuç

Bütün örgütler sürekli bir değişim durumundadırlar. Bu değişimler bazen küçük bezende köklü olarak gerçekleşirler. Değişim yönetiminin gerekli kılan ancak bu değişimin hem kurum içi hemde kurum dışı çevresel faktörlerin değişime olan katkıları açısından ve stratejik yönetim bağlamında değerlendirilmesi gereken bu dönem açısından önemini artırmaktadır.

Stratejik yönetimin piyasa odaklı olduğunu ancak, stratejik yönetimin hem dışsal çevresel faktörler hem de içsel örgütsel faktörlerle ilgili olduğu söylenebilir. Bir başka ifade ile stratejik yönetim teknik bir uygulama değil, yönetimin ayrılmaz bir parçası olmak zorunluluğudur.

Stratejik yönetimi bir değişim fırsatı olarak görmeyen kurumlar, gündelik sorunlar altında kaybolmakta, dünya ve ülke eğilimlerini doğru ve zamanında okuyamamakta, gerekli tercih ve öncelikleri ortaya koyamamakta, geleceğe yönelik vizyon ve hedefler formüle edememektedir. Sonuç olarak, değişimi yönetmek yerine, değişime maruz kalma ile sonuçlanan bir süreç yaşanmaktadır. Hem stratejik yönetim hemde değişen şartlara

göre örgütün bütününe değiştiren politikaların vazgeçilmezi liderin bu konudaki bakış açısı ve liderlik özellikleridir.

Kaynakça

- ARGÜDEN, Yılmaz: Değişim Yönetim,, <http://www.arguden.net/ima ges/pdf/yayimlar/degisimyonetimi.pdf>, Erişim: 10/10/2007
- BAYDERE, Sadık:” Bilgi Teknolojisi ve Bilgi Tabanlı Organizasyonlar”, Human Resources, Aralık 1996s.46
- BRUTON, Garry. D.Oviatt, Benjamin M. Kallas-Bruton, Luanne:”Strategic planning in hospitals: A review and proposal “Health Care Management Review.1990 Vol. 20, Iss. 3; p.4,
- ÇELEBİOĞLU, Fuat: *Davranış Açısından Örgütsel Değişim*, İşletme Fakültesi Yayını No:238, Küre Ajans, İstanbul, 1990
- DİNÇER, Ömer: *Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası*, Timaş Matbaası, İstanbul 1998
- DÜREN A. Zeynep:, 2000’li Yıllarda Yönetim, Alfa Yayınları İstanbul 2002
- EREN Erol: İşletmelerde Stratejik Planlama Ve Yönetim, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1997
- EREN, Erol: *İşletmelerde Stratejik Planlama*. Beta Basım Yayıncılık, İstanbul 2000
- FERDİN, Hoyi: “2000 k”, Executive Excellence, 1998, Sayı 21 s.20
- FICHTER, Joseph : Sosyoloji Nedir?, Atilla Kitabevi, (Çev: Nilgün Çelebi) Ankara 2001
- GARELLI, Stephane,: Şirketler Rakamlara Değil, Değer Yakalamaya Odaklanmalı, Kapital: Mayıs, 1999, s.152
- GOLEMAN D: Leadership that Gets Results. *Harvard Business Review*, 78(2), 78–90, 2000
- GÖZE, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yayınları, İstanbul 1995
- GÜÇLÜ, Nezahat: Stratejik Yönetim, Gazi Üniversitesi Fakültesi Dergisi, 2003 Cilt 23, Sayı 2, s 70
- HACİRÜSTEMOĞLU, Rüstem: Münir. Şakrak: Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2002
- HAMEL, Gary: Devrimin Başına Geçin, MESS Yayınları, İstanbul, 1996

- HANNAN, Mack: Yarının Rekabeti, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.1993
- HİTT, M.A., R.D, Ireland, R.E. Hoskison: Stratejik Management: Competitiveness and globalications Concept St.paul MN: West Publishing Company,1995
- HOLSAPPLE, C. W. ve K. D. Joshi: “An investigation of factors that influence the management of knowledge inorganizations”, Journal of Strategic Information Systems 2000, pp. 235–261.
- KOÇEL, Tamer: İşletmelerde Stratejik Yönetim’e önsöz Literatür yayınları, İstanbul2004
- MAKRİDAKİS, Sypros:“Strateji Ötesi”, Executive Excellence, Temmuz,1998,s.6
- MARŞAP, Akın: Yönetim Kontrol Sistemleri. KHO Basımı, , Ankara 1995
- PRESTWOOD, Danna, C.L., Schuman Paul A: “Tahmin Stratejisi”, Executive Excellence, Sayı 16, Temmuz 1998,s.16
- SAĞLAM, Mehmet: Örgütsel Değişme, TODAİE Yayınları, Ankara.1979.
- SYPROS, Makridakis:“Strateji Ötesi”, Executive Excellence, Temmuz 1998,s.6
- STREE, William C:“Yönetim Mücadelesi”, Executive Excellence, Sayı 15 1998,s.12
- ŞİMŞEK, Şerif, M,Akgemci Tahir, Çelik Adnan, (2003),Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış, Adım Matbaacılık, Konya 2003
- ÜZÜN ,C.: *Stratejik Yönetim Ve Halkla İlişkiler*: Eylül Yayınları, İzmir2002
- THUROW, Lester: Kapitalizmin Geleceği, Kasım, İstanbul 1997,s.8
- YENİÇERİ, Özcan: “Liderlerin Stratejik Sorumlulukları”,Standart Dergisi, S.491 Yıl:41, Ankara 2002,s.21
- Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma1. Değişim Yönetimi İçinYönetimdeDeğişim,2007<http://www.cevreorman.gov.tr/ekitap/k1.pdf>,Erişim:10.11.2007

“Düşsel Olan”la “Gerçeklik” Arasındaki Köprü Ve İlkyaz’ın Resimsel Simgeleri

Dr. Hasan KIRAN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Zeve Kampüsü, 65080-VAN
kiran66ster@gmail.com

Özet

Resimde düşsel bir ifadenin yansıması olarak düşündüğümüz simgeleri, düş ile gerçek arasındaki olaylarla ilişkilendirebiliriz. Geçmiş olaylara göndermelerde bulunan sanatçılar, bilinçaltı dünyasından sıklıkla yararlanırlar. Bilinçaltındaki gerçekler bir tuval yüzeyinde “imgeler” şeklinde karşımıza çıkarlar. Atilla İlkyaz’ın resimsel dilinin de bu doğrultuda gelişip anlam kazandığını düşünebiliriz. Bu bağlamda, İlkyaz yaşadığı her dönemi kendi içinde değerlendirerek ve kendi iç dünyasıyla hesaplaşarak kendi simgelerini oluşturmaktadır. Geçmiş olaylara vurgu yapmak için değişik (yaşanmışlığı olan) sembolleri de kullanan İlkyaz; “Yaşama Sevinci”, “Beyaz”, “Boşluk”, “Şimdi Haberler” ve “Örgü” gibi resim serileriyle farklı resim yöntemlerini deneyerek sanatsal yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Yaşama Sevinci, Post, Yatan Baş, Beyaz, Şimdi Haberler

Abstract

Artists who refer past happenings frequently utilise their realm of subconscious. The style of Atilla İlkyaz’s paintings could be connected with the facts between dream and reality through the symbols, which base to a kind of a modern expression-reflection. He uses different symbols (experienced) for pointing out these facts and applies different painting methods in his series such as ‘white’, ‘here is the news’, ‘hand-knit’. He studies new experiences through transforming the symbols in his art.

Key words: Joy of Life, The Skin, The Head Lying Down, The White, Now News

Giriş

“Düşler” ve “gerçekler”; birbirini çok iyi izleyen ve her zaman birbiriyle ilişkili iki yaşam arasındaki mesafeyi işaret ederler. Düşlerin, ne sunarlarsa sunsunlar malzemelerini gerçeklikten ve bu gerçeklik çerçevesinde dönen zihinsel yaşamdan türettiklerini söyleyebiliriz. “Düşlerimiz, ne denli garip sonuçlara ulaşırlar da aslında gerçek dünyadan kopmazlar. En yüce, en saçma olayları bile, temel malzemelerini ya da duyular dünyasında gözlerimizin önünde önceden yer almış bir şeye; başka bir deyişle dışsal-içsel olarak daha önce yaşamış olduğumuz olaylara borçludurlar”(Freud 1991:118). Düşler bize, aynı zamanda gerçekliğin uygun bir yansımasını verirler. Düşlerimizin doğası gereği eğilimlerimizi bir davranış biçimiyle veya sanat yoluyla gözlemleyerek sorgularız.

Hiltebrant, “kural olarak yaşam ne kadar temizse düşlerin de o denli temiz olacağını; birinde daha az temiz olanın diğerinde de öyle olacağını ifade eder” (Gaarder 1994:492- 494). Ayrıca düşlerin, doğamızın uyanırken genellikle ulaşamadığımız derinliklerine ve kuytu köşelerine rastlantısal bir göz atıverme olanağı sağladığını söylemek de olasıdır.

Atilla İlkyaz’ın resimlerindeki düşsel gerçeklik, yukarıdaki örneklendirmeye uygun bir paralellik göstermektedir ki, bu bağlamda çoğu zaman geçmişte kalan “bilinçaltı dünyası”nı rastlantısal ve ekspresif bir yaklaşımla sorgulamaktadır. Başka bir açıdan kendi sanatsal serüvenini rastlantısal bir biçimde belki de farkında olmadan dönemlere ayırıyor. Çünkü İlkyaz, resimlerinde her dönem kendi iç dünyası ile hesaplaşırken, ruhsal derinliklerinde yer edinmiş olaylar üzerinde uzunca bir süre durur. Bu olaylara farklı bakış açılarıyla yaklaşarak, biçimiyle yeni boyutlar kazandırıp kendi resimsel anlayışını ortaya çıkarmaktadır.

1.Geçmişin izleriyle Hesaplaşma Simgelerin Doğumu ve İçsel Hesaplaşma

Portreler, çamlar, öpüşen başlar ve postlar gibi konular, İlkyaz, fırçasıyla tuvaler ve kağıt yüzeyler üzerinde fırtınalar kopardığı bir dönemdir. Tuvalerinde, yeni serüvenlere yelken açmanın, araştırıp-

incelemenin ve boya ile sürekli denemeler yaparak simgeler yaratmanın yoluna gitmiştir. Kendi resimsel ufkunu genişletmek için yıkıp tekrar inşa etmeyi, hep keşfetmeyi hedeflemiştir. Yaşadığı içsel yoğunluğu, ekspresyonist bir tavırla çalışmalarına yansıtmıştır. Bu tavır, tıpkı “Ekspresyonist üslup sayılan içgüdüsellik” gibidir. Bu “sanatçının yaşama karşı içten gelen tepkilerinin ortaya çıkarılışıdır”. Böylece Marc Chagall’ın resimlerinde görülen “içgüdüsellik ve şiirsellik anlayışına yaklaşmıştır” (Richard 1984: 14). Resimde yer alan renkler; düşsel bir dünyada en derin içsel duyguların anlatımına dönüşmüşlerdir. Böyle bir durumda fırçasına bulaşan lirik çizgiler derinleşerek özgün simgeleri ve sembolleri ortaya çıkarmışlardır. Çizginin dinamik büyüyle hareket eden İlkyaz, kendi simgelerine yön verirken imgelere de açık bir kapı bırakmıştır. Daha doğrusu kimi simgeler “imge” şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar. Pascal bu durumu şöyle ifade eder: “Bütün bunlar (içgüdüsel olaylar); hayatın yol göstericileridir. Çünkü hepsi ansızın ruhsal bir işlevin sonucunda imgeye dönüşerek ortaya çıkarlar”. Hatta Aristo’nun da ifade ettiği gibi; “ruhsal bir süreç olarak, duyumdan türediklerini, edim halindeki duyumun doğurduğu hareketlerdir”(Bozkurt 1992:244).İlkyaz’ın da çoğu zaman bir “hatırlama” veya “karşılaşma” sonucu ortaya çıkan simgeleri yukarıdaki örneğe bir paralellik gösterir. Onun önceki yaşamında görülen ve bilinçaltında yer edinmiş olan başlıca konular; “öpüşenler”, “çam ağaçları”, “yatan başlar” gibi başlıca konular; aynı zamanda ruhsal bir sürecin yansımalarıdır.

Resim 1: Yatan Baş, Yağlı Boya,

Resim 2: Duvara Gerilmiş Post, 60x50cm, 1991
Düzenleme, 1994

Simgelerin Yayıldığı Alanlar (Düzenleme-Yerleştirme Dönemi)

Daha önce ruhsal bir süreçten etkilenen, ani ve hızlı fırça vuruşlarıyla ortaya çıkan çeşitli simgeler; zaman içinde “obje” şeklinde “kavramsal” ortamına çekildiler. Bu bölümde; İkyaz’ın resimlerinde daha önce bir gerçeklik olarak işlediği ve hep içselleştirdiği “post” imgesinin veya yatan baş imgesinin; “düzenleme” ortamında farklı şekilde ele alındığı görülmektedir. Düzenlemelerinde postun kendisi veya yatan baş, bir nesne-obje olarak maddesel gerçeklik içinde değerlendirilmektedir. Yani simgelerin resimsel ifadeden çıkıp kavramsal anlayışa doğru bir geçiş içinde oldukları fark ediliyor. Simgeler heykel formatında ilgili mekana özenerek yerleştirilmiştir. Böylece İkyaz’ın resimlerindeki simgelerin tuval yüzeyinden ayrılarak her hangi bir mekan içinde üç boyutlu objelere dönüştüklerini görmek mümkündür.

İlkyaz'ın yukarıdaki tanımlamalara örnek olarak bazı uygulamalarına değinmek gerekirse: “Deri postun” duvara gerilişi ve yarattığı gerilim¹, günümüz insanının yaşadığı acılara, strese ve gerginliğe bir tür göndermedir. Postun hali, güncel hayatın rutin sorunları karşısında beyinsel olarak bir post gibi gerilen insanı simgelemektedir. Gazete hamuruyla biçimlendirilmiş kesik baş objeleri ise; yine günümüz insanının içine düştüğü çıkmaza vurgu yapılmaktadır. Bu yatan kesik başlar, kimi zaman siyah bir masanın üstünde karşılıklı bakışıyor gibi görünüyorlar. Afrikalı sanatçı Jak Aleksander'in 2006'da Tokyo Mori Sanat Müzesi'nde gerçekleştirdiği düzenlemesinde olduğu gibi² bazen de postlar bir masanın üzerine karşılıklı “sorgulama” şeklinde yerleştirilmişlerdir. Bu da yine günümüz insanın yaşadığı kaosa bir tür eleştirel bakıştır.

Böylece İlkyaz'ın çalışmalarında aynı zamanda kendi işlerinde, resmin sınırlarını aşarak kavramsal sanatın olanaklarından da sıklıkla yararlanmaya çalıştığı görülür. Bazen de farklı malzemelerden yararlanarak simgelerini obje haline getirerek, yukarıda da söz edildiği gibi bir mekanda onları yüzleştiriyor. Böylece objeler her anlatım disiplinde yeni “im”ler yüklenmektedir. İlkyaz, burada sanatın daha da etkin olabileceği çağdaş anlatım olanaklarını keşfetmeye çalışmaktadır. Benzer bir yaklaşım Japon sanatçı Yayoi KUSAMA'nın çalışmalarında da görülmektedir³. Kusama'da sıklıkla kullandığı işaretlerini objeler haline getirerek, özgün düşüncesini farklı disiplinlerde farklı teknikler kullanarak izleyiciye sunmaktadır.

Beyaz Seri Resimleri

Beyaz sorgu ve renklere kaçış serisi; İlkyaz'ın monokrom sanat geleneğinde bir halka olarak düşündüğü, “az çoktur” ilkesinin üzerinde önemle durduğu çalışmalarını kapsamaktadır. “Monokrom resim, güzelden çok tek rengin çağrıştırdığı sonsuzluk etkisiyle izleyende yüce (sublime) duygusunun doğmasına neden olur. Uçsuz bucaksız ifade tek renkten kaynaklanan alışılmadık gücüyle bizi etkiler”(İlkyaz, 2003:195). Ünlü Çin sanatçısı Za Wou-Ki'nin resimlerindeki “beyaz bulutlar”, “bir bulut gibi açılan kuş kanatları” (Ragon, 1987: 49) serisi yukarıdaki açıklamalara uygun bir örnektir. Buna paralel olarak İlkyaz'ın resimlerinde de kendi resimlerinde;

¹ 1993 Yılında Resim-Heykel Müzesi'ndeki “Gurup Atölye Sergisi”ndeki postun duvara gerilme biçimi.

² Afrika Remix: 2006, “Bijutsu Techo” Sanat Dergisi, say.883, s.144

³ Kusama Yayoi, Hara Çağdaş Sanatlar Müzesi, Hara Özel Koleksiyonu, Tokyo

fazla renklerden kurtulma isteğiyle kullanılan sade bir beyazla da sonsuzluk etkisi yaratabilmektedir. Renkleri ve biçimleri, Za Wou-Ki örneğinde olduğu gibi olabildiğince tuvalinde soyutlamaya çalışmıştır. Bu tavrıyla kendi yaşam öyküsüne de görsel bir bakış sunmaktadır. Beyazın yeni biçim ve renk araştırması içinde, bir anlamda özelleştirilmiş olması; İlyaz'ın hem yaşamında hem de resminde yeni sorgulamaların göstergesidir. Beyaz renk, yaşam açısından artık imge değil, kendi içinde yaşadığı derin ve gerçek bir boşluktur. Sonsuzluğa doğru giden, gittikçe yok olan yalın bir boşluk. Bu tavır onun ruh halini en iyi yansıtan içe dönük bir arınma sürecidir. Yani beyazla çok renkliliği ve derinliği birlikte yakalama endişesidir. Böylece İlyaz'ın tuvalindeki kalın beyaz katmanlar, yer yer parlak bir ışığa ve yaşam izine dönüşmektedirler

2. Güncele Göndermeler

Boşluk

Beyaz seriden sonra resimsel simgeler, “Boşluk” adlı seride yeni bir boyut kazandılar ve her zaman çalışmaların merkezindeyken bu kez belirgin bir şekilde merkezden-kenarlara çekildiler. İlyaz'ın resimlerindeki bu anlayış; düşsel olandan çıkıp gerçekte yaşananlarla ilişkilidir. Onun yaşamındaki derin boşluk, nedensel olarak işlerinde derin bir sessizliğe dönüştüler. Ani bir çöküntü sonucunda uç noktalarda bulunan elemanlar hareketsiz kalarak, tuvalin sınırlarında yer aldılar. Bunlar İlyaz'ın kendi yaşamındaki bir tür“karşılaşmaları”dır. Bu durum, belki de hem yaşamda, hem tuval yüzeyinde bütün fazlalıklardan tamamen arınma isteğidir. Sonuçta ürkütücü bir boşluk ortaya çıkmıştır. Bu boşlukta, Giorgio de Chirico'nun resimlerinde görülen, “boşlukta ürküten bekleyiş”i anımsatan bir atmosfer vardır. İlyaz'ın özlemi, De Chirico'nun boşluk gerilimine benzemektedir. Ya da Chagall'ın resimlerindeki “derin özlem”i hatırlatan bir anlayıştır (Lynton 1982:152). Kısaca İlyaz'ın bu dönem resimlerindeki boşluğun kendisi bir ölüm temasını işaret ediyordu. Freud bu durumu şöyle ifade eder: “cansız varlıktan sonra ortaya çıkan canlı varlığın bir önceki durumuna dönme eğiliminde olduğunu söylerken, canlı organizmanın psikolojik açıdan da ölüme yakınlığını ortaya koymaya çalışır”(Kristeva 1994: 55). İlyaz'ın, bu dönemde annesinin ölümüne tanık olması; ölüm onun için bir boşluktu. Bu nedenle “boşluk” doluluktan daha öte bir şeydi. Resimlerin yüzeyindeki her eleman imleri parçalıyor, boşluk yaratıyorlar; simgeler hiç bir söz söylemiyorlardı. “Hiçbir sözcüğün

imleyemeyeceği adlandırılmaz bir üst noktadan, şekillendirilemez bir şeyden yoksun kaldığı izlenimine sahiptir”(Kristeva 1994: 54). İlyaz’ın boşluk kavramı; onun yaşamında hep var olan dolaylı ve anlamlı bir göndermedir. .

Şimdi Haberler

“Şimdi Haberler” adlı serisi; güncel olana işaret etmektedir ve İlyaz bunları “yazıormuş gibi” resmetmektedir.

“Şimdi Haberler” adlı serideki resimsel göndermeler daha önceki serilerden, “beyaz sorgu” ve “boşluk”tan sonra gazete küpürleri üzerinde gerçekleştirilmiş çalışmaları kapsamaktadır. Yani verilmek istenen mesajlar düşsellikten arınarak, başka bir ifade biçimiyle; gerçeklik arayışına giriyorlar. Kısacası gerçek sembollere dönüşmektedirler. Bu gerçeklik kaynağını daha önce de vurgulandığı gibi, genellikle yaşanmış ve görülmüş olaylardan almaktadır. İlyaz burada her gün gazete sayfalarında gördüğümüz deprem görüntüleri, trafik kazaları, öğrenci olayları gibi haberlerin fotoğraflarından yola çıkarak kendi iç dünyası dışındaki güncel sorunlara yönelmektedir. Bunlar İlyaz’ın çizgisel yorumlarına dönüşerek dikkat çekmektedirler

O güncel olayları sıklıkla takip ederek gözüyle malzeme toplar ve onları herhangi bir yüzeye aktararak gördüklerinden bir şeyler çıkarır. Yani resim eyleminden önce kendi duyularından çok kendi göz eğitimine önem vermektedir. Tıpkı “Moreau’da olduğu gibi: “ O, sanatsal bir teknikle uğraşmaktansa daha çok gözü eğitmeyi yeğliyordu” (Richard 1984: 83). İlyaz’ında gördüğü şeyler, onun hayal dünyasındaki olayların örgüsel birer ipuçlarıdır. Göz eğitiminden sonra işlerinde; gerekli olan zemini saydam bir katman oluşturarak hazırlıyor ve sembollerini üstüne kendi yöntemleriyle ekliyor. Bazen de gerekli gördüğü görüntüleri fotokopi yöntemi ile büyütür ve çoğaltarak çizgileriyle müdahale ediyor. Onun için “ipucu” olan günümüz dünyasının “gündelik hayatı bir tür “diyalog” başlangıcıdır. O izleyiciyi güncel ve popüler olanla bir diyaloga davet ediyor. Gazete küpürlerinin gerçekliği ile İlyaz’ın hayal dünyasının çakışması izleyiciye bu farklı dünyalar arasında seçim yapma ve kendi izleklerini oluşturma şansı veriyor” (Soyöz 2008:136).

Resim 3: Foto-Resim, 90x130cm, 2000

Resim 4: Şimdi Haberler-1,90x130cm,2000

Çalışmalarda yer alan kullanılan elemanların günlük hayatta sık sık kullanılan malzemelerden seçilip, İlkyaz'ın düşüncesiyle örtüşüyor olması önemlidir. Onun aynı zamanda konuya teknik yaklaşımı ile aydıngere yansıtılmış ve fotokopi ile çoğaltılmış görüntülerin kullanımı da önemlidir. Bu gibi malzeme seçimi ile özgünlüğü sorgulama gibi bir kaygısı vardır. O fotokopi yöntemi ile aydingeri kullanarak orijinal görüntüyü şeffaflaştırıyor ve kúpürlerdeki tek düzleme, donukluğa ve derinlikten yoksun olmasına müdahale ediyor. Böylece sembollerini bindirmek için oluşturduğu saydam zemine, yıllardan beri hep yakalamak istediği “şiiirsel” görüntüye vurgu yaparak derinlik kazandırıyor. Ayrıca yukarıda da söz edildiği gibi çizgisellik açısından ise; şiiirsel tadında kaligrafik bir yaklaşım da söz konusudur, hatta hat sanatıyla da doğal bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Yine de burada asıl hedef, var olan ve her gün karşılaştığımız olaylara farklı bir perspektiften yaklaşarak resimsel derinliğini yakalamaktır.

Resim 5: Şimdi Haberler-2, 90x130cm, 2000

Örgü

Çizgilerin dili “örgü serisi,” İlkyaz'ın resimlerinde çizgisel ifadenin yoğun olduğu bir dönemdir. Birçok nesnenin anlamı ve dinamikliği öncelikle konturlarda arandığı bilinmektedir. “Konturun çevrelediği iç şekillerin de konturları vardır. Göz de sınırlar boyunca

ve kenarları izleyerek görmeye yöneltilir. Eğer gölgesel üslup devredeyse “dikkat” kenarlardan ayrılır, çizgi gözün izlemesi gereken yol olmaktan çıkar”(Wölfflin 1985:31-32). Göz çoğu zaman nesnelere lekeler halinde algılar. İlyaz’ın örgüsel çizgi üslubunda, göz hem sınırları takip eder hem de gölgesel görünen lekeleri izlemektedir. Aynı zamanda çizgisel örgüler yaşama sevinci teması üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu temayı ortaya çıkaran çizgisel hareketliliklerdir. Daha önceki dönemlerde de olduğu gibi yeniden işlenmeye başlıyor. Örgüsel konturların ritmik hareketlerinin, üst üste gelen farklı elamanların renklerle bütünleşerek zengin bir armoni oluşturduğu görülmektedir.

Resim 6: Sarı Örgü, Yağlı Boya 100x130cm,2002

Bu çalışmalarda gözün hem çizgiyi, hem de renkli lekeleri aynı ölçüde takip edebildiğini söylemek mümkündür. Devingen çizgiler, zaman ve mekân ilişkisinde bilinçli olarak sürekli değişmektedirler. Bazen de bu değişken çizgiler formları birbirine bağlamaktadırlar. Bu

bilinçle çizgilerin zaman zaman Wölfflin'in deyişiyle “şekillerin birbirine bağlanmasını kolaylaştırmak için belirsiz sınırlar haline geldiği” fark edilir (Wölfflin 1985: 33). Bütün bu oluşumlar sanki bir müzik parçasının görselleşip resimleştiğini düşündürebilir. Bu noktada İkyaz'ın daha önceki işlerinde görülen “yaşama sevinci” temasının yeniden gündeme geldiği ve düşselliğin tekrar devreye girdiği fark edilmektedir. Freud'un vurguladığı gibi: “Ne yaparsak yapalım, geçmiş yaşantımızın malzemeleri günümüz ortamında bir şekilde kılık değiştirerek tekrar gündeme gelirler”(Freud 1991: 64-65). Ayrıca Freud, düşlerin bize sunduğu “malzemeleri” gerçeklik çerçevesinde dönen, zihinsel yaşamdan aldıklarını illeri sürmektedir⁴, yani düşlerin, gerçek dünyadan hiç kopmadıklarını söylemektedir. Düşlerin varlıklarını yaşamımızda dışsal ya da içsel olarak daha önce yaşamış olduğumuz bir şeylere borçlu olduklarını ve zamanı geldiğinde İkyaz'ın çalışmalarında olduğu gibi tekrar karşımıza çıktıklarını düşünebiliriz.

Foto-resim

Bu bölümde; simgelerin fotoğraftan resme dönüşmesi olayı vardır. Daha önce imgesel olan simgelerin artık gerçeklere işaret ettikleri anlaşılmaktadır. İkyaz'ın önceki dönemlerinde sıklıkla görülen şiirsel semboller, şimdiki zamanda, kendi çektiği fotoğraflar üzerinde çizgisel müdahaleler sonucunda fotografik gerçeklikle birlikte bir tür oyuna dönüşüyorlar. “Şimdi Haberler” adlı seride de kullanılan yöntemin diğer bir uygulaması görülür. Burada sanatçı, çektiği fotoğrafları fotokopi ile çoğaltır veya bilgisayar ortamında bir takım değişiklikler yapar. Sonra bu görsellerin üstüne resimsel müdahalelerde bulunarak foto-resim şeklinde bize sunar. Alman sanatçı Anselm Kieffer (1945- ?)'de bir dönem benzer bir yaklaşımla büyük boyutlu fotoğraflar üzerine kurşun, saman, yoğun boya hamuru gibi değişik malzemelerle müdahalelerde bulunarak kendi kişisel tavrını dışavurumcu bir şekilde ortaya koymuştur. Onun eserlerinde görülen, “sürülmeden önce yakılan tarlaların, “yeniden doğumu” simgelediği eleştirilenlerin ortak görüşüdür. Bu kasvetli ve lirik resimler izleyicide, hem esrime hem de terör duygusu uyandırmıştır” (Giderer 2003:171).

⁴ Daha geniş bilgi için bkz Freud, Düşlerin Yorumu, Cilt I-II, çev. Emre Kapkın Payel Yay.,I.Basım,İstanbul

Resim 7: Foto-Resim,90x130cm,2006

Atilla İlkyaz, fotoğrafik gerçeği irdelerken; ona doğal yollardan daha çok boya ile müdahalelerde bulunarak resimsel gerçeğe vurgu yapmaktadır. Sanatsal sorunlarını Kieffer gibi kasvetli veya lirik semboller kullanarak ifade etme yoluna gitmektedir. Theo Van Doesburg: “sanat ifadedir” diyor. “Bizim sanatçı yaptığımız gerçeklik deneyimimizin ifadesidir. Biçim verici araçlarla biçim verici ifadedir”(Tunalı 1989:130). İlkyaz, Fotoğrafik gerçeklik ile resimsel gerçeği iç içe düşünüp her ikisini karşı karşıya getirerek biçimlendiriyor. Bu yaklaşımı bir tür oyun, hatta bir tür kandırmaca olarak görüyor. Ayrıca o çalışmalarında kaligrafik imleri dışavurumcu bir anlayışla işlerken, fotoğrafın durağanlığına müdahalelerde bulunarak çizgisel bir devingenlik getiriyor. Bu durumda fotoğraf İlkyaz’ın çizgilerine plastik bir unsur olarak öncülük ediyor. “Fotoğrafın gerçeklik programında söylemek istediği, aslında gerçekliğin gizli olduğu, gizli olduğu için de gözler önüne serilecek bir şey olduğu inancıdır” (Sontag 1999:140). İlkyaz fotoğraftaki bu gizli gerçeğe veya görünmeyen yanına kendince yarattığı imleriyle dikkat çekmektedir. Fotoğraf, ipucu veya zengin bir zemin olmaktan öteye gidemiyor belki. Fakat gerçeklik adına net

görüntüler sunmaktadır. Çünkü İlyaz'ın çizgisel işaretleri bu görüntüler üzerinde-fotoğraftaki görsel gerçeklere yoğunlaşarak imleşiyorlar. Böylece dikkat çeken imler, çizgisel işaretler; bize güncel ve karmaşık olaylarla ilgili farklı bir bakış açısı sunmaktadırlar.

Sonuç

İnsanın yaşamındaki kalıcı izlerin, sanatsal bir süreç içerisinde resim yüzeyinde veya başka bir düzlemde büyük bir heyecanla imgeselden gerçekliğe dönüştüğü düşünülmektedir. Birçok sanat eseri incelendiğinde sanatçıların yaşadıkları olayları, sahip olduğu kültürel değerleri, yaşamından kesitleri ve hepsinden öte kendi benliklerini sundukları görülür. Sanat akımlarındaki farklı isimlerle sanatın biçim dili sürekli değişse de bu olguyu her zaman gözlemlememiz mümkündür. İlyaz'ın yaşam serüvenindeki olaylar farklılaştıkça resimsel simgeleri de kılık değiştirmektedir. Yaratma sürecinde konuları değişse de akıcı, devingen çizgi diliyle resimsel ve şiirsel yaklaşımının pek değişmediğini, heyecanla devam ettiğini görmekteyiz. İlyaz'ın kendine özgü duyarlılıkla sevincini ve acısını hiç bir hiç bir kural ve ilkeye bağlı kalmadan kendi sanatsal söylemini resmiyle paylaştığı söyleyebiliriz.

Kaynakça

- BOZKURT, Nejat: **Sanat ve Estetik Kuramları**, Ara Yayınları, İstanbul 1992
- FREUD, Sigmund: **Düşlerin Yorumu I-II**, çev. Emre Kapkın, Payel Yay., I. Basım, İstanbul 1991
- GAARDER, Jostein: **Sofinin Dünyası**, çev. Gülay Kutal, Pan Yayınevi, İstanbul 1994
- GİDERER, Hakkı Engin: **Resmin Sonu**, Ütopya Yayınevi, Ankara 2003
- İLK YAZ, Atilla: **Monokrom Resim Geleneği**, G.Ü. Mesleki Eğitim Dergisi, Sayı:10, Ankara 2003
- LYNTON, Norbert: **Modern Sanatın Öyküsü**, çev. Cevat Çapan, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982
- KRİSTEVA, Julia: **Kara Güneş Sanat Dünyamız**, Sayı:56, İstanbul 1994
- RAGON, Michell: **Modern Sanat**, İstanbul 1987
- RİCHARD, Lionel: **Ekspresyonizm Sanat Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984

SONTAG, Susan: **Fotoğraf Üzerine**, çev. Reha Akçakaya, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul 1999

SOYÖZ, Ufuk: **Açık Bir Yapıt “Şimdi Haberler”** G Ü GSF Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı:1, Ankara 2008

TUNALI, İsmail: **Felsefe Işığında Modern Resim**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989

WÖLFFLİN, Heinrich: **Sanat Tarihinin Temel Kavramları**, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985